

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

nord
nytt

18

nordisk tidsskrift for folkelivsforskning

red Jarle Sanden

det
maritime
samfunn

nord nytt 18

nordisk tidsskrift for folkelivsforskning

september 1983 tema

**Det maritime
samfunn**

red. Jarle Sanden

udgivet af NEFA-Norden

Special-Trykkeriet Viborg a-s

NORD NYTT är en nordisk tidskrift för etnologi/folklivsforskning och anslutande ämnesområden samt informationsblad för forskningsinstitutioner, museer, arkiv m.m. NORD NYTT utkommer 4-8 gånger om året med ett fast innehåll av etnologisk debatt, recensioner, anmälningar, nyhetsstoff etc. Dessutom utvidgas innehållet genom regelbundet återkommande temanummer. Tidskriften redigeras av ett nordiskt redaktionsutskott. Temannehållet brukas dock redigeras av olika gästredaktörer.

NORD NYTT utges sedan 1963 av NEFA-Norden. NEFA (Nordisk Etnologisk Folkloristisk Arbegruppe) är en nordisk organisation av studerande och yngre forskare inom etnologi och folkloristik, med lokalavdelningar på de olika universiteten.

Upplaga detta nummer: 1.100

Utges med stöd från Statens Humanistiske Forskningsråd, Danmark, Norges almenvitenskapelige forskningsråd Humanistisk Samhällsvetenskapliga forskningsrådet, Sverige och Finlands Akademi.

Abonnemang och lösnummer: *Museumstjenesten*, Lynggård, DK-8800 Viborg. tlf. (06) 667666

Abonnementet är löpande och man betalar bara för de mottagna numren. Studentrabatt ges. Priset bestäms av sidantalet och är inklusive porto och andra omkostnader. Prisexempel (Dkr):

sidetal	40	64	96	120
stud. abon.	11,00	15,30	20,90	25,15
ord. abonnem	20,00	29,60	42,20	52,00

Annonser: Kontakta redaktionssekretariatet.

Redaktionssekretariat: *NORD NYTT*, c/o IEF, Brede Alle 69, DK-2800 Lyngby

Anmälerredaktion: *Jørgen Burchardt*, Nyborgvej 13, Sødinge, 5750 Ringe, DK. (09) 623617

Meddelanden, nyhetsstoff, böcker för anmälan, artiklar och anmälningar av nordiskt intresse mottages gärna. Rekvirera manuskriptvägledning och manuskriptark. För ej beställt material – text och bilder – ansvaras ej. Om du har förslag till artiklar, tema, anmälningar etc., kontakta gärna redaktionssekretariatet eller någon av nedanstående redaktörer.

Redaktion:

Sverige:

Institut för folklivsforskning, Stockholm:
Gilda Stiby, Inst. f. folklivsforskning, Lusthusporten
10, 115 21 Stockholm

Christian Richette, Krukmakargatan 10, 116 51 Stockholm
(08) 846886

Etnologiska institutionen, Lund:

Magnus Wikdahl, Godsägargatan 51, S-260 34 Mörring
arp. tlf. (042) 715 81 08

Etnologiska institutionen, Uppsala:

Ingvar Svanberg, Väktargatan 58 B, 754 22 Uppsala

Etnologiska institutionen, Göteborg:

Lars Brink, Dr. Liboriusgt., 10 A, 413 23 Göteborg
(031) 827526

Umeå Universitet:

Alf Arvidsson, Pedagoggränd 11 G, 902 40 Umeå

Island:

Ragnheidur Þorarinnisdóttir, Safnostofnun Austurlands,
Box 33, Egilsstadir

Finland:

Kansanrunoustieteen Laitos, Helsinki:

Albert Anttonen, Gitarrgränden 3 C 235, 00420
Helsingfors 42

Leena Koskinen-Nurmi, Klaneettitie 1 A 24,
00420 Helsingfors. 5664013

Aini Tolonen, Juustintie 3 J 115, 00410 Helsingfors.

Kulttuurien tutkimuksen kaitos:

Heikki Schneider, Yo-kylä 62 A 14, Åbo 51.

Ole Rud Nielsen, Vähämalminkatu 4, 26 100 Rauma
(938) 18582

Tampere Universitet:

Pirjo Liisa Nünimäki, Ratamontkatu 12 C 13,
50100 Hikkeli

Norge:

Institut for folkelivsforskning:

Anne Hoel, Lallakroken 2, Oslo 2

Anne Ragnhild Hoel, Gl. Drammensv. 86 C, 1322
Høvik

Tromsø universitet:

Marit Hauan Johnsen, Gammolgården, 9020 Tromsø
dalen.

Institut for folkeminnvitenskap, Oslo:

Torill Wyller, Landingsveien 104, Oslo 7. 141698

Etno-Folkloristisk institutt, Bergen:

Leif Dybing, Lyder Sagensgade 10, 5000 Bergen

Danmark:

Jørgen Burchardt, Nyborgvej 13, Sødinge, 5750 Ringe
(09) 623617

Institut for europæisk folkelivsforskning, Brede:

Allan Schnipper, Bellmansgade 31, st., 2100 Kbh. Ø
(01) 206916

Institut for folkemindvidenskab, Amager:

Helen Cliff, Tinggården 46, DK-4681 Herfølge

Institut for sprog, kommunikation og kulturhistorie,
Aalborg:

Poul Holm, Inst. f. sprog, kom. og kulturh. AUC,
Boks 159, 9100 Aalborg (08) 159111

Århus Universitet:

Svend Åge Andersen, Hørmærks Alle 24, 8240 Risskov
(06) 175750

Lay out:

Allan Schnipper

ISSN: 0008-1345

Forord

Brevet med forespørsel om å være gjesteredaktør kom våren 1981. Hovedredaksjonen hadde gjort visse betraktninger med hensyn til temanummerets innhold. Anbefalingene gikk i retning av et temanummer med emnemessig bredde, snarere enn et klart avgrensa problemområde. Artiklene skulle imidlertid ta for seg ulike sider ved kyst- og fiskersamfunn i Norden.

Det opprinnelige forslag til betegnelse på temanummeret: "Det maritime samfunn", er også blitt det endelige. Sammenligna med Nord Nytt's temanummer om "Skibet" (5, 1979), er det en ganske omfattende betegnelse. Innhold og mening kan diskuteres i det vide og brede, akkurat som vi kan det med begrepet kystkultur. Tar vi betraktning at blant annet økonomiske og økologiske forhold har variert både i tid og rom, kan det synes nesten umulig å gå løs på oppgava, i hvert fall når redaksjonen har ca. 100 sider å gjøre på. Fra et lite fiskerimuseum på Nord-Vestlandet i Norge er det heller ikke så lett å skaffe seg oversikt over det nordiske, maritime forsknings- og museums miljøet. Men det trosser ingen at slike hindringer stopper redaksjonsarbeidet for et sjøbruksnummer av Nord Nytt. Temanummeret har jo sin berettigelse ut fra den enkle kjensgjerning, at det formidler litt nytt stoff om ulike sider ved arbeidsliv og levemåte i nordiske kyststrøk. Det kan gjentas til kjedsomhet, men systematisk forskning om det maritime samfunn, har i lengre tid vært forsømt i humanistisk forskning. Vinden har de seinere åra snudd. Den voksende interessa for maritim historie og samfunnsforskning gir seg mange konkrete utslag. Foruten stadig flere vitenskapelige undersøkelser, kan det for eksempel for Norges vedkommende vises til to vandreutstillinger. Den ene om kvinners liv og virke "Utmed havet", den andre heter "Livberging langs kysten", og tar for seg arbeidslivet i "Fisker-Norge". Den siste utstillingen er anmeldt i dette temanummeret.

Trass oppfordringer har det vist seg vanskelig å få fram en metodisk og kildekritisk diskusjon i de innsendte bidragene. Redasjonelt er de trykte artiklene kun ordna emnemessig. Interesse for fartøy, skipsfart og rederivirksomhet har gitt seg utslag i bidragene til Kerstin G. son Berg, Karen E. Follett Ole Mørkegaard og Rikard Kuller. De tar for seg svenske og danske forhold. Arbeidsliv og arbeidsdeling på land i fisket er omhandla i to eksempler fra Norge; av Inger Jensen og Jarle Sanden. Museer og andre institusjoners forhold til det maritime samfunn i fortid og samtid er også viet oppmerksomhet. Innlegg om dette kommer fra Danmark ved Alan Hjørt Rasmussen, fra Sverige ved Ann-Marie Brockmann og Christine Fredriksen og fra Norge ved Torbjørn Sørli.

Horst Meesenburg fra Danmark bidrar til slutt med noen sammenfattende geografiske og demografiske "visjoner" omkring maritime studier.

Den avsluttende petit om forfatteren ved hver artikkel er sjøbiografisk.

Jarle Sanden

Släktrationers betydelse för rederibildningen i en roslagssocken.

Av Kerstin G:son Berg.

Författaren behandlar den relativa betydelsen av familj- och släktrationer för finansiering av fraktfart och bygge av större fartyg under slutet av 1700-talet och under 1800-talet i den östligaste delen av skärgården norr om Stockholm. Ensamredare eller partrederier med få delägare var vanligt. Vid 1800-talets mitt tycks ensamredarna ha utgjort ca 30% och partrederier av släktingar ca 25% av alla rederier i socknen. När segelsjöfarten under senare delen av 1800-talet gick tillbaka, minskade släktens betydelse, och rederier av många obefryndade personer blev vanliga.

Gamla Vätö socken i Roslagen.

Gamla Vätö socken omfattade under tiden 1590-1914 den allra östligaste delen av Roslagens skärgård norr om Stockholm. Den bestod av flera öar, varav de största var Vätön, Björkö och Arholma. Dessutom hörde en remsa av fastlandet till socknen. Landskapet är kuperat med mindre bergspartier på uppemot 45 m ö h, skilda av smala åkrar, hagmarker och vikar. Jorden är något kalkhaltig, och utom det nordligare Skandnaviens vanliga skogsträd finns här både ek och ask.

Näringsförhållandena har gestaltat sig ganska olika i de inre och i de yttre delarna av socknen. Jordbruket var mera betydelsefullt på fastlandet, medan fisket nästan tog dess plats på Arholma. Boskapsskötseln var viktig, fisket mest till husbehov, medan skogsbruket gett ett rätt avsevärt tillskott till försörjningen ända in på 1900-talet. Tack vare närheten till Stockholm var det lätt att få avsättning för produkterna.

I stort sett var dock förutsättningarna för ett lönande lantbruk dåliga i Vätö, i synnerhet i yttre delarna av socknen. Befolkningen har därför fått lita till olika stödnärings under olika tider: under 1600- och 1700-talen sandstenshuggeri, från 1700-talets slut till 1800-talets slut skepsbygge och fraktfart, och från 1800-talets sista år och ett stycke in på 1900-talet granitstenshuggeri.

Vid 1800-talets slut började sommargäster komma till öarna, och om Björkö kan numera sägas, att fritidsfolket nästan helt tagit över ön.

Bönderna i Vätö var självägande, och socknenendogamin var ganska stark. Stor inflyttning och folkökning under senare delen av 1800-talet bröt dock så småningom sönder den gamla strukturen.

Ensamrederi och partrederi.

Fartyg kan ägas av en person, det kallas *ensamrederi*, eller av två eller flera personer, som kan vara organiserade på olika sätt. Den äldsta formen för samarbete är det s k *partrederiet*, där var och en äger en lott av viss storlek och delar utgifter och inkomster med de andra i proportion till sin lotts storlek, pro rata parte, som det heter på latin. Detta sätt att samäga har faktiskt inte varit exklusivt för sjöfarten, utan det har förekommit också i t ex hyttlaget, såglaget och kvarnlaget. Andra former för samägo är t ex enkelt bolag eller aktiebolag, men de spelade praktiskt taget ingen roll i gamla Vätö socken.

När de första ordentliga kalluppgifterna om ägandeförhållandena till Vätös storbåtar kommer vid 1600-talets slut, visar det sig, att där fanns både två- och trepartsrederier förutom ensamredare. Omkring 1740 påträffas de första belägen på släktrederier, bestående av t ex två bröder eller ett par svågrar, och de kunde bildas både genom arv och köp. Längre fram på 1700-talet omtalas också gemensamt bygge av båt av far och son.

Genom bouppteckningarna från och med 1760-talet får man bättre insyn i rederierna. Vid den tiden var båtarna ofta hälften-ägda, och eftersom hustruns giftorätt då var 1/3-del av boet, fick hon 1/6 av båten om mannen dog. Den lotten kunde hon sedan fritt förfoga över, och det hände, att hon testamenterade bort den till en annan än den, som ägde huvudparten i båten. Förhållandet med giftorätten gör en gift ensamredares hustru till ett slags medredare, och man skulle kunna kalla det hela för ett familjerederi, om också inte ett släktrederi. Som det ofta blir i sjöfartsbygder, fick hustrun en ganska stark ställning på grund av mannens myckna borto-varo, och hon gjorde gärna sin mening gällande både i fråga om fartygsbyggen och frakttresor.

Testamenten ger också en viss inblick i rederibildningen vid 1700-talets slut och 1800-talets början. Här märker man framför allt i den yttre sockendelen, i Björkö-Arholma, en tendens att avstå från partrederiet till förmån för ensamrederi. Man kan se hur ogifta syskon eller fastrar testamenterar sina ärvda parter till den gifta broder eller brorson, som har hemmanet och som följaktligen också anses böra bestämma över sjöfarten. Jämsides med ökningen av ensamredarna skedde också en ökning av båtarnas dräktighet. Ett exempel på hur detta gick till kan tas från ett mor - son-rederi, där hon var änka och ägde 1/3, han 2/3. När man bytte ut den gamla storbåten mot en ny jakt, kostade sonen på hela ökningen, och hennes part förvandlades till blott 1/9.

I äldre sjöfartslitteratur framställs det nästan som ett axiom, att när ett partrederi skulle skaffa större fartyg, måste man öka antalet redare för att möta kostnaden. I Vätö gjorde man alltså tvärtom. Det fanns andra sätt att skaffa medel än att bjuda ut parter, och flera faktorer utom kostnaderna påverkade rederibildandet. Fraktvinsterna var goda vid denna tid, roslagsjakterna var lättsålda och inbragte reda pengar. Detta kunde, som man säger, plöjas ned i nya större fartygsbyggen. En annan omständighet som talade för ensamredaren var det utsträckta fartygsområdet långt upp efter Ångermanlands och Västerbottens kuster och svårigheten för en skeppare, som befann sig däruppe, att rådgöra med intressenterna i hemorten. När snabba beslut var av nöden, kunde ensamrederiet vara en fördel.

Rederiformerna i Sverige har haft en lokal fördelning, delvis rentav med provinser, som påminner om Sigurd Erixons kulturprovinser. Det är Nils Gruvbergers forskning, som har dragit fram detta. Han har funnit, att för Stockholms stad och län var stort antal ensamredare och få delägare i partrederierna utmärkande, och likadant var det i norrlandslänen. Kalmar län och Gotland hade också mera koncentrerat ägande, medan södra Sverige och Västkusten hade partrederier med en mängd delägare. Gruvberger finner en viss relation mellan fartygets pris och antalet delägare, men också att antalet sjunker, när tonnaget blir billigt. Jag har undrat, om den omständigheten, att Syd- och Västkustens båtar var byggda av den dyra eken, kan ha bidragit till att det behövdes så mycket folk i rederierna där.

Kapitalanskaffning inom partrederiet.

Vätö byggde vid 1700-talets slut sina båtar av furu med något tillskott av ek. Kvaliten tycks ha varit något sämre än tidigare, men det gällde att få fram större båtar för att utnyttja de goda konjunkturerna. Tidigare torde man mest ha sysslat med husbehovssegling, nu blev det fraktfart särskilt för de större enheterna. Men de goda tiderna innebar inte, att alla ekonomiska problem försvunnit. Sjöolyckor var inte ovanliga, och alla förstod inte att sköta sina affärer på bästa sätt, dessutom kunde det bli missväxt eller gården kunde brinna upp. Det blev nödvändigt att låna pengar för att klara de stora nybyggena, i synnerhet när man ökade maximi-dräktigheten för galeaserna med ca 20 ton för varje säsong. Till följd av dåtidens räntelagstiftning var låneräntan billig, 4-5%, men åtskilliga skaffade sig ändå en rejäl skuldbörda på halsen.

Det kunde tyckas, att det enklaste sättet för ensam ägare skulle ha varit att sälja en part i fartyget, eller kanske flera, eftersom situationen inte brukade bli kritisk förrän skulderna gick upp till halva fartygets värde. Men man ville inte gärna sälja, ty gården och hela familjen var vid denna tid nästan mer beroende av sjöfarten än av gårdsbruket för sin utkomst. Det gällde att behålla skutan inom familjen. En hjälp var om släktingar efterskänkte reverser på dödsbädden. En vanlig metod var att ett äldre par tog fördel när son eller måg blivit tillräckligt försigkommen. Han fick då gård och båt mot att lova ansvara för skulden. Uträkningen var att en yngre och driftigare person borde kunna åstadkomma bättre insegling. Ett annat sätt var att ordna fördelaktigt giftermål. Om en änka gifte sig med en man, som kunde överta hennes båtskulder, kunde hon föreskriva, att styvfadern och sonen tillsammans skulle äga båten.

Man får hoppas, att styvfar och son kunde komma överens. Det gick nämligen inte alltid, som en berättelse från 1824 visar. En omgift änka hade på sin dödsbädd förklarat: "Jag vill så, karlar! att boet skall stå orubbat, tills geleasen är färdig". Här var det alltså också meningen att styvfar och son skulle samarbeta, men man hyste sina dubier, och fartyget döptes till *Enighetens försök*. Försöket misslyckades nästan genast, styvfadern fick lämna rederiet och två andra medredare togs in i stället.

Källmaterialet är för bräckligt för att man med säkerhet skulle kunna säga något om frekvensen av släktrederier under 1800-talets första fjärdedel. En viss ledning ger fartygsnamnen. *Två Bröder* och *Tre Bröder* säger allt. Partrederier antyds av sådana namn som *Allas Nöje*, *Enighetens* och naturligtvis *Enighetens Försök*. Ensamredare kunde kalla sin skuta *Allen*, medan icke-släktrederierna valde *Två Vänner* eller *Vänskapen*. Den galeas som hette *Marums Öfverlöpare* tillhörde däremot ett släktrederi av två svägrar, dubbelsvägrar till och med, eftersom det var fråga om s k syskonbyte. I Marum som ligger på Björkö fanns sjövanan, i Överlöpe på fastlandet virket till skrovet.

Partrederiet vinner terräng efter 1820.

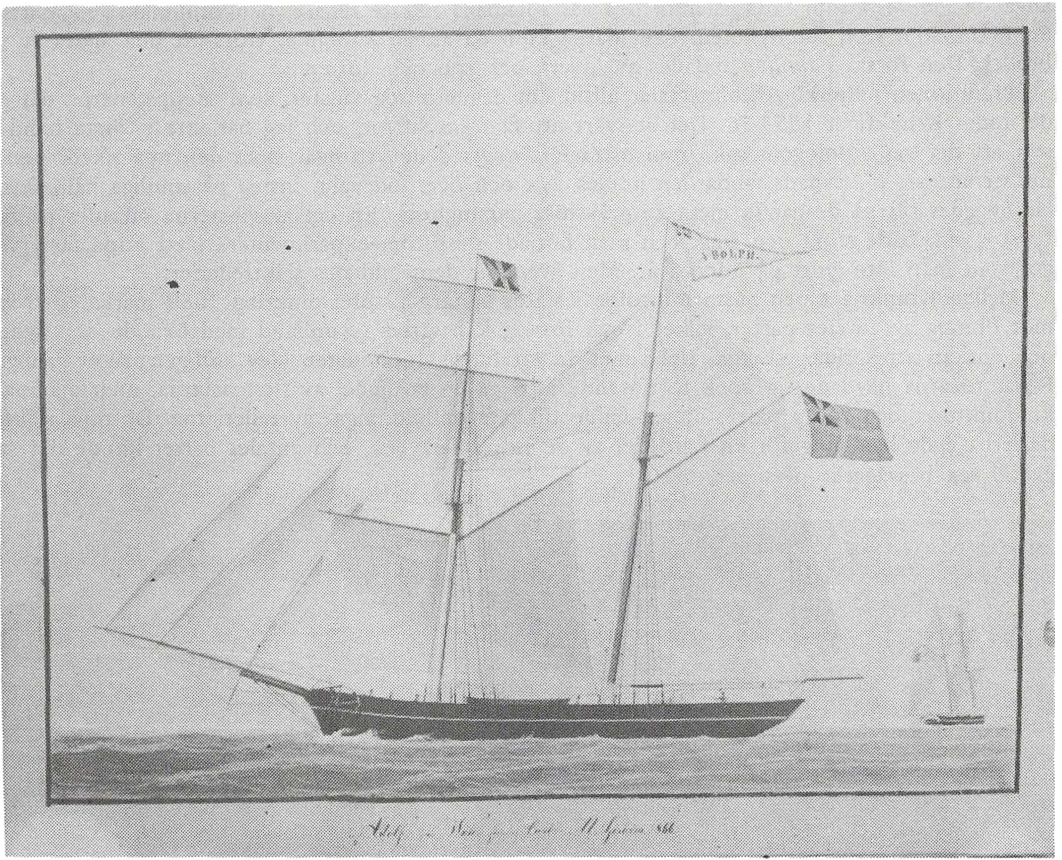
Efter Napoleons fall 1815 skakades Europa av en ekonomisk kris, som fick återverkningar också i Vätö. Antalet galeaser minskade snabbt, inte bara för att man måste sälja och inte hade råd att bygga nytt, utan också på grund av haverier. De olika redarfamiljerna visade olika överlevnadsförmåga, i viss mån beroende på om de ägde stora eller små gårdar. De som klarade krisen konsoliderade sedan sin ställning genom fördelaktiga giften. En viss försiktighet hade de dock lärt sig under de svåra åren, så att ensamrederierna trädde tillbaka för två- och trepartsrederier. Att låta *en* person ha utslagsröst var fortfarande vanligt, och ett trepartsrederi omfattade gärna $1/2$ plus 2 gånger $1/4$. Om man måste sälja, var det lättare att finna köpare till fjärdeparter. Där kunde till och med obesuttna skeppare vara med.

Litet fler uppgifter om släktrederier bjuds efter 1832, då lantmän fick en begränsad rätt till utrikesfart och följaktligen skaffade fribrev för sina fartyg. I fribreven tas alla redare upp med namn, men ej lotternas storlek. Man kan våga en gissning, att under tiden 1832 - 1854 ensamrederier och släktrederier tillsammans redat ungefär hälften av alla tvåmastare i socknen. Källmaterialet rörande enmastarna är direkt dåligt, men de uppgifter som finns talar om halvparter. Vad släkten betydde framgår ej, däremot att grannskapet spelade roll.

1800-talets mitt - vätörederiernas blomstringstid.

Fartygskvaliteten höjdes på 1830-40-talen, och skonerttriggen infördes. Det förekom att ensamrederier övergick till partrederier genom arv, dock aldrig med mer än fyra delägare. Kvinnor stod inte så gärna som redare, de föredrog att lägga sina pengar i sjöfarten i form av lån. För övrigt förbättrades kvinnans ställning vid denna tid, då giftorätten 1845 blev halva boet. Därefter blev fraktionerna $1/3$ och $1/6$ mycket ovanliga. Ytterst sporadiska notiser antyder, att det förekommit en något livligare handel med parter än vad man uppgav för myndigheterna.

Släktrederi och besuttnhet hängde fortfarande nära samman. Det började bli en större grupp obesuttna skeppare, som lyckades lägga ihop så mycket pengar att de kunde köpa fartyg och

"Adolph", skonert, 62,10 svl, byggd 1858 på Björkö. Beställare Erik Eriksson i Utanå och hans svåger Per Mattsson i Finala. Akvarell i privat ägo, signerad H. Reimers, Kiel. 1866. (Foto förf.).

bilda rederier, men dessa rederier hade ej så lång livslängd. Lyckades en obesutten skeppare gif- ta sig till gård och fartyg, övergick han till släkt- eller ensamrederi.

Jag nämnde nyss, att släktrederierna cementerades med giftermål. Det fanns visserligen en del *Två Bröder*-rederier, men det förefaller nästan, som om svågrar samarbetat bättre. Åtskilliga andra konstellationer existerade och man skulle kunna kalla dem familjerederier: far och son, mor och son eller söner, svärfar och måg, söner och svåger, svärmor och måg. Styvföräldrar fanns också med i bilden, liksom adoptivbarn, vilka helst hämtades bland släktingar.

Vid 1800-talets mitt var vätöskutorna huvudsakligen sysselsatta med att frakta virke söderut från norrländska hamnar. Strax efter 1850 steg efterfrågan på virke mycket starkt i Västeuropa, och varken svenskt eller norskt tonnage räckte till, i synnerhet som de nu talrika langtmannafar- tygen inte fick segla längre bort än till de andra nordiska länderna. Situationen blev ohållbar, och allmogerepresentanter från Väst och Östkusten lyckades 1854 driva igenom att lantmannafar- tyg med oexaminerade skeppare fick fartområdet utsträckt till Nordsjön och Kanalen till och med Brest samt till alla hamnar i Storbritannien och Irland. Nu kunde Vätö äntligen dra nyt- ta av sin flotta, som 1850 bestod av ca 59 fartyg om tillsammans något under 5000 reg ton. Det övervägande antalet, ca 34 stycken, var tvåmastare, mest skonare. Skonarna ägdes i stor utsträckning av släktrederier, och med typisk artonhundratalsmässig sentimentalitet började man

använda *Familjen* som fartygsnamn. Det var socknens rikaste redare, bankofullmäktigen Matts Pehrsson, som stod för nyheten. Året därpå kom en annan *Familjen*, trots att den ägdes av två bröder. Den första *Familjen* redades av fadern och son och dotter.

Traditionen i Björkö-Arholma talar alltid om de oerhörda vinster, som skeppsredarna där gjorde under Krimkriget 1853-56. Det är svårt att få fram siffror, och jag har inte i första hand ansett att det var etnologens sak, utan mera fäst mig vid de yttringar, som den nya rikedomens manifesterade sig i. Levnadstandarden höjdes, lyx och överflöd vann insteg på somliga håll, festsalar byggdes till på de gamla mera anspråkslösa parstugorna. En del av vinsterna satsades på fartygsbyggen, både stora och små, och man började dessutom experimentera i att köpa fartyg, något som man inte gjort på hundra år. Men även för dem bildades släktrederier.

Mellan Krimkriget och nästa milstolpe i Vätös sjöfartshistoria omkring 1880 märks en trend mot ökning av antalet parter, vilket i och för sig kan sättas i samband med ökande dräktighet och önskan att sprida riskerna. Del i mer än ett fartyg för redaren blev äntligen något vanligare. Ensamredarna hävdade sig dock fortfarande med ca en tredjedel av flermastarna, men ojämna konjunkturer och andra påfrestningar ledde till täta ombildningar av rederierna. De rena släktrederierna ägde bara ungefär en fjärdedel av de större fartygen, och antalet parter kunde där stiga till sex besvägrade personer.

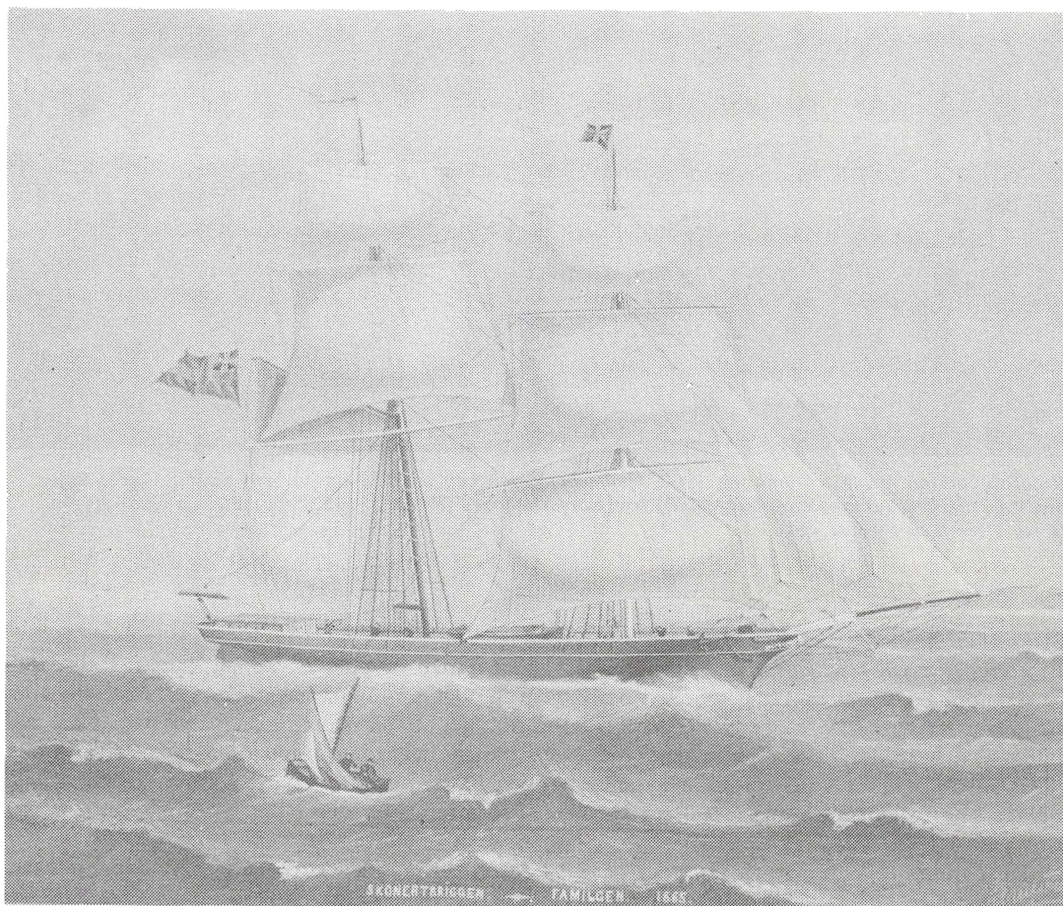

Matts Pehrsson, Björkö, 1796-1869, riksdagsman, bankofullmäktig, Ö. Edsvik. Huvudredare för "Familjen", byggd 1848. (Foto efter foto i privat ägo).

Sjöfartskonjunktureras inverkan på rederibildningen.

Fransk-tyska kriget 1870-71 åstadkom hausse på sjöfartsområdet, och björköredarna trodde att högkonjunkturen skulle fortsätta åtskilliga år och att efterfrågan på större fartyg skulle bli stor. Man satte i gång och byggde tremastare på allvar, och köpte eller byggde ett par briggar. Men det tog två-tre år att få stora fartyg i sjön, och under tiden hann högkonjunkturen förbytas i stagnation och sedan i lågkonjunktur. Flera av dessa skepp var beställda av ensamredare, men i lågkonjunkturen fanns det ingen möjlighet att få ordentlig insegling på vare sig nya eller gamla fartyg, och ensamredarna fick antingen sälja skeppen utom socknen eller ta in flera medredare. En ytterligare svaghet hos det större tonnagets rederier var formen för medelanskaffning. Det fanns ett par skilda redarkretsar och några, som helst arbetade ensamma, men man lånade varandra pengar runtomkring och gick i borgen för varandras lån härs och tvärs. Ett par av de större släktrederierna var inblandade i detta, vilket medförde, att även de deras släktingar, som annars hade stabil ekonomi, blev åderlättna på stora summor.

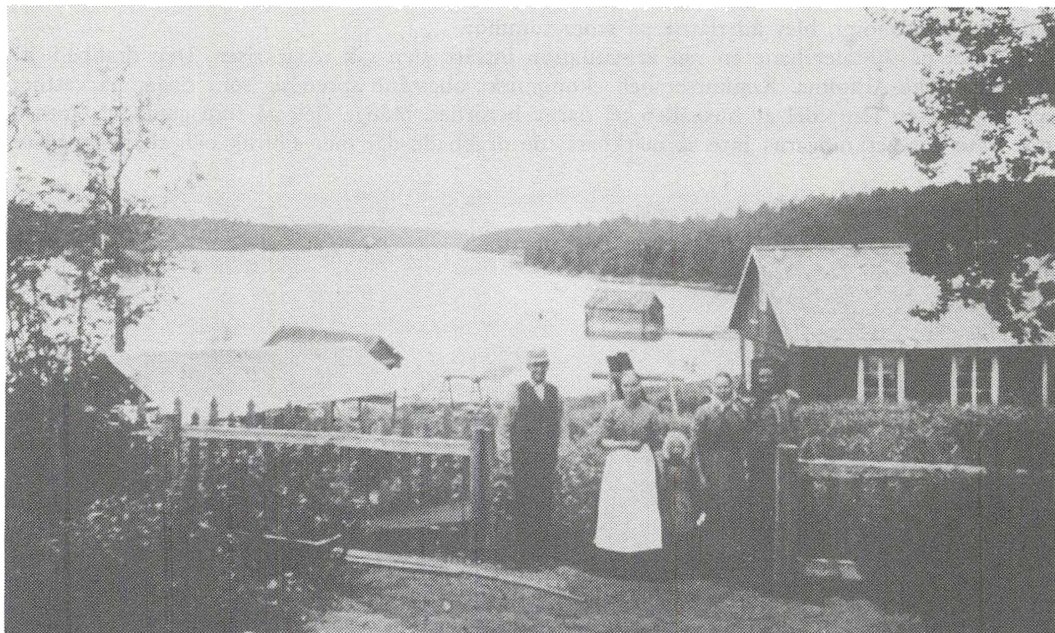
I slutet på 70-talet hade en ren krissituation inträtt, den s k redarkrisen. Den drabbade framför allt Björkö-Arholma. Konkurer och ekonomiskt obestånd spred sig som ringar på vattnet, och ungefär en femtedel av hushållen på öarna berördes. Många fick gå från gård och grund. I inre Vätö var verkningarna inte så märkbara, de drabbade där mer sjöfolk och skeppsbyggare.

"Familjen", skonertbrigg, 122,58 svl, byggd 1848 på Björkö, förbyggd 1860, förolyckad 1864. Oljemålning i privat ägo, signerad A. Nyström. 1864? (Foto förf.).

Krisen blev ytterst långdragen och höll på i över tio år fram till 1888. En liten ljusning visade sig i början på 1880-talet, varpå genast två ensambeställare lät bygga varsitt skonertskepp. Det ena fick huvudredare utanför socknen innan det ens var riktigt färdigt.

Redarkrisen bröt i stor utsträckning sönder släkterederierna, då man förtvivlat sökte pengar till höger och vänster för att åtminstone överleva ytterligare något år. Personer från Norrtälje och de inre roslagssocknarna togs in i rederierna, som blev betydligt folkrikare. Ändå fortsatte släkten att spela en roll. Vissa av de långivare, som gick någorlunda oskadda ur skärselden, övertog fartygsdelar vid konkurserna, vilket åtminstone hade det goda med sig, att fartygen blev kvar i socknen med ty åtföljande arbetstillfällen. Andra skutor övertogs av redare i inre Vätö. En tredjedel av flottan hade dock försvunnit till 1888, och avtappningen de närmaste åren därefter var mycket stor.

Rosättra varv på fastlandet omkring 1900, med varvsägaren och medlemmar av hans familj. Varvet ligger bredvid Rosättra bys gamla båtbyggeplats, men varvet anlades för att bygga skeppsbåtar åt vätöfartygen. (Foto efter foto i privat ägo).

Släkterederiernas tillbakagång efter 1888.

Efter redarkrisen fick sjöfartsnäringen i Vätö i mångt och mycket en annan karaktär. Skeppsbyggeriet upphörde praktiskt taget helt, varvid medvetandet om ångkraftens slutliga seger spelade in. Eftersom redarna i de centrala sjöfartsbygderna höll på att gå över till ångbåtar, var det också billigare och enklare att köpa secondhands segeltonnage från dem. Men även sedan man hissade dessa nya signaler i Vätö fortsatte ensamredare att ha hand om en fjärdedel av alla fartyg, i synnerhet små tvåmastare om ca 100 reg ton. Dessutom fanns en del gamla hemmabyggska kvar hos sina gamla redare.

De nyinköpta ägdes av partredier på 7-14 lotter, efter 1900 ofta 15-20. Alldeles utan släktinlag var inte heller dessa rederier, trots att delägarna var spridda över stora delar av Roslagen jämte Stockholm. Parter fanns till och med ibland i Lübeck och Wismar samt i USA. Släktgrupper och familjer, som förut skulle ha haft egen skuta, gick nu in som enskilda delägare i de sto-

ra partrederierna. Kvinnliga familjemedlemmar, som fick fartygsdelar genom arv, behöll dem i stället för att avyttra dem till någon manlig släkting.

I mångpartsrederierna var fraktionerna av annan storlek än i de gamla rederierna. Den gamla typen var tredjedelar och hälfter och halveringar därav. Man kan följa, hur 1/2 så småningom förminskades till 1/32. Denna form med ständiga halveringar är egentligen gammal och vitt spridd i Väst- och Nordeuropa. Det nya secondhandtonnagets rederier hade däremot ofta inslag av decimalsystemet, och man betraktade rederiet som ett bolag, vilket det ur skatteteknisk synpunkt inte var. Vanligast var en uppdelning i 40-ondelar. Efter hand blev fraktionerna mindre och mindre och decimalsystemet alltmer förhärskande: skonertskeppet *Alfa* var 1919 delat i 200-delar. Den kallades bolagsskuta.

I och med att en del fartyg flyttades över till inre Vätö blev sjöfartsintresset där större. I början på 1900-talet var det många där som ägde lott i skuta. Här var man konservativare än i Björkö-Arholma, och både släkt- och grannskapsrelationer användes för att värva medredare. Ensamrederierna hade fortfarande en viss frekvens, medan rena släktrederier blev en sällsynthet. Sjöfarten höll också på att förlora i betydelse. Socknen hade fått en industri, stenindustri, och den drog till sig arbetskraften. Det var en rörlig period i Vätös historia med stor in- och utflyttning. Yrkessjöfolket flyttade ut.

Första världskriget och segelsjöfartens slut.

Ännu vid krigsutbrottet 1914 fanns ett inte obetydligt antal fartyg kvar i Vätö och Björkö-Arholma. Krigsvinsterna var goda, men både redare och sjöfolk blev skrämde av krigsförlisningarna, vilket ledde till, att alla större fartyg såldes ut under 1916. Några gamla storredare investerade visserligen fortfarande i segelfartyg, men de ville inte själva ha huvudansvaret.

Kvar i socknen blev en del mindre tonnage i kustfart, som bland annat användes för att skeppa ut av den sten, som högs på Vätö. Med två undantag låg dräktigheten på blott 25-120 reg ton. Det var sådana skutor som på 1920- och 30-talen blev förnedrade, d v s man satte in motor i dem. Antalet tunnades ut undan för undan, och på 1940-talet var det bara någon enstaka motorseglare kvar.

Ägareförhållandena för dessa skutor påminner om förhållandena före 1800. Det är kanske i och för sig naturligt, att fraktfartens karaktär och omfång inverkar på rederibildningen, och kustfarten på 1900-talet skilde sig inte i princip från den på 1700-talet. Av det dryga 30-tal skutor, som var skrivna i socknen mellan 1917 och 1950, redades ungeför hälften av ensamredare och släktrederier. Släktrederierna bestod vanligen av två bröder eller far och son. Dessa var också de enda rederier, som blev av någon längre varaktighet. Karaktären av familjeföretag framgår också av att husmodern kunde bidra till verksamheten genom att skura kajutan och baka skeppsskorpor.

Av de två större fartyg, som köptes till Vätö under denna period, var det ena ensamredat, medan det andra tillhörde ett partrederi om 14 personer, som skulle åstadkomma segelsjöfartens "ressonans", som styrman uttryckte det. Men det blev ingen renässans, bara kondemnering.

Slutord.

Att släktrrelationer spelat en betydande roll i Vätös sjöfartshistoria torde ha framgått av det föregående, men jag skulle inte vilja säga, att släktförbindelser i sig utgjorde förutsättning för ett partrederi, utan snarare den starka betoningen på slakten som innehavare av gården, uttryckt i bördsrätten. Bördsrätten på landet avskaffades 1863, men fortsatte att präglade tänkesättet i Vätö ännu 30 år framåt. Fartyget och jorden utgjorde länge ett slags enhet i Vätö, och denna uppfattning försvann först med redarkrisen, då man in-tecknat gårdarna högt över skorstenarna för att kunna bygga skepp.

Beträffande partrederiets uppkomst har det tidigare hävdats, att det skulle ha sin grund i arvsförhållanden. Det är väl rätt osäkert, om dessa givit upphov till partrederiet som sådant, men när det gäller det enskilda fallet, ser man i Vätö rederier bildade på så sätt. Arvslagar tycks däremot

ha kunnat påverka rederiets form: tredjedelsfraktionerna blev mycket sällsyntare i Vätö sedan hustruns giftorätt ökats till hälften av boet.

Släktrederierna hade sin förankring i de konservativa familjerna i Vätö. Innovatörerna, entreprenörerna var antingen ensamredare eller också struntade de i slakten och lierade sig med sådana, som var av samma kynne och ekonomiska soliditet, till och med utanför den egna socialgruppen.

Innan jag slutar ville jag säga, att det vore roligt att veta mer om släktrederier i Finland och Norge. Finland hade börsrätten kvar ovanligt länge, och i Norge var släktrederierna vanliga under förra hälften av 1800-talet. Kan man finna paralleller till utvecklingen i Vätö?

Litteratur:

Gruvberger, Nils. *Sveriges utrikessjöfart 1865-1885*.

Forum navale 22. 1965.

Index:

Maritim etnologi.

Social- och samfundsorganisation.

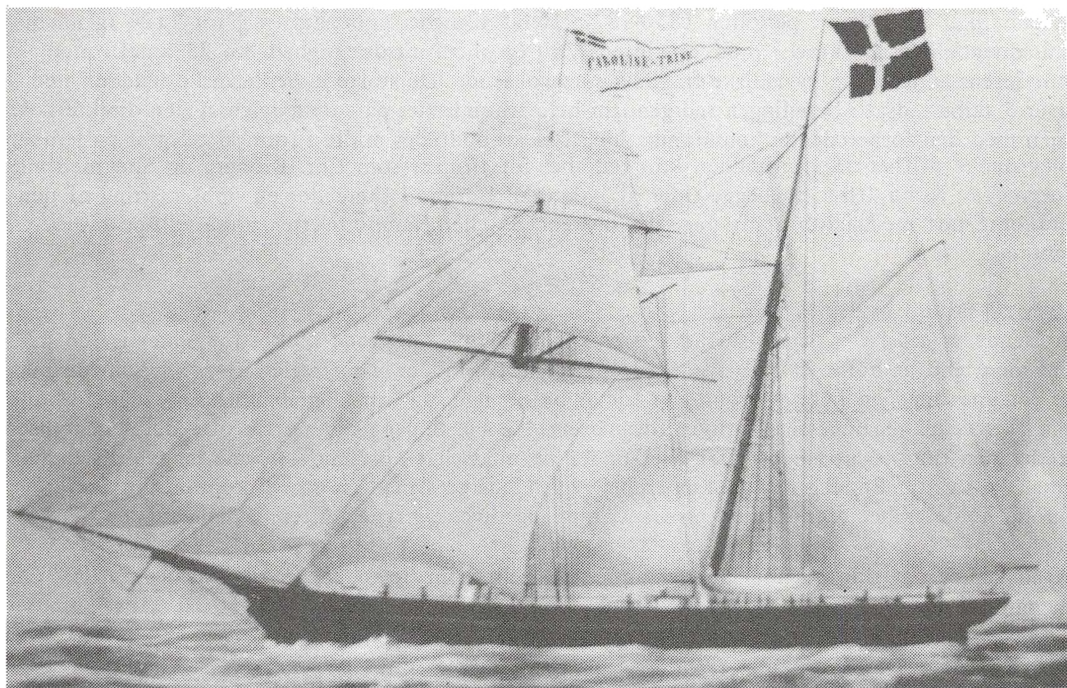
Levevilkår.

Ejerforhold inden for småskibslangfarten i det 19. årh. - baseret på den danske besejling af Sydamerika.

Af Karen Elisabeth Follett.

Hvad betød rederiforholdene for et skib i langfart? Med udgangspunkt i den danske besejling af Sydamerika i det 19. årh. ses på forskellige rederi-typer og disses mulige indflydelse på besætningsstørrelse og -sammensætning samt skibenes rutevalg.

Tidligt i februar måned 1869 stod briggen "Brasilianeren" af København, kaptajn I. Mortensen, Sundet ud med destination Rio de Janeiro, Brasilien. På omkring samme tidspunkt befandt skonnerten "Caroline og Trine" af Fåborg, kaptajn H.P. Mogensen, sig i Biscayen for efter at have afleveret en ladning kul i Tarragona, Spanien, også at sætte kurs mod Brasiliens travleste havneby. Skibenes drægtighed var nogenlunde den samme, "Brasilianeren"s 82,5 kmcl. mod "Caroline og Trine"s 74,5. Briggens bemanning var 10 mand mod skonnertens 8. Den største forskel mellem de to skibe var sandsynligvis, at "Brasilianeren" var ejet og drevet af handelshuset Chr. Broberg og Søn med henved 40 års erfaring med hensyn til Sydamerika-farten og med veletablerede forbindelser til derværende store engelske og brasilianske handelshuse,¹⁾ mens H.P. Mogensen var ansvarlig over for et mindre partsrederi, bestående af to brødre - ligeledes skibsførere-, sin søster, der var enke efter en kollega, samt en købmand i Fåborg, der samtidig var bestyrende reder.²⁾ I modsætning til kaptajn Mortensen ses kaptajn Mogensen ikke tidligere ud fra det anvendte kildemateriale at have ført et skib til Sydamerika. (Ill. her under)

Indledning.

Under et forsøg på at kortlægge den danske besejling af Sydamerika i det 19 årh. ud fra de konsulære skibslisters indsendt til Udenrigsministeriet (tidl. Kommercekollegiet)³⁾ opstod spørgsmålet, hvilken praktisk betydning forskellige rederityper kunne have for et skib i langfart. Når skibsføreren samtidig var bestyrende reder, lå ansvaret i det mindste på et sted. Men dersom i tiden inden telegraf og dampskibe gjorde kommunikationen mellem kontinenterne nogenlunde hurtig og regelmæssig⁴⁾, vedkommende kun har ansat eller havde en beskeden anpart i skibet, kunne man forestille sig, at kaptajner har været meget forskellige stillet, afhængigt af de beføjelser, som det pågældende rederi ville give vedkommende, og den erfaring som det havde m.h.t. besejlingen af det pågældende område.

Som så ofte ved udfyldelsen af centraladministrationens formularer var skibslisterne ikke sjældent mangelfuldt udfyldt. Dette gjaldt for de sydamerikanske listers vedkommende især rederrubrikken. Kun i yderst få tilfælde blev skibets rederitilhørsforhold specificeret og dersom skibets kaptajn samtidig anførtes som reder, blev det ikke angivet, om dette var i egenskab af at være enereder eller bestyrende/korresponderende reder. Da en mere udførlig registrering af rederiforholdene først fandt sted med Skibsregistreringen i 1867,⁵⁾ blev det i forbindelse med kortlægningen af besejlingen opgivet at foretage en nærmere undersøgelse af Sydamerika-fartens ejerforhold. I nærværende artikel er der ud fra en analyse af Sydamerika-farernes hjemsteder foretaget stikprøver i de lokale skibsregistre påbegyndt i 1867, men ofte med oplysninger om biilbreve og skøder tilbage til 1840-50'erne, samt en gennemgang af udvalgte årgange af forhyringsprotokollerne - waterskouten - fra København og Helsingør med focus på det oversøiske fart i perioden 1850-1870. Formålet hermed er dels at se, hvorledes rederityperne fordelte sig regionalt, hvilken indflydelse de forskellige typer eventuelt havde på bemanning (størrelse og sammensætning), samt endelig om disse reflekteredes i skibenes valg af ruter.⁶⁾ Undersøgelsen vil naturligvis kun give en tendens, da den alene er baseret på den oversøiske fart på Sydamerika og en række af de omhandlede skibe kun havde dette kontinent som en del af deres aktivitetsfelt. (Ill. side 16-17)

Den danske besejling af Sydamerika.

På basis af de konsulære skibslisters er der registreret 1864 danske (kongerigske) skibsanløb i sydamerikanske havne i perioden 1850-1870. Heraf tegnede København sig for 1104 (gennemsnitsdrægtighed 100 kmcl.) mod provinsens 760 (gennemsnitsdrægtighed 86. 25 kmcl.) med provinsens andel i den oversøiske fragtfart som voksende. De større københavnske rederier med over 5 skibe indsat i besejlingen sad gennem hele århundredet på størstedelen af den direkte fart, men med den forberedende kommunikation efter århundredes midte i form af telegraf og jernbaner blev denne driftsform efterhånden kun rentabel for firmaer som Chr. Broberg og Søn med vidtforgrene forbindelser på begge sider af Atlanten. Derimod skete der en oplomstring af den indirekte fart med anløb af de engelske ordrehavne eller Hamborg efter turen tilbage over Atlanten.

Krav til skibe i oversøisk fart.

At sende et sejskib i oversøisk fart - især "på varmen" - krævede omkostningsmæssigt en hel del mere end at holde et skib i nordeuropæisk fart. Skibene var i reglen af eg ligesom de måtte forsynes med en kobberforhudning for at holde alge- og ormeangreb ude. En sådan forhudning krævedes regelmæssige fornyet (dvs. hvert 4-5 år). Sejl og rigning fik ofte deres bekomst under den transatlantiske overfart eller under de pludseligt opstående storme langs de sydamerikanske kyster. Endelig måtte skipperen i reglen udstyres med en større kontantsum for at kunne holde skibet gående med proviant, hyre og diverse havneafgifter på længere fragtfartsture.

Hvad kostede et skib på nogenlunde samme størrelse som de to på vej til Brasilien i 1869? Afhængigt af materialevalg og byggested synes prisen at svinge mellem 150-350 Rbd. pr. kommer-

celæst - altså mellem ca. 12.000 - 28.000 Rbd. for et skib på 80 kmcl.⁷⁾ En betydelig del af skibene indkøbtes i udlandet - fortrinsvis Sverige og Tyskland - dette gjaldt især de københavnske rederier. "Brasilianeren" var således indkøbt i Sverige.

Rederityper.

Anskaffelsesprisen i sig selv nødvendiggjorde ofte dannelsen af en eller anden form for interessentselskaber el. anden form for finansiel opsplitning af anlægsudgifterne. For skibe i regelmæssig Sydamerika-fart forekommer følgende rederityper:

- 1) *enkeltmandsrederiet* - oftest købmand eller skibsbygger.
- 2) *partsrederiet* - bestående af
 - a) *det begrænsede* - skibsbyggere og skibsførere
dvs. 10-15 - skibsfører(e) og købmand
anparter - skibsfører el. skibsbygger med slægtninge.
 - b) *det udvidede* - købmandsstyret m. embedsmænd/håndværkerinvestorer.
20-100 anparter - skibsfører/skibsreder med investorer fra opland.
- købmands/skibsreder-styret med anparter på tværs af regionale og sociale grupperinger.

I slutningen af perioden omkring 1870 blev aktieselskabsformen populær især på Fanø, men da kun den bestyrende reder (oftest identisk med skibsføreren) blev angivet i de lokale skibsregistre, har det været vanskeligt at dissekere sammensætningen af aktieselskaberne yderligere.

Rederiernes regionale spredning.

I 1849 ophævede Storbritannien Navigationsakten, hvorefter alle nationers skibe frit kunne anløbe engelsk havn med tredielands ladning. Ophævelsen skyldtes den stærkt stigende efterspørgsel efter tonnage til transport af råstoffer til især den engelske industri og reeksport af forarbejdede produkter. Men også overgangen fra sejl til damp medførte ironisk nok en større efterspørgsel på selskibstonnage til bl.a. at fragte den pladskrævende stenkul til diverse damskibsstationer. Fortjenesten ved befragtning gik som følge deraf en del i vejret i begyndelsen af 1850'erne. For mange danske provinsrederier, der i forvejen sejlede med korn til engelske havne, blev det derfor fristende derfra at sejle videre i fragtfart for siden at vende hjem med en indbringende kaffe- eller sukkerladning.

I tiden fra 1850 til 1870 var især skibe med følgende hjemsteder (udover København) repræsenteret i Sydamerika-farten:

Det nordjyske område,

Fanø,

Sydfyn m. omliggende øer og

Lolland-Falster.

Med hensyn til de omtalte rederityper fremtræder områderne en del forskelligt.

Det nordjyske område:

Det drejede sig her hovedsagligt om skibe i mellemklassen størrelsesmæssigt omkring de 80 kmcl., skønnertbrigger og brigger med nogle få barker tilhørende det store skibsrederi Chr. Simoni i Ålborg. Der synes at være tale om en del enkeltmandsrederier i købmandseje og partsrederier med udpræget købmandsdominans og med familie eller lokale embedsmænd som anpartshavere. Når skibsføreren var parthaver, var dennes andel ofte beskeden (1/8 del el. lign.); de fleste skibe indkøbtes udefra (oftest Sverige) eller fra andre danske værfter.

Tableau

de la navigation

au port de Rio Grande do

Date de l'arrivée en navire	Noms des Capitaines	Noms des navires	Noms des armateurs	Port d'attache du navire	Port de départ du navire	Days de navigation
1868						
Décembre 3	A. L. Nygaard	Homier Marie	Capitaine	Fario	Sovvers	1.
1869						
Janvier 14	H. H. W. Nielsen	Elisabeth	{ C. Nielsen } { F. Nielsen }	Medtjøbing	Liverpool	1.
Mars 2	H. Tidemann	Christine	Capitaine	Faaborg	Cadix	7.
" 29	F. H. Borge	Sda	C. F. Tidemann	Sundborg	Liverpool	3.
Avril 18	J. A. Andersen	Proc Christen	Proc Sørensen	Søborg	Sesbal	7.
" 3	Jens Petersen	Nadesda	C. F. Tidemann	Copenhague	Liverpool	9.
" 10	S. N. Thomsen	Samuel	A. L. Tidemann	Fario	Idto	6.
" 21	H. H. Storm	Ceres	L. Nielsen	Sundborg	Idto	6.
Mai 4	H. Christensen Kluh	Harro	H. H. Christensen	Copenhague	Cadix	4.
" 5	H. F. Mørgensen	Caroline Marie	Capitaine	Faaborg	Taragona	7.
Juillet 9	H. S. Thomsen	Proc	H. H. Sørensen	Søndskø	Sovvers	4.
" 11	H. Kallhusen	Oslo	Capitaine	Søstus	Trinsh	7.
" 12	A. L. Mathison	Mary	L. H. Hansen	Fario	Taragona	6.
Sept 17	H. Kalsbøll	Marisire	C. Langballe	Søstus	Torshøgen	8.
Septembre 9	Hammestaden	Marcy	Capitaine	Copenhague	Liverpool	7.
" 15	H. Christensen Kluh	Harriet	Harald Kluh	Fario	Torshøgen	12. 2. 1/2
" 16	A. H. Knick	Proc	Capitaine	Idto	Hambourg	4. 1/2
" 18	H. H. W. Nielsen	Elisabeth	{ C. Nielsen } { F. Nielsen }	Medtjøbing	Idto	6. 2.
Novembre 24	H. Tidemann	Christine	Capitaine	Faaborg	Hambourg	7. 2.
" 29	H. Christensen	Idto	{ C. Nielsen } { F. Nielsen }	Medtjøbing	Liverpool	11. 1/2.
Décembre 8	H. Peter Henningsen	Fylla	H. Guldborg	Vokshov	Cadix	11. 1/2.
" 14	Peder Clausen	Mathison	Capitaine	Fario	Liverpool	7.

Rio Grande do Sul

Mineral

Barroise

til pendant l'année 1869.

L'exportation	Le montant du fret en de		Destination du navire	L'exportation des marchandises	Noms des départ	Montant du droit de consommation	Observations	
	avant	retour						
Marchandises	£325.-	\$1000.-	Honolulu	Nois. Parine	Paris 1869	4	9,960	
Idem	380.-	640.-	Leobon	Guine	Mars	15	8,750	a fait profit.
Sel	330.-	500.-	Falouville	Guine	Avril	1	10,150	
Marchandises	380.-	300.-	Idem	Idem	Mai	13	7,700	
Vin	370.-	350.-	Woborn	Guine. Guine	Guine	6	10,640	
Marchandises	500.-	560.-	Falouville	Guine	Idem	24	12,725	
Idem	85 1/2 p. Fou		Idem	Idem	Nov. 1869	6	9,310	
Idem	£350.-	£250.-	Idem	Guine	Guine	29	8,540	
Sel	212.-	210.-	Tenambour	Wand	Septembre	25	6,720	
Vin	£1000.-	330.-	Falouville	Guine	Avril	4	10,430	
Marchandises	84 1/2 p. Fou		Idem	Lebanon	Idem	7	6,580	a fait profit.
Farine	£900.-	£250.-	Hambourg	Idem	Idem	14	10,010	
Vin	400.-	350.-	New York	Guine	Idem	20	8,750	
Sel	—	500.-	Falouville	Idem	Septembre	12	6,020	
Marchandises	£900.-	—	Woborn	Lebanon	Idem	18	6,150	
Sel	—	£350.-	Falouville	Guine	Idem	9	6,670	a reçu un envoi journal de bord
Marchandises	£370.-	£450.-	Honolulu	Honolulu	Decembre	2	7,540	
Vin	300.-	—	Woborn	Lebanon	Idem	18	5,450	
Marchandises	—	—	—	—	—	—	—	en charge.
Idem	—	—	—	—	—	—	—	Idem.
Sel	—	—	—	—	—	—	—	Idem.
Marchandises	—	—	—	—	—	—	—	Idem.

31 Decembre 1869

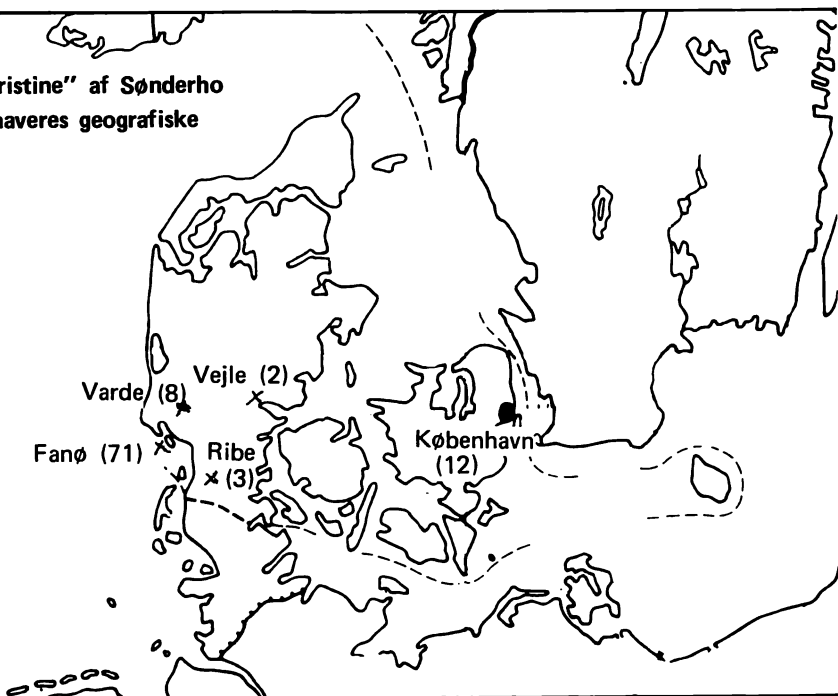
Hoyer
Commissaire ad int

fra Tarragona - skibet havde forladt Rio de Janeiro den 27. maj.

Fanø:

Skibene var her oftest mellem 50-70 kmcl. med skonnerten som dominerende skibstype. Skibe af denne størrelseskategori var i reglen bygget på øen, mens skibe af større drægtighed hyppigt blev indforskrevet fra Sønderjylland. Parts- og aktierederiet var næsten eneherkende - kun en enkelt skibsfører er registreret som enkeltmandsreder. Partsrederiet er typisk fordelt på mange anparter: 48/48 eller 96/96 synes ikke ualmindeligt, dog ofte med den bestyrende skibsfører i besiddelse af den største anpartspost. I en del tilfælde begrænsede anpartshaverne sig til beboerne på selve øen repræsenteret ved skibsførere, købmænd... samt gårdmænd på øen. Ved større partsrederier var det ofte almindeligt, at en del af anparterne indehavedes af gårdmænd på Ribe- og Vardeegnen. Endelig synes anskaffelsessummen på nogle af de større barker åbenbart at have været en sådan økonomisk byrde, at partsrederiet havde behov for større kapitaltilførsel bl.a. fra københavnske grosserer og mæglere. (Ill. her på siden)

Skonnertbriggen "Christine" af Sønderho
Partrederiets anpartshaveres geografiske
fordeling

Det sydfynske område:

Hovedparten af skibe i Sydamerika-farten fra dette område synes først at have set dagens lys på et af værfterne omkring Thurø Bund eller Troense, hvis de ikke var bygget lokalt i Fåborg eller Svendborg. Drægtigheden var lidt større end gennemsnittet - omkring 70-100 kmcl. Nogle få enkeltmandsrederier ses at have været i købmandseje - dette gjaldt tilsyneladende ganske store skibe. Partsrederiet var i reglen i størrelseskategorien 16/16 el. 40/40 - dog med en snes anparter som normen. Her er det typisk, at rederiet bestod af enten skibsfører/købmand, m. familie, eller skibsfører/skibsbygger med familie, men der forekommer også skibsførere, der finansierede købet af egne/egte skib med omegnens gårdmænd som anpartshavere.

Lolland-Falster:

Her udgik alle de registrerede skibe fra E.B. Benzons skibsværft i Nykøbing Falster. Udover nogle få enkeltmandsrederier var partsrederierne her opsplittet på en begrænset antal andele. I et enkelt mere atypisk - omend ganske interessant tilfælde - forekom et partsrederi fordelt på 100/100, der udover købmænd og skibsbygger havde et stort antal af Nykøbing Falsters håndværkere som medejere - buntmagere, farvere, garvere, malere, smede samt 3 af det umiddelbare oplands gårdmænd.

At disse regionale forskelle forekommer, synes historisk og økologisk betinget. Det nordjyske område havde indtil 1814 varetaget en betydelig del af samhandelen mellem Danmark og Norge og havde i forbindelse hermed opbygget en betydelig købmandsvirksomhed. På Fanø, derimod var egentlig købmandsvirksomhed ikke tilladt, før næringsloven frigav handelen i 1857, og skipperne tog istedet for med borgerbreve fra Ribe eller Varde del i den opblomstrende handel og søfart i det nordtyske område. Både det sydfynske og lolland-falsterske område havde traditioner for lokaltransport i Balticum samt råmateriale i form af store skovområder, der gjorde kombinationen købmand-skibsbygger naturlig.

Besætningens størrelse og sammensætning.

Disse oplysninger stammer fra waterskoutsprotokollerne fra København og Helsingør, hvor også en række af de øvrige provinsskibe figurerer, og er så vidt muligt taget fra sejlads, hvor destinationsangivelse faldt sammen med konsulatslisternes oplysninger om det pågældende skibs besættelse.

Her er set på:

- 1) forskellen i besætningsstørrelse mellem de større københavnske rederier og provinsens.
- 2) om der for nogle rederitypers vedkommende er tendens til at økonomisere med hyren el. ansætte det mindst mulige antal folk.
- 3) besætningens regionale sammensætning.

Generelt ses besætningsstørrelsen for skonnertens vedkommende at variere mellem 6-9 mand, briggens bemanning mellem 9-12 og endelig barkskibets mellem 15-20. Det kommer næppe som den helt store overraskelse, at gennemsnitsdrægtigheden for de københavnske skibes vedkommende er nogle læster større end provinsens, ligesom bemanningen er lidt rigeligere. Hvad angår de forskellige rederityper, kan der ikke umiddelbart ses nogen forskel i bemandingspolitikken størrelsesmæssigt, derimod synes der at have været relativt store divergencer i lønhenseende. Her er der en del købmandsrederier, der ligger en 2-3 Rbd. lavere i månedshyren end gennemsnittet fra styrmandslønningen på 28-30 Rbd. til ungmandens 6-9 Rbd. Men tendensen er ikke entydig. Der er også nogle mindre købmandsredere, der ses at have givet bedre lønninger end for eksempel den københavnske storreder Broberg. En gennemgang af indgivne klager fra mandskaber til de lokale konsulater vil sandsynligvis kunne give supplerende oplysninger, om på hvilke skibe arbejdstiden var ekstra lang og kosten mager. Kun for de sydfynske og lolland-falsterske skibe er registreret eksempler på hele besætninger fra området "home crew", mens alle andre synes at være sammensatte "mixed" besætninger, dels inden for det danske område, dels med et islæt af skandinaver eller andre nordeuropæere. Udover de få deciderede "home crews" forekommer også besætninger, hvor mellem en tredjedel og halvdelen kommer fra sammen landsdel. Stikprøver i materialet synes ikke at antyde, at besætnings sammensætningen ændrede sig, når de samme skibe gik i nærfart ex. på Balticum.

Rutevalg.

For den danske besejling af Sydamerika hørte følgende ruter til de foretrukne:

Dansk/engelsk havn - Brasilien - England/Hamburg/Danmark.

Nordeuropæisk havn - Brasilien - anden sydamerikansk havn - Nordeuropa.

Nordeuropæisk havn - Argentina/Uruguay - Brasilien - Nordeuropa.

Middelhavshavn - Argentina/Uruguay - Brasilien - Nordeuropa.

Nordeuropæisk havn - Venezuela - Vestindien/USA - Nordeuropa.

Som tidligere omtalt var det hovedsageligt de store københavnske rederier, der sad på størstedelen af den direkte handel med Sydamerika, specielt Brasilien. Eksporten bestod overvejende af tømmer fra Østersøegnene og stenkul fra England og med import af kaffe og sukker. Konkurrencen om kaffefragterne var hård, for fortjenesten var i reglen god, en avance på 5-6.000 Rbd. var ikke ualmindelig, men det krævede gode forbindelser til de lokale handelshuse. De mindre provinsrederier havde sjældent sådanne, og de synes i højere grad at have satset på de knapt så profitable ruter i La Plata-regionen og det nordøstlige Sydamerika. Da der ikke fandtes nogen lokal handelsflåde af betydning i de sydamerikanske stater, opfyldte de danske skibe - der internationalt set var relativt små - en del af det lokale fragtmærkedes behov for tonnage.

De købmandsstyrede skibe synes ofte at have fulgt ruten fra Middelhavet til de store kvægområder i La Plata-regionen og Sydbrasilien for at fragte kød og huder videre nordpå til Vestindien eller USA. Derefter vendte de tilbage til det nordøstlige Sydamerika efter tropiske produkter som kaffe, bomuld, sukker, cacao og farvetræ til Europa. I det hele taget synes købmandsrederne at have haft de mest regelrette ruter, koncentreret enten om den sydlige eller nordlige del af kontinentet, mens de skipperbestyrede skibe ofte sejlede efter, hvor de lokalt havde erfaring, at der var fragter at få. Det gav en hel del sejlads i ballast. Men i perioden ses der en tiltagende specialisering for denne rederitype med sejlads på Rio Grande efter tørret kød og huder og på det nordlige Venezuela efter tropiske træsorter - begge ruter krævede mindre, grundgående fartøjer for at passere sandbarer udenfor havneindløbene - og ved samarbejde mellem skibsbyggere og skipperne bl.a. på Fanø og Sydfyn udvikledes efterhånden skibstyper, der var specielt egnet til denne fart.

Både "Brasilianeren" og "Caroline og Trine" passer ganske godt ind i billedet på den danske besejling af Sydamerika: førstnævnte gik direkte til Rio de Janeiro efter kaffe, og sidstnævnte gik med middelhavsprodukter til Sydamerika for efter trampfart mellem Brasilien og Argentina at vende tilbage til England med argentinske huder og få en ny ladning kul til Spanien.

Noter:

- 1) C.A. Brobergs breve til sønnen Carl under dennes ophold hos firmaets engelske handelsforbindelse viser hans meget nøje kendskab til brasilianske forhold.
- 2) Mortensøn, Ole: Fåborgs skibsfart 1800-1920, p. 112 ff.
- 3) upubliceret speciale i historie: Den danske besejling af Sydamerika, 1981. EDB-analyse af bevarede skibslister 1816-1870.
- 4) Danmark blev tilsluttet det europæiske net via Hamburg i 1853. Telegrafisk kommunikation mellem England og Sydamerika etableredes i slutningen af samme årti.
- 5) Thomsen, Birger: Skibsregistrering p. 23 f.
- 6) Udgangspunkt herfor er Olof Hasslöfs gennemgang af erhvervstyper inden for handelsflåden (Sømand, fisker p. 104 ff.) og Knut Weibusts analyse af bemandingsforhold i Deep Sea Sailors p. 40 ff.
- 7) Disse tal er fremkommet ved at se på anskaffelsesprisen pr. kommercelæst som angivet i de lokale skibsregistre og lokalhistoriske monografier om handel og skibsfart.

Kildemateriale.

Indkomne skibslister fra konsulaterne i udlandet 1816-1870.
Helsingør Waterskoutprotokol 1855-1866, 1866-71.
Forhyringsprotokol (København) 1850-65, 1868-71.
Skibsregistreringsprotokol for København 1867.
Lokale skibsregistre.

Litteratur.

Hasslöf, Olof, Maritimt näringsliv i socialhistorisk belysning i *Sømand, fisker, skib og værft*, Kbh. 1970.
Mortensøn, Ole: *Fåborgs skibsfart 1800-1920*, Kbh. 1979.
Thomsen, Birger: Skibsregistrering i *Guide til Maritimt Kildemateriale*, Kbh. 1980.
Weibust, Knut: *Deep Sea Sailors*, Stockholm 1969.

Index:

Partsrederi.
Enkeltmandsrederi.
Sydamerika.

Karen Elisabeth Follett, født i Kbh. 1949. Danmark-Amerika Fonds college-stipendiat 1968-1970, B.A. political science. Cand. mag. fra Københavns Universitet jan. 1982 i historie og europæisk folkelivsforskning.

Jørgen Bruhn (1781-1858), - lokal matador och typeeksempel.

Af Ole Mørkegaard.

Mellem 1820 og 1880 markerede den lille sønderjyske købstad Åbenrå sig som en betydelig søfartsby, hvis skibe sejlede over hele verden. Artiklen udspringer af en praktisk museumsopgave og beskæftiger sig med første halvdel af denne epoke, som belyses gennem et eksempelstudie, skibsrederen Jørgen Bruhns karriere. Denne var enestående mht. det økonomiske udbytte, men i sin karakter var hans karriere typisk for det lokale redermiljø. I artiklen fremdrages nogle af de omstændigheder, der muliggjorde det konkrete forløb.

Artiklens baggrund og motivering af emnevalg.

I sommeren 1981 deltog jeg som studentermedarbejder i udarbejdelsen af en større særudstilling på Åbenrå Museum i Sønderjylland. Udstillingens titel var "Jørgen Bruhn, Søfart og Søfolk fra Åbenrå, 1781-1858", og det er bla. dette stykke praktiske museumsarbejde, der danner baggrunden for denne artikel.

Det er måske ikke almindelig kendt, men Åbenrå er faktisk en by med en betydelig maritim fortid. Navnlig i perioden 1820-80 var skibsbyggeri og søfart det bærende erhverv for denne lille købstad og i høj grad også for dens ret begrænsede opland. En del af denne for åbenrå-søfarten så glansfulde periode vil i det følgende blive belyst gennem et *eksempelstudie*, nemlig skildringen af titelfiguren, kgl. agent og skibsreder Jørgen Bruhns levnedsløb og karriere.

Jørgen Bruhn (1781-1858) var gennem en del af den nævnte periode købstadens og egnens store matador. Han var initiativrig og dynamisk, og i sine velmagsdage var han ubestridt byens rigeste og mest fremtrædende borger. Han markerede sig især gennem sin omfattende virksomhed som *skibsreder*, og da denne kulminerede i 1850'erne, var han hovedreder for henved 1/3 af den ellers anselige åbenrå-flådes samlede tonnage.

På den ene side var hans karriere således ret enestående, nemlig mht. omfanget og udbyttet af de økonomiske aktiviteter han engagerede sig i. På den anden side afveg *karakteren* af dette karriereforløb ikke væsentligt fra normen indenfor den del af den lokale overklasse, som han selv stammede fra, og som i kraft af dens centrale placering i hjertet af det lokale erhvervsliv var med til at præge det økonomiske eksistensgrundlag for en stor del af lokalbefolkningen.

Når jeg har valgt at lade denne artikel kredse om Jørgen Bruhn, er det således ikke for at hylde han som et fortidigt eksempel på "avidrengen, der blev millionær". Det skyldes istedet, at han kan tjene som en udmærket indgang til studiet af den åbenråske søfart i den givne periode, fordi han var økonomisk engageret i en stor del af skibene, og dette har afsat en mængde spor i de skriftlige kilder. Gennem Jørgen Bruhn kan vi dels få indblik i åbenrå-søfartens generelle udvikling i en del af perioden, og dels kan han tjene som et - omend særlig succesrigt - eksempel på et *karrieremønster*, der var hyppigt forekommende indenfor en vigtig del af åbenrå-egnens overklasse i datiden.

Formål, udgangspunkt og metode.

Formålet med behandlingen er imidlertid ikke "kun" at *beskrive* et karriereforløb, der var typisk i sin karakter. Ideen er tillige at påpege nogle af de *betingelser* i samtiden, der indvirkede på og

Kgl. agent og skibsreder Jørgen Bruhn (1781-1858), lokal matador på Abenrå-egnen omkring midten af 1800-tallet. (Maleri i Abenrå Museum, foto: Rolf Larsen).

muliggjorde forløbet. Dette hænger sammen med et mere overordnet og abstrakt udgangspunkt, som består i en tese om, at forudsætningerne for det konkrete forløb ikke kun skal søges i personen Jørgen Bruhn, men i høj grad også i hans omgivelser. På forhånd må det erkendes at det ikke er muligt at opnå kendskab til og beskrive alle enkeltheder i forløbet; behandlingen må nødvendigvis begrænse sig til de større træk, og disse vil blive søgt forklaret gennem relatering til relevante sammenhænge af forskellig art. Selvom det således er den karriere- eller erhversmæssige side af Jørgen Bruhn, der er sat i fokus, vil det være relevant at indlede behandlingen med at se på det sociale og kulturelle miljø, han voksede op i, og som må formodes at have præget ham.

Barndomsmiljø og hjemegn.

Jørgen Bruhn blev født 14 maj 1781 på en to otting stor selvejergård, Strågård, på halvøen Løjt, 3 km fra Åbenrå. Faderen, Hans Bruhn (ca. 1745-1801) havde i 1779 overtaget gården efter sin far, og året efter var han blevet gift med Maren Rebecca Bargum (ca. 1758-1813), som var datter af provsten inde i Åbenrå.¹⁾ Allerede her er det antydnet, at Jørgen Bruhns forældre ikke var helt "almindelige" bønderfolk, og i samme retning peger en ansøgning om fritagelse fra militærtjeneste, som Hans Bruhn i 1776 sendte til amtmanden. Heri hedder det bla., at han var arveforpagter af to vandmøller ved Åbenrå, at han administrerede Strågård for sin far, at han drev stor handel med hør, strå og kvæg, at han ejede forskellige skibsparter, og at han bar paryk.²⁾

I en for denne skildring meget væsentlig kilde, Jørgen Bruhn søn, Hans Bruhns erindringer (1813-93), hedder det endvidere om Jørgen Bruhns forældre: "Efter Faders sigende var gamle Bedstefader Hans Bruhn en meget smuk, rask og munter Mand, som stod sig overmåde godt med den daværende Øvrighed, især med Amtmanden, hvor han var en flittig Gæst og meget gerne set".³⁾ Hvad forstand angår, var hans kone, provstedatteren, ham dog overlegen; hun var nemlig en "med ualmindelig god Forstand begavet Dame".⁴⁾

Jørgen Bruhns far døde i 1801, og da moderen døde 12 år senere⁵⁾, blev der foretaget en optegnelse og vurdering af boet.⁶⁾ Hvis denne samt de ovenstående oplysninger ses i lyset af de resultater, som etnologen Börje Hanssen i sin afhandling "Österlen" når frem til om forskellige befolkningskategoriers kulturelle kendetegn,⁷⁾ peger meget på, at Jørgen Bruhn voksede op i et hjem med *urbant tilhørsforhold*. F.eks. var beboelsen på Strågård ret differentieret, idet den bla. omfattede dagligstue, sal, sidestue, soveværelse og øverstestue. Fornemst udstyret var salen, hvor de fandtes to kommoder, to spejle, 14 stole, en kanape og et klaver. Af det øvrige indbo og løsøre kan nævnes gardiner, en kaffekande, en temaskine, vinglas, guld- og sølvsmykker samt endnu et klaver. Den samlede værdi af boet blev opgjort til ca. 6.000 rdlr. (slesvig-holstensk kurant), og passiverne udgjorde ca. 2.300 rdlr.⁸⁾

Vi har nu fået et lille indblik i de kulturelle og sociale aspekter af det hjem, Jørgen Bruhn voksede op i. Hvad angår hans eget liv og færdnen i barndommen, ved vi intet; dog kan det ikke udelukkes, at han ligesom sine søskende gik i skole i den nærliggende landsby, Skovby.⁹⁾

At Jørgen Bruhns karriere kom til at dreje sig om noget med søfart, var ingen tilfældighed. Som nævnt havde hans far tilknytning til det maritime gennem de skibsparter, han ejede, men også gennem det lokale miljø må Jørgen Bruhn have fået impulser. Den åbenråske søfart var ikke ubetydelig 1700 - årene, og den var karakteristisk derved, at man tidligt havde specialiseret sig i fragtfart, - dvs. sejlads for fremmed regning - i modsætning til hovedparten af de øvrige Slesvigske søfartsbyer, hvis skibe overvejende transportererede varer til og fra deres egen hjemby.¹⁰⁾ Som følge af sin beliggenhed og af de naturgeografiske forhold har Åbenrå aldrig haft større betydning som handelsby, og byens opland var i hovedsagen begrænset til Løjt. Herfra kom også en stor del af åbenrå-skibenes besætningsmedlemmer og kaptajner, ligesom en betydelig del af skibenes redere boede her. Det var nemlig karakteristisk, at mange af kaptajnerne, når de omkring 40 års alderen havde opsparet en vis formue, opgav det aktive liv på søen for istedet at slå sig til ro som skibsredere, f.eks. på de større gårde på Løjt.¹¹⁾ Et eksempel herpå er Jørgen Bruhns egen bedstefar, efter hvem han iøvrigt er opkaldt; denne fik 1743 borgerskab som skipper i Åbenrå, og senere slog han sig til ro som skibsreder og mølleforpagter med bopæl på Strågård.¹²⁾

Gennem sin opvækst på Strågård må Jørgen Bruhns interesser og erfaringer altså både gennem familien og lokalmiljøet være blevet sporet ind på noget med søfart.

Fra skibsdreng til kaptajn og medreder, 1796-1821.

Jørgen Bruhns søfartskarriere indledtes, da han som 15 årig fik hyre som "dreng" på fregatskibet *Aeolus*, som målte 102 commercelæster (1 cl. = ca. 1,95 reg. tons) og var bygget samme år i Åbenrå. Skibets 16 redere var ligesom hovedparten af den 11 mand store besætning lokale beboere, og størrelsen antyder, at det var bygget med langfart for øje.¹³⁾

I løbet af de følgende år avancerede Jørgen Bruhn ombord, og efter at have taget navigationseksamen i København år 1800¹⁴⁾ blev han 2. styrmand på *Aeolus*. Efter derpå en kort overgang at have gjort tjeneste i den engelske orlogslåde, blev han 1. styrmand på et andet åbenrå-skib,¹⁵⁾ det 85 1/2 cl. store fregatskib *Catharina*, hvis mandskab bla. talte en af hans yngre brødre.¹⁶⁾

I 1806 eller 07 havde han bragt det så vidt, at han sammen med 21 andre kunne lade bygge et fregatskib, *Flora* (81 cl.),¹⁷⁾ og som kaptajn på dette sejlede han i foråret 1807 til Vestindien. Før skibet nåede hjem igen, var den eller så succesrige danske neutralitetspolitik overfor de europæiske stormagter brudt sammen; krigen mod England brød ud, og da Jørgen Bruhn med *Flora* befandt sig i den engelske kanal, blev skibet opbragt og beslaglagt, og besætningen blev sat i "Prisonen". Efter små to års forløb lykkedes det dog Jørgen Bruhn at undslippe ved hjælp af bestikkelse, og efter flere dramatiske situationer nåede han hjem til Åbenrå.¹⁸⁾

Som bekendt havde englænderne i 1807 ranet størstedelen af den danske orlogslåde, og som modtræk udstedte den danske regering kaperbreve, dvs. en slags næringsbreve, der tillod redere og kaptajner at udruste deres skibe og drive statsautoriseret sørøveri mod fjendtlige skibe. I 1809 drog Jørgen Bruhn til Helsingør og blev fører af en lille kaperskude, men hvilken han deltog i erobringen af et fjendtligt handelsskib; det kan med ret stor sikkerhed fastslås, at han herved tjente ca. 7.000 rdlr.¹⁹⁾

For sine opsparede penge købte Jørgen Bruhn nu et andet skib, og med dette gik han over i engelsk tjeneste for i resten af krigen at sejle i de konvojer, som han selv havde anbrevet tidligere.²⁰⁾ Under en af disse sejlads, som hovedsagelig foregik mellem Østersøen og England, kom han under en storm til Norge, hvor han mødte sin tilkommende, Maria Margrethe Borse (1790-1852), der var datter af en falleret storkøbmand.²¹⁾ Parret blev gift 9. april 1811 i Brevig kirke i Norge,²²⁾ og da Jørgen Bruhn ved sin mors død to år senere arvede Strågård, flyttede hans kone dertil sammen med sine forældre samt nogle slægtninge, som fremover forsørgedes eller sattes i vej af Jørgen Bruhn.²³⁾

Efter krigens ophør i 1814, sejlede Jørgen Bruhn først en tid som kaptajn på fregatten *Anna Maria* (130 cl.), som han var enereder af,²⁴⁾ og i årene 1816-21 for han bla. på Østen som kaptajn for et 180 cl. stort skib, der ejedes af et Københavnsk handelshus.²⁵⁾

Overgang til rederi.

Som før omtalt var en stor del af åbenrå-skibenes redere tidligere kaptajner og dermed folk, der havde lært det maritime håndværk helt fra bunden. Den egentlige rederkarriere indledtes som regel samtidig med avancementet fra styrmand til kaptajn; dette hang sammen med, at det nærmest var et generelt krav, at kaptajnen skulle eje part i det skib, han førte. Den næste fase bestod i, at kaptajnen - efter at have optjent en vis formue som kaptajn og medreder - helt forlod søen og slog sig ned på landjorden, f.eks. på Løjt, for mere eller mindre udpræget at hellige sig skibsrederiet.²⁶⁾

For Jørgen Bruhns vedkommende foregik denne overgang i årene omkring 1820. Han var da omkring 40 år gammel og havde godt 25 års maritime erfaringer på bagen. Gennem sin karriere fra skibsdreng til kaptajn og medreder havde han lært om både den praktiske og den økonomiske side af søfarten. Som kaptajn var hans lederevner blevet opøvet, og pga. de omskiftelige forhold under sejlads og i forbindelse med indgåelse af fragtaftaler har han været vant til at tage beslutninger og vurdere muligheder. Rent materielt har han også været velstillet; dels var han

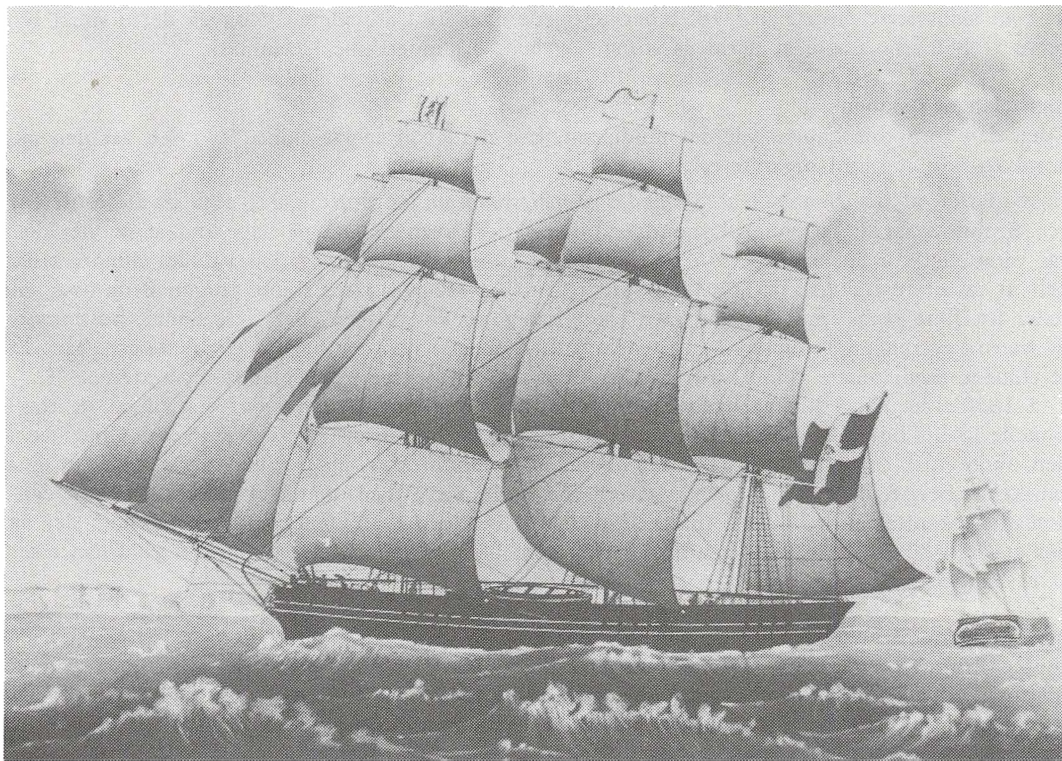
ejer af Strågråd, og fra 1818 var han tillige begyndt at opkøbe skibsparter, således at han i 18-20 var medejer af mindst fire skibe.²⁷⁾

Det er ikke muligt at afgøre nøjagtigt, hvornår Jørgen Bruhn definitivt sagde søen farvel, men meget peger på, at det skete efter at det ham førte skib, Den Indiske Paquet, forliste under en orkan ved Afrikas sydspids.²⁸⁾ Muligvis må beslutningen også ses i sammenhæng med, at hans kone efterhånden havde født fire sønner,²⁹⁾ som hun tilsyneladende havde svært ved at styre uden lidt håndfast hjælp fra Jørgen Bruhn.³⁰⁾

Situationen omkring 1820.

Under alle omstændigheder var udsigterne ikke de værste for en mand med Jørgen Bruhns baggrund. Ganske vist var den danske stat midt i en svær nedgangstid ovenpå Napoleionskrigene. Tiden prægedes af statsbankerotten 1813, den stærkt decimerede handelsflåde, krakkende handelskøbehus i København samt en langvarig landbrugskrise. På den anden side åbnedes der i 1820-erne nye store fragtmærker, og den stadigt stigende industrialisering medførte et øget behov for transport af både råvarer og færdigprodukter. Mens det tidligere var København, der var knudepunkt for en stor del af den nordeuropæiske søhandel, blomstrede Hamborg de følgende årtier vældigt op og blev et vigtigt center for den stadigt stigende verdenshandel, og det kom mange danske provinsbyer til gode, mens København mere eller mindre sygnede hen.³¹⁾ Da åbenrå-sø-

Fregatskibet Creole blev bygget 1825 i Åbenrå og var da med sine 143 cl. byens største skib. Rederne var Jørgen Bruhn, hans bror Jacob Bruhn samt hans svoger Jacob Bendixen, der tillige var skibets kaptajn. Med sin 20 mands besætning sejlede Creole bl.a. kolonister fra Hamborg til Brasilien, og på disse rejser kunne der være op til 430 passagerer ombord. (Farvelagt tegning i Åbenrå Museum, foto: Rolf Larsen).

farten allerede i 1700-årene havde specialiseret sig i international fragtfart,³²⁾ var det jo i princippet ligegyldigt, om man skulle sejle for københavnske eller hamborgske handelshuse; hovedsagen var, at fragtmarkedet var gunstigt for de åbenråske skibe, og at dette virkelig var tilfældet afspejles af den voldsomme vækst, byens flåde i den følgende periode kan fremvise.

Jørgen Bruhns skibsrederi.

Som nævnt havde Jørgen Bruhn allerede lagt grunden til sit skibsrederi, før han o. 1821 opgav søen, og dette satsede han voldsomt på i resten af sit liv. Gennem sin skibsrederkarriere var han ejer eller medejer af ca. 35 store, oceangående sejlskibe, og mange af disse lod han bygge på værfterne i Åbenrå.³³⁾ I den forbindelse er hans betydning som lokal innovatør svær at komme uden om. Via ham indførtes nemlig nye og bedre skibskonstruktioner på byens værfter, og eftertiden har været tilbøjelig til at tildele ham æren for det opsving, byens værfter og søfart oplevede fra 1820.³⁴⁾ Sagen var den, at han "...personligen ofte kom til de Pladser, som de smukkeste og største Skibe frequenterede, saa fulgte han bestandig Tidsaanden, og hvor han ... saae nye Indretninger og Forbedringer, saa antog han øieblikkeligen disse, ... han skyede ingen Opofrelse for at gaee fremad, især hvad Skibsbyggeriet angik".³⁵⁾ Når han fik bygget på byens værfter, fulgte han ivrigt med: "Om morgenen var han alletider den første på Beenene, saavel i Huuset som paa Pladsen, hvor han byggede. At bygge et Skib ... forstod han frem for nogen Tømmermester".³⁶⁾ Dertil kom at "... han havde en god og sund Forstand og Dømmekraft, vidste ved det første Øiekast strax at vælge sin Undergivne...; dog forlangte han ubetinget Lydighed og Efterkommenhed af samme".³⁷⁾ "I al den Tid, han byggede i Apenrade (=Åbenrå)..., var en gammel Mand ved Navn Wilhelm Stump, Hollænder af fødsel og katolik, stedse hans højre Haand, og naar han accorderede om bygningen af et Skib med en Bygmester, saa blev alletider den Betingelse gjordt at benævnte Wilhelm Stump skulle være Mestersvend ved samme...".³⁸⁾ I 1847 købte Jørgen Bruhn imidlertid øen Kalvø, ca. 10 km. nord for Åbenrå, og etablerede der sit eget skibsværft, hvor han i 1851 beskæftigede over 100 arbejdere,³⁹⁾ og på dette værft byggedes i 1850'erne nogle af datidens største og bedste klipperskibe i Danmark.⁴⁰⁾

Kapitalen bag skibene.

Uden den fornødne kapital var det imidlertid ikke muligt at bygge skibe. Hvordan var den økonomiske side af sagen organiseret?

Hovedparten af de åbenråske skibe ejedes af *partsrederier*, og dette gjaldt også de fleste af Jørgen Bruhns skibe.⁴¹⁾ Denne økonomiske organisationsform må ses på baggrund af, at det dels var vanskeligt for en enkeltperson at rejse penge til et skib alene, og dels var det mindre risikabelt at investere i skibsfart, hvis man spredte sin kapital over flere skibe. Jørgen Bruhn var enereder for flere skibe, men hovedparten ejede han sammen med en eller flere andre, hovedsagelig hans slægtninge og venner. I begyndelsen var det især hans to brødre og to svogre, han delte skibene med; senere finder vi hans egne sønner samt en svigersøn blandt medrederne.⁴²⁾

I 1850'erne, hvor skibene byggedes meget større end tidligere, lader det dog til, at de traditionelle lokalt bundne og slægtsorienterede partsrederier til en vis grad kombineredes med en anden økonomisk organisationsform, idet *udenlandsk kapital* kom ind i billedet. Dette lader sig kun vanskeligt bevise, da staten krævede at rederne skulle være danske statsborgere, således at evt. udenlandsk kapital måtte skjules under åbenråske "dækredere",⁴³⁾ men eksempelvis kan det nævnes at det 480 cl. store klipperskib Calcutta, som blev bygget på Kalvø, var delvist financieret af et handelshus i Calcutta.⁴⁴⁾

Besætningerne.

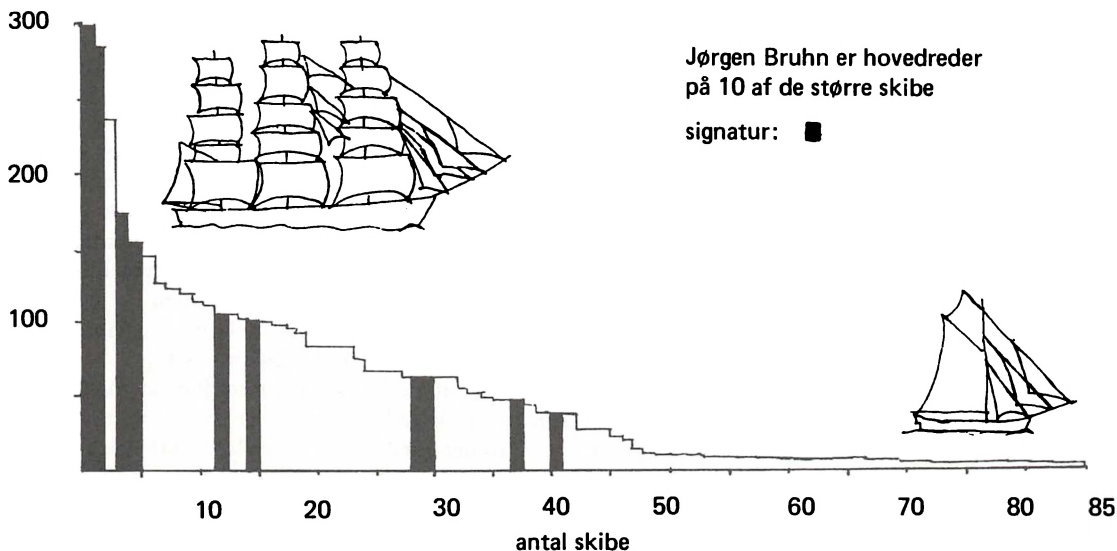
Jørgen Bruhns og de øvrige åbenrå-skibe klarede sig godt i konkurrencen på det internationale fragtmarked. En vigtig forudsætning herfor var de lokalt byggede skibe, som var hurtige og vel-sejlende, og derfor - bla. i Hamborg - havde et godt omdømme.⁴⁵⁾ En del af æren må dog tilskrives skibenes besætninger, som hovedsagelig var lokalt rekrutteret. Alene i Rise herred, som

bla. omfattede halvøen Løjt, var der i 1845 619 personer (svarende til 11,9% af beboerne), der levede af søfart.⁴⁶⁾

Det kan ikke udelukkes, at lønningerne indenfor søfarten har været relativt gode i forhold til andre erhverv, men under alle omstændigheder var det ikke alle, der spandt guld på søfarten. I 1850'erne var den gennemsnitlige månedsløn for en 1.styrmænd på de store fregatskibe 40 rbdlr. mens skibsdrengen kun fik 5-6 rbdlr.; hertil kom naturligvis kost og logi under sejladsen, og når skibet lå i havn.⁴⁷⁾ Kaptajnerne fik dels en fast månedsgage⁴⁸⁾ og oven i denne en vis procentdel af de fragtpenge, som skibet indtjente, på Jørgen Bruhns skibe 5%.⁴⁹⁾ Denne form for provision (kaplaken) må ses i sammenhæng med kaptajnens arbejdsopgaver. Udover at være øverstbefalende under sejladsen var det også ofte kaptajnens opgave at skaffe fragter, når skibet anløb en havn; i princippet var han en slags "sejlende købmand".⁵⁰⁾

Aabenraas skibsflåde 1852

Skibenes lasteevne
commercelæster

Sammenlignet med andre søfartsbyer var åbenråskibene gennemgående ret store. Dette hang sammen med, at den åbenråske søfart overvejende var baseret på international fragtfart, således at skibenes størrelse og antal ikke begrænsedes af et lokalt behov for ind- og udførsel af varer men i stedet kunne tilpasses forholdene på det internationale fragtmarked. (Tegning: Grete Rung).

Destinationer.

Som før nævnt var fragtfarten kernen i den åbenråske søfart. I 1700-årene foregik en stor del af denne mellem Østersøen og England, bla. med tømmer,⁵¹⁾ og efter 1750 udvidedes rejserne til også at omfatte Middelhavet;⁵²⁾ f.eks. ved vi, at Jørgen Bruhn i 1801 ombord på *Aeolus* befandt sig i nærheden af Gilbraltar.⁵³⁾

Da de spanske og portugisiske kolonier i Sydamerika i 1820'erne opnåede deres uafhængighed, og Hamborg samtidig overtog Københavns position som handelscenter, skabtes der basis for en vældig opblomstring af fragtfarten, og i Slesvig-Holsten var det især Altona og Åbenrå, der nød godt af dette.⁵⁴⁾ I den følgende periode tjente Jørgen Bruhn og de øvrige åbenråredere godt på

fragtfarten mellem Europa og Sydamerika. F.eks. var flere af Jørgen Bruhns skibe beskæftiget med at transportere kul og kolonister fra Hamborg til Brasilien og kaffe og sukker den modsatte vej.⁵⁵⁾

Omkring 1850 ændredes fragtmarkedet imidlertid, så det efterhånden blev mere profitabelt at sejle på Østen, ligesom guldfundene i Australien og Californien gav beskæftigelse til Jørgen Bruhns og de øvrige åbenrå-skibe.⁵⁶⁾

Omkring et enkelt skib.

Det er klart, at det i en mindre artikel som denne ikke er muligt at videregive alle de oplysninger, der foreligger om Jørgen Bruhns skibe og hans skibsrederkarriere. Ovenfor er det tilstræbt at give en oversigt over nogle af de store linjer i forløbet. I det følgende vil nogle af disse mere generelle træk blive illustreret ved at søgelyset rettes mod forholdene omkring et enkelt skib, som vi gennem Jørgen Bruhns søns erindringer har et ret nuanceret kendskab til.

Skibet *Virginia* var en amerikansk bygget 119 c. stor fregat, som omkring 1834 indbragtes til København for at blive solgt efter et mindre havari i Østersøen. Her blev det købt af Jørgen Bruhn og den tidligere åbenråer Johannes Frahm i fællesskab; sidstnævnte havde siden krigen mod England boet i København og ernæret sig som skibsreder og kaptajn. Skibet blev bragt til Åbenrå, og efter en større reparation og ombygning sejlede det under et nyt navn, *Maria* (efter Jørgen Bruhns kone) over Lissabon til Rio de Janeiro, hvor Jørgen Bruhns søn, Hans, gik og ventede spændt. Han var nemlig efter ordre fra faderen afmønstret som 1. styrmand fra et andet af faderens skibe for istedet at blive kaptajn på *Maria*, når hun nåede frem.⁵⁷⁾ Om sine stærke følelser i den anledning fortæller Hans Bruhn: "Endelig langt om længe saae jeg et dansk tremastet Skib, kommende fra Lissabon..., og vistnok faae kunde have blevet saa glad som jeg, da jeg fik Vished om, at det var Skibet *Maria*... (jeg) følte mig saa usigelig lykkelig, da jeg kom over paa Skibet, hvorpaa jeg for den nærmeste Fremtid skulle spille Hovedrollen... jeg kan med god Samvittighed sige, at jeg der har oplevet mine bedste og lykkeligste Dage. Jeg var ganske ung endnu, kuns 23 Aar gammel, men ... jeg følte mig ganske denne Post voxen, ... følte Energi i mig, levede kuns for mit Skib ... og ingenting gik mig over mit Skib, ... som jeg ansaae for mit Hjem, min Familie og mit Alt".⁵⁸⁾

For skibet *Maria* gjaldt det ligesom for en stor del af de øvrige åbenrå-skibe, at mange af personerne omkring det var indbyrdes forbundet gennem en række forskellige typer af relationer. For det første var der jo de rent *økonomiske* relationer mellem de to redere indbyrdes og overfor den 16 mand store besætning samt de *arbejdsmaessige* relationer mellem besætningsmedlemmerne ombord. Ud over disse for skibets drift helt nødvendige relationer finder vi imidlertid d yderligere nogle relationer, som ikke har været strengt nødvendige, men som må formodes at have været ret fordelagtige for skibets "konkurrenceevne". F.eks. har det ikke været uden betydning, at størstedelen af besætningen var lokale folk,⁵⁹⁾ som givet har haft en vis fælles og specifik kulturel baggrund. Dertil kommer *slægtrelationerne*: skibets to redere havde begge pårørende ombord, idet Jørgen Bruhns to sønner Hans og Ludolph var henholdsvis kaptajn og matros, mens Frahms søn, Peter, var jungmand.⁶⁰⁾ Som eksempler på mere *uformelle* relationer kan nævnes, at de to redere var gamle venner,⁶¹⁾ og at de sammen var flygtet fra England i 1808⁶²⁾ samt at Hans Bruhn dels som dreng havde boet 2 1/2 år hos familien Frahm i København⁶³⁾ og dels havde logeret hos samme familie, da han lærte navigation i København.⁶⁴⁾ Det kan ikke udelukkes, at der har eksisteret lignende uformelle relationer mellem de øvrige besætningsmedlemmer.

Hvis det tidsmaessige perspektiv udvides, ses det, at der også sidenhen etableredes relationer mellem mange af de personer, der i midten af 1830'erne var knyttet til dette skib. Således blev f.eks. skibets daværende jungmand J.F.S. Wildfang senere kaptajn og medreder af flere af Jørgen Bruhns skibe, ligesom han gjorde et godt parti, idet han blev gift med en datter af Jørgen Bruhn.⁶ I erindringerne og i de øvrige kilder vrimler det med eksempler på tilsvarende relationssæt, som vidner om meget *tætte sociale netværk* indenfor det maritime miljø på åbenrå-egnen.

Om selve skibet Maria fortæller Hans Bruhn bla.: ”Det var en meget mageligt Søeskib, seilte godt og let at manøvrere med, havde en svær Stortop og Krydstop, men en lav Fokkemast, havde en Dame-Brystbillede til Gallionsfigur, og Agterenden var efter Newjorker-Facon med 4 Kahytvinduer agterud”.⁶⁶⁾

At Maria kom vidt omkring og fragtede mange forskellige typer af varer vil fremgå af følgende citat, hvis afkortede skrivestil formentlig er influeret af den stil, kaptajnerne anvendte i skibsjournalerne og korrespondance med rederne. Beretningen indledes i 1835, kort efter at Hans Bruhn var blevet kaptajn: ... (fra Rio de Janeiro) gik jeg med Maria i Ballast ned til Santos og indtog en Ladning Sukker for Triest 3 15 s pr. Tons, der indtog en Ladning Magis (?) og Staalkister for Lissabon, der igjen en Ladning Salt og Stykgodt for Rio Janeiro, derfra igjen under Maanedsbefragtning for amerikansk Regning ned til Santos, hvor indtog en Ladning Sukker i Sække for Valparaiso, hvor Befragteren Mister Wilson, gammel Skibscapitain, ... kom ombord, indtog her igjen en blandet Ladning, gik dermed tilbage til Rio, hvor igjen indtog en Ladning Kaffe og Huder og gik dermed til New-jork, hvor Maanedsfragten ophørte, købte her et Parti Tran for egen Regning og gik dermed til Rio, men kom med læk Skib til Pernambukko, hvor laae under Reparatur i 14 Dage, og i Rio Janeiro indtog en Ladning Sukker og Kaffe for Amsterdam, hvorstedt jeg forlod Skibet Maria, som igjen kom under Capt. Lorenz Holdts Commando...”.⁶⁷⁾ Udover de her nævnte ladninger havde Maria ligesom Jørgen Bruhns øvrige skibe også ofte passagerer ombord.⁶⁸⁾ Hans Bruhn blev derpå kaptajn på den nybyggede fregat Dan (161 1/2 cl.), som han ejede sammen med sin far.⁶⁹⁾ En del af Marias mandskab fulgte Hans Bruhn over på det nye skib, mens andre blev ombord og omkom, da Maria senere forsvandt sporløst ved Kap Horn.⁷⁰⁾

Jørgen Bruhns øvrige foretagender.

Efter dette eksempelstudie vil vi igen stige op og betragte det hele lidt fra oven.

Generelt må det vel siges, at søfart *kunne* være et risikabelt foretagende at investere sine penge i, selvom rederne til en vis grad kunne mindske risikoen ved at sprede deres kapital over flere skibe. Skibsforlis var nemlig ikke det eneste risikomoment. Også forholdene på det internationale fragtmarked kunne veksle ret pludseligt i takt med verdenspolitiske- og økonomiske forhold. Dette var jo som tidligere vist netop een af forudsætningerne for åbenrå-søfartens opblomstring efter 1820, og hvad Jørgen Bruhn angår, havde han i forbindelse med krigen mod England personligt erfaret noget om de pludselige risici og muligheder, der kunne opstå.

Det gjaldt altså om at forvalte sine økonomiske midler med en vis forsigtighed, selv om det vel netop var de dristige dispositioner, der kunne give virkelig gevinst.

En del af det overskud, som Jørgen Bruhns skibsparter indbragte, geninvesterede han i søfarten i form af nye skibe samt vedligeholdelse af nogle af de gamle. En anden del af overskuddet trak han imidlertid ud af søfarten for - ved siden af denne - at investere i en hel række andre og mere sikre næringsgrene samt i fast ejendom.

I 1823 købte han to vandmøller Slots- og Nymølle ved Åbenrå,⁷¹⁾ som hans far tidligere havde forpagtet, og Jørgen Bruhn flyttede selv med sin familie fra Strågård til Nymølle.⁷²⁾ I 1826 købte og ombyggede han imidlertid en stor ejendom på torvet i Åbenrå, Redergården,⁷³⁾ og flyttede året efter dertil "...for at være Skibsbyggeriet saa meget nærmere, hvilken Forretning alletinger var ham den kjæreste Kjøphest”.⁷⁴⁾ Samme år, altså 1827, købte han Vejrmøllen i Åbenrå,⁷⁵⁾ og i 1830'erne erhvervede han Jørgensgård teglværk lige uden for byen.⁷⁶⁾ I 1836 opførte han en vandmølle, Stenbjerg mølle, på Løjt, og senere fik han tilladelse til at drive gæstgiveri i nærheden.⁷⁷⁾ I 1841 købte han 9 tdr. land tørvemose ved Bodum og sikrede derved billigt brændsel til sin familie og sine mange virksomheder,⁷⁸⁾ og endelig erhvervede han i 1846 en mindre landejendom i Kolstrup, tæt ved Åbenrå.⁷⁹⁾

I denne opremsning af Jørgen Bruhns faste ejendomme skal også nævnes Strågård, som i hans tid havde ca. 120 tdr. land tilliggende, heraf en del skov⁸⁰⁾ og hans skibsværft på Kalvø, der udover selve produktionsanlægget med bedding, smedie og værksteder også omfattede et herskabs-

hus, hvor han ofte selv boede, samt arbejder- og funktionærboliger,⁸¹⁾ som i 1855 husede 87 personer.⁸²⁾ Skibsværftet grundlagde han selv, og for de øvrige ejendomme og virksomheder gælder det, at han ikke blot købte dem men tillige investerede store summer i forbedringer af deres drift,⁸³⁾ og som tidligere nævnt forstod han at udvælge og ansætte folk, han kunne stole på og styre. Flere af disse virksomheder bestyredes iøvrigt af hans sønner, hvoraf nogle ligesom han selv forlod søen efter at have gjort karriere fra skibsdreng til medreder.⁸⁴⁾

Kapitalforvaltning og/eller "virkelyst"?

Af ovenstående fremgår det, at Jørgen Bruhn var engageret i mange næringegrene udover søfarten. Denne spredning af de økonomiske midler har dels fungeret som en slags økonomisk sikkerhedsnet under ham selv og hans familie, men det må også ses på baggrund af, at han faktisk havde tid nok til at beskæftige sig med andet end sit rederi. Selvom man som han var korresponderende reder for mange skibe⁸⁵⁾ og derfor skulle varetage korrespondancen med befragtere mm. samt afregne med kaptajnerne, kunne man nok få tid til at drive "bierhverv"; dels havde han nemlig kontorister til at hjælpe sig,⁸⁶⁾ og dels fordi skibene var meget længe undervejs og ikke nåede ret mange rejser i løbet af et år. F.eks. var gennemsnitssejltiden fra Elben ved Hamborg til Brasilien 2-3 måneder, og hvis rejsen gik rundt om Kap Horn til f.eks. Chile, kunne turen vare op til 5 måneder.⁸⁷⁾

Også i de øvrige Slesvig-Holstenske søfartsbyer var det almindeligt, at rederierhvervet kombineredes med andre erhverv, ofte decideret købmandsvirksomhed.⁸⁸⁾ Mange af disse større købmænd/redere deltog tillige i kraft af deres økonomiske virksomhed og-interesser i det lokalpolitiske liv,⁸⁹⁾ og dette gjaldt også Jørgen Bruhn. I 1827 blev han valgt til deputeret borger, og i årene 1838-49 sad han som rådmand i byens magistrat.⁹⁰⁾ - Man kan jo gætte på, at han herved ikke ligefrem har skadet sine egne økonomiske interesser.

Udover disse overvejende økonomiske forhold må Jørgen Bruhns mangesidede og succesrige karriereforløb vel også ses på baggrund af nogle rent personlige karaktertræk: Han må simpelthen have været et usædvanlig dynamisk menneske; dette fremgår dels af det ovenfor beskrevne og dels af følgende citat fra sønnens erindringer: "Fader levede indtil sine sidste 2 a 3 dage et meget virksomt Liv, *det var ham en ren Pest at være uden Virksomhed....*"⁹¹⁾

Der rejser sig hermed et spørgsmål, som kunne være spændende at fordybe sig i nemlig: hvad var *drivkraften* bag denne persons energiske og omfattende økonomiske virksomhed? - Var det "virkelyst", profitbegær eller magtsyge; skal vi have fat i Max Weber og "Den protestantiske etik og kapitalismens ånd" eller hvad, når Jørgen Bruhns motiver skal forklares? - Spørgsmålet kan ikke besvares her, da det efter min mening bla. forudsætter en identificering og en teoretisk analyse af hele det ideologiske univers, der omgav Jørgen Bruhn fra vugge til grav, og som kun er perifert berørt ovenfor. Besvarelsen fordrer en selvstændig behandling, som dog nødvendigvis må bygge videre på de resultater, der er præsenteret i denne artikel.

Afrunding og samfundsmæssigt perspektiv.

Formålet med denne artikel har som tidligere nævnt været - gennem et konkret eksempel - at beskrive nogle hovedtræk i et karrieremønster, der i sin *karakter* var typisk for en vigtig del af åbenrå-egnens overklasse i en periode af 1800-tallet samt at relatere det konkrete forløb til nogle af de samtidige betingelser, som indvirkede på og muliggjorde forløbet. En mere tilbunds gående analyse af de ideologiske aspekter havde været ønskelig men må af tids- og pladmæssige hensyn undværes, og formålet var jo heller ikke at afdække *alle* de forhold, der indvirkede på forløbet, men istedet at påpege at dette - ligesom åbenrå-søfarten i det hele taget - nødvendigvis må forstås på baggrund af en lang række personlige, lokale, regionale, nationale og internationale historiske, kulturelle, sociale, økonomiske, politiske og geografiske m.fl. forhold, som *tilsammen* udgjorde de nødvendige betingelser.

Endnu mangler vi dog at påpege mindst eet perspektiv, der er nødvendigt for en dybere forståelse af emnet, og det er det *samfundsmæssige perspektiv*. Heller ikke dette kan naturligvis be-

handles dybtgående her, men den mest grundlæggende samfundsmæssige betingelse for Jørgen Bruhns og de øvrige rederier skal dog nævnes, til trods for at den tilsyneladende forekommer mange så selvfølgelig, at den sjældent omtales, nemlig *den private ejendomsret* til produktionsmidlerne. Vel ingik skibene ikke i nogen egentlig produktion, men de var uundværlige i den værdiskabende proces, der bestod i at transportere varer og passagerer over havene, og uden den lovfæstede private ejendomsret var det ikke muligt for rederne at eje skibe eller skibsparter. Denne lovfæstede ret sikrede også, at rederne alene kunne beholde og disponere over det overskud, som skibene og mandskaberne var med til at frembringe, ligesom den også dannede en af forudsætningerne for, at rederne kunne skaffe mandskab til at sejle skibene. Dette hang nemlig sammen med, at der i samfundet fandtes mennesker, der ikke var i besiddelse af nogen produktionsmidler, og som derfor var mere eller mindre afhængige af at kunne sælge deres arbejdskraft til en arbejdsgiver, og den mest betydelige arbejdsgiver på åbenrå-egnen i datiden var: Jørgen Bruhn.

Litteratur:

Jürgen Brockstedt: *Die Schiffarts- und Handelsbeziehungen Schleswig-Holsteins nach Lateinamerika 1815-1848*. (Böhlau Verlag Köln, 1975). (I noterne forkortet til: Brockstedt).

F.S. Grove-Stephensen: Hertigdømmernes skibsfart omkring 1750. (I *Nordslesvigske museer* nr. 8. Tønder 1981). (Forkortet til: Stephensen).

Gottlieb Japsen: Aabenraa bys økonomiske historie 1850-1864. (*Sønderjydske Aarbøger 1935*, 1. halvbind samt 1943, s. halvbind). (Forkortet til: Japsen I og II).

Rolf Larsen: Skibsreder og kgl. agent Jørgen Bruhn. (*Sønderjysk Månedsskrift*, 1981, nr. 4/5). (Forkortet til: Larsen).

E. Møller og J. Hvidtfeldt (red.): *Kaptajn Hans Bruhns Erindringer*. (Historisk samfund for Sønderjylland, 1957). (Forkortet til: HB).

C. Rise Hansen (red.): *Den Danske Skibsfart Gennem Tiderne*. (J.H. Schultz forlag, 1941). (Forkortet til: Da. skibsfart).

Hans Schlaikier: *Aabenraa Søfarts Historie*. (Med tillæg af M. Michelsen). (Aabenraa Museum, 1929). (Forkortet til: Schlaikier).

En mere detaljeret og gennemillustreret behandling af artiklens indhold findes i: Mørkegaard, Rasmussen og Rung: Jørgen Bruhn, søfart og søfolk fra Aabenraa 1781-1858. (I *Nordslesvigske Museer* nr 9, s. 133-67, Tønder 1982).

Noter:

1. HB, s. 6.
2. HB, s. 6.
3. HB, s. 21.
4. HB, s. 21 og 13.
5. Kirkebog, Åbenrå sogn.
6. HB, s. 6 f.
7. Börje Hanssen: *Österlen*. (2. udg., Östervåla 1977).

8. HB, s. 7.
9. HB, s. 13.
10. Brockstedt.
11. Japsen I, s. 78 ff.
12. HB, s. 6.
13. Larsen, s. 133 f.
14. Larsen, s. 134.
15. HB, s. 29.
16. Lister over skibenes mandskab 1804, (i landsarkivet, Åbenrå).
17. Larsen, 135.
18. HB, s. 30 f.
19. HB, s. 30 f. samt oplysn. fra hr. Grove-Stephensen, Sønderborg.
20. HB, s. 32 f.
21. HB, s. 33 f.
22. Oplysn. fra hr. Rolf Larsen, Terkelsbøl.
23. HB, s. 33 ff.
24. Skibsliester 1813-15, (landsarkivet i Åbenrå).
25. HB, s. 36.
26. F.eks Jørgen Bruhns svoger, J. Bendixen samt dennes svigersøn, H. Mathiesen (se Japsen I, s. 79 ff. og 53 ff.).
27. Skibsliester 1818-20 (Landsarkivet, Åbenrå).
28. HB, s. 36 f.
29. Kirkebog, Åbenrå sogn.
30. HB, s. 40 f.
31. Da. skibsfart, s. 79 f.
32. Schlaikier, s. 16 og 10.
33. HB, s. 43 ff. samt skibsliester 1820-47 (Landsarkivet, Åbenrå).
34. Japsen II, s. 150 ff. og Schlaikier, s. 97.
35. HB, s. 37.
36. HB, s. 36.
37. HB, s. 36.
38. HB, s. 36.
39. Japsen II, s. 165 ff.

40. Schlaikier, s. 190.
41. Som note 33.
42. Som note 33.
43. Japsen I, s. 55 og 64.
44. HB, s. 58 f.
45. Japsen II, s. 153.
46. Japsen I, s. 59.
47. Japsen I, s. 74.
48. Brockstedt, s. 329.
49. HB, s. 36.
50. Da. skibsfart, s. 76 samt Brockstedt, s. 328.
51. Da. skibsfart, s. 51 f. samt Grove-Stephensen s. 53 f.
52. Schlaikier, s. 172.
53. HB, s. 29.
54. Brockstedt.
55. HB, s. 43 ff.
56. Japsen I, s. 54 og 67 f., Schlaikier, s. 176 og 61, Da. skibsfart, s. 83 samt HB, s. 43 ff.
57. HB, s. 49 og 96.
58. HB, s. 130 f.
59. HB, s. 141 ff.
60. HB, s. 141 ff.
61. HB, s. 93.
62. HB, s. 30.
63. HB, s. 93 ff.
64. HB, s. 114.
65. HB, s. 142 og 40.
66. HB, s. 50.
67. HB, s. 49 f.
68. HB, s. 132 ff. og 43 ff.
69. HB, s. 51 f.
70. HB, s. 142 og 50.
71. Japsen I, s. 82.
73. HB, s. 77.
74. HB, s. 67.
75. HB, s. 73.
76. HB, s. 74.
77. HB, s. 75 f.
78. HB, s. 78 f.
79. HB, s. 79 f.
80. HB, s. 17.
81. HB, s. 80 ff.
82. Folketælling for Kalvø, 1855. (I Rigsarkivet, København).
83. HB, s. 66 ff.
84. HB, s. 66 ff. og 43 ff.
85. HB, s. 43.
86. Folketællinger for Abenrå, (Jørgen Bruhns hus-hold) 1835, 1840 og 1845 samt HB, s. 58.
87. Brockstedt, s. 341.
88. Brockstedt, s. 317 ff.
89. Brockstedt, s. 178.
90. HB, s. 7 og 39.
91. HB, s. 42.

Ole Mørkegaard

Født 1955. Konferensstuderende ved Institut for Europæisk Folkelivsforskning, Københavns Universitet.

Aftjent civil værnepligt ved Landsarkivet for Sjælland m.m. i København senere ansat som studentermedarbejder samme sted.

Siden 1980 tilknyttet Aabenraa Museum som studentermedarbejder.

Arbejder pt. på speciale om søfart og søfolk fra Aabenraa, ca. 1700 - 1900.

Adresse: Herlevgårdsvej 27, 2730 Herlev.

Stimulerande fartygsmiljö.

av Rikard Küller.

I artikeln redovisas hur utformningen av fartygsmiljön kan bidra till trivsel, stimulans och avkoppling för de ombordanställda. Underlaget för analysen utgörs av intervjuer och diskussioner med elever, lärare och rektor vid Sjöbefälsskolan i Malmö samt en enkät som eleverna besvarat. Studien belyser hur fartygsmiljön upplevs av olika kategorier av sjöfolk. Bl a behandlas de tidsbundna variationer av olika slag som förekommer ombord, vidare arbets- och fritidsaktiviteter, den sociala miljön ombord, fartygets interiör samt inomhusklimatet. Med utgångspunkt i en psykologisk aktiveringsteori har det varit möjligt att göra antaganden om samspelet mellan olika sidor av tillvaron ombord och härigenom formulera krav på fartygsinteriörens utformning.

Inledning.

I denna studie koncentreras uppmärksamheten till livsmiljön ombord på fartyg. Redan från början stod det klart att livet till sjöss rymmer så många särdrag, att den kunskap vi har från den landbaserade forskningen kring bostads- och arbetsmiljö inte utan vidare kunde antas vara giltig. Fartyget är ett hem samtidigt som det är en arbetsplats. Fritiden ombord, dvs frivakten, tillbringas tillsammans med de arbetskamrater som också har frivakt. Med vissa mellanrum lämnar sjömannen denna kombinerade hem- och arbetsmiljö för att ha ledighet iland, i ett annat slags hem; ledighetsperioden varar ibland lika länge som en arbetsperiod. Efter ledigheten är det inte alls självklart att han återkommer till samma fartyg och även om så skulle vara fallet är många av de tidigare kamraterna försvunna.

Miljön från ett fartyg till ett annat kan skifta på ett sätt som vi inte heller så ofta möter på landbacken. Delvis sammanhänger detta med det sociala mönster som råder, men framför allt spelar fartygstyp samt dess ålder och trad en avgörande roll. Tillvaron ombord på en passagerarfärja skiljer sig väsentligt från tillvaron på ett stycke gods-fartyg och båda ter sig avlägsna från tankfartygets värld. Man får en god föreställning om hur den senare kan te sig i Noel Mosterts bok *Supership*: 'Cut off from the sea itself by the very size of his ship and from the shore by the different nature of her voyaging, he was a man whose view point seemed often to be likely one of someone on a space platform rather than that of the seafarer as we have known him' (Mostert 1974, sid. 11). Man behöver således inte gå till sådana ytterligheter som atomubåtar för att finna exempel på extrema former av tillvaro i dagens sjöfart. Samtidigt finns det på annat håll, framför allt inom trampfarten mycket kvar av sjömanslivet, så som det konventionellt uppfattas.

Fartygets inre miljö utgör en helhet, vilken inte endast är ytterst komplicerad utan dessutom under senare tid undergått förändringar av genomgripande natur. För att beskriva och söka förstå fartygsmiljön har jag utgått från en interaktiv modell, där den byggda och sociala miljön relateras till individerna och deras aktiviteter. Bakom modellen ligger antagandet att aktiveringsgraden i varje situation bör vara någorlunda adekvat för att en person skall trivas och fungera väl (Küller 1976, 1980).

Studiens uppläggning.

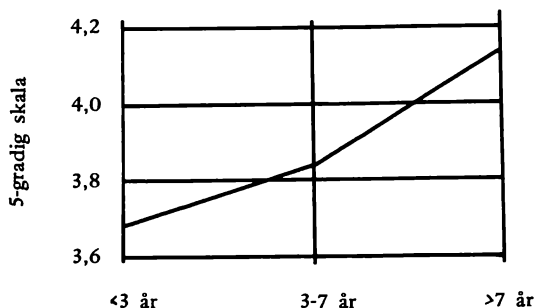
Underlaget för studien utgjordes av en enkät som under våren 1977 besvarades av 140 elever vid Sjöbefälsskolan i Malmö. Enkäten, som diskuterades fram tillsammans med en arbetsgrupp från skolan, kom slutligen att omfatta 70 påståenden med anknytning till olika sidor av tillvaron ombord. Härtill kom 48 skalor med vars hjälp arbetsuppgifter kunde analyseras, samt frågor om personliga förhållanden och uppgifter om fartyg och trad. För varje påstående kunde de svarande ange ett av följande svar: instämmer helt, instämmer delvis, tveksamt, delvis avvikande mening, helt avvikande mening. I bearbetningen har det första alternativt åsatts skalvärdet 5, det följande 4 osv, ned till skalvärde 1. Denna femgradiga skala används i den grafiska redovisningen. I texten sammanfattas resultaten emellertid oftast genom angivande av hur många personer som instämmer i påståendet respektive har avvikande mening. Följande personliga förhållanden beaktades: kön, nationalitet, ålder, civilstånd, antal år till sjöss, senaste befattning ombord, samt om man tidigare arbetat på samma fartyg (Tabell 1). Samtliga tillfrågade var män, varav fem av utländsk nationalitet men svensktalande. Det fanns avsevärd variation med avseende på ålder, civilstånd, antal barn och antal år till sjöss. Ungefär 2/3 var erfarna sjömän. (För en detaljerad redovisning, se Küller 1978). Av de fartygstyper som fanns representerade fanns 18 passagerar/trailerfärjor, 14 styckegods/kyl/torrlastfartyg, 19 container/ro-rofartyg samt 62 tank/bulk/etc. Storleken varierade från några tusen till ett par hundra tusen ton dwt. Några av fartygen var nybyggda medan andra var gamla. Den resa som avsågs i studien hade varat från några dagar till över en månad.

Tabell 1. Senaste befattning ombord

matros båtsman	2:e och 3:e styrman	1:e styrman befälhavare
36	24	3
-----		
motorman reparatör	2:e, 3:e & 4:e maskinist	1:e maskinist maskinchef
39	36	2

Attityden till sjömanslivet.

Först kan det finnas skäl att titta på hur de 140 ombordanställda bedömer sin tillvaro i stort. I påståendet 'Jag trivs bäst på sjön' instämde 100 personer medan endast 18 hade avvikande mening. Svarsfördelningen uppvisar inga mer markanta samband med bakgrundsdata utom i ett avseende, ju fler år man varit till sjöss desto bättre tvivs man med det. Denna tendens visas i figur 1. En följdfråga blir naturligtvis varför man trivs så bra till sjöss som man gör. Enligt forskningsmodellen förutsätter detta en aktiveringsgrad som är något så när adekvat, dvs svarar mot de berörda individernas krav. Kravet på aktivering är olika stort hos olika personer. Studien stöder antagandet att sjöfolk som grupp betraktad tycks ha betydligt större krav på att själva vara aktiva än att få vistas i en omväxlande omgivning. Detta säger något om arten av de åtgärder som skulle behöva sättas in om tillvaron ombord blir enformig.

Figur 1. Hur svaren på påståendet 'Jag trivs bäst på sjön' varierar med antalet år till sjöss.

Tidsbundna variationer ombord.

I enkäten förekom flera påståenden som anknöt till olika slags tidsbundna variationer ombord. Vi kunde härvid identifiera tre olika tidsbundna förhållanden, där det första gäller anpassning till snabba rytmiska variationer i tid och rum (dygnsrytm, sjögång), medan det andra gäller en tillvänjning till fartyg och besättning, och det tredje skillnaden mellan tillvaron till sjöss och iland. T ex hade 38 stycken besvär med att ställa om sin dygnsrytm, 28 kände besvär vid hög sjö, och 49 uttryckte besvär med skifttjänstgöringen (vakt). Preferensen för långa trader är mycket stor, 91 föredrar långa trader, endast 26 föredrar korta. 52 finner de täta besättningsbytena påfredande. Skillnaden mellan att vara iland och till sjöss finner 51 personer besvärande. Av svaren att döma ställer dessa förändringar till problem för många individer. Det är inte heller genomgående samma personer som har alla tre slagen av problem, utan istället olika personer som har olika problem.

Enligt aktiveringsmodellen är den optimala aktiveringsraden beroende av tidsbundna variationer av skilda slag. En hypotes är att samtliga de tidsbundna förlopp som identifierats har en aktiveringshöjande inverkan. Detta skulle således innebära att skifttjänst och tjänst vid hög sjö medför förhöjd aktiveringsgrad, liksom korta trader, täta besättningsbyten och övergång från landtjänst (ledighet) till sjötjänst. Under sådana förhållanden kommer de personer som är speciellt känsliga för dessa tidsbundna variationer troligen att uppvisa stressreaktioner av olika slag, som nedsatt prestationsförmåga, psykosomatiska besvär eller kompensatoriska motåtgärder t ex i form av social isolering eller överdriven alkoholförtäring. För de personer som i sig själva har låg aktiveringsnivå kan emellertid en på detta sätt förhöjd aktiveringsgrad i stället vara ett välkommet tillskott, som gör att de trivs och fungerar så mycket bättre. Denna hypotes bör tas upp till prövning i fältstudier.

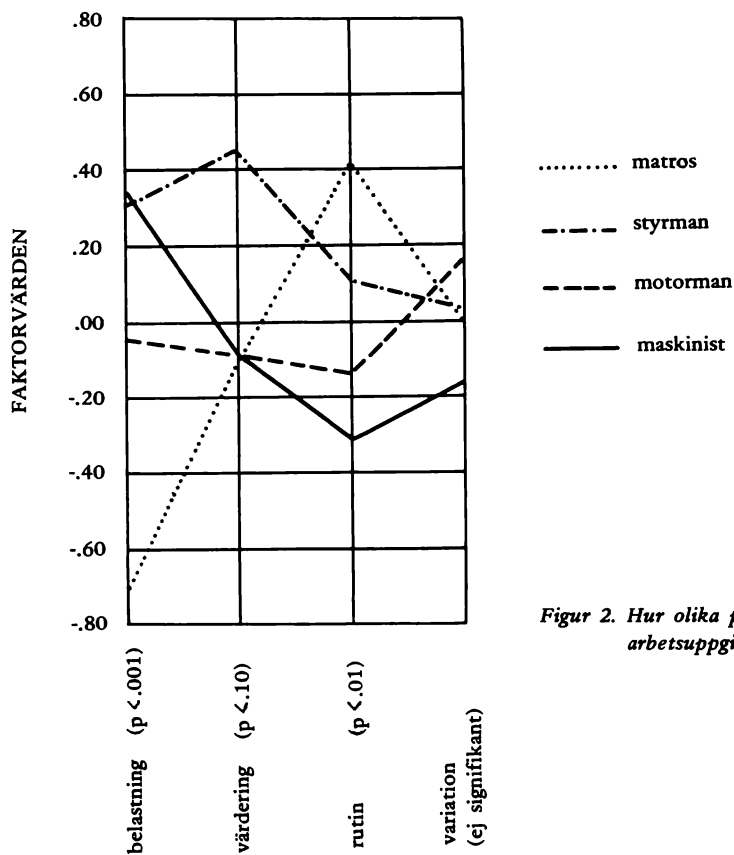
Bland andra speciella förhållanden som det torde vara av vikt att beakta är den speciella upplevelsen av omgivningens variation. Med omgivningen menas här den runt fartyget iakttagbara naturen med sina växlingar. En boende- eller arbetsmiljö iland är relaterad till ett och samma landskap med dess årtidsskiftningar och klimatiska rytm. Den ombord verksamme har visserligen en intimare kontakt med vådrets makter och upplever samtidigt ständiga skiftningar ifråga om omgivningens utseende men har därigenom också mindre möjligheter att uppleva årstidsväxlingar och klimat samordnade med den egna rytmen. Ett citat från Mosterts bok får ytterligare belysa detta: 'The Ardshiel sailed away fast across a humidly silver sea; the day was the twenty-fifth of June and, as the Gironde coast vanished into the haze, I had the unhappy feeling of the whole summer being folded away with the horizon. It was, as I discovered, a feeling of sudden intense disappointment I shared with the entire vessel. The flowers and rural greenness of Le Verdon had been deeply unsettling to all those who'd been on the ship for some time, as well as to those who'd boarded in Rotterdam. In its place they could now look forward to two

crossings of the equator, one week of southern winter and two of northern summer recurring every five weeks' (Mostert 1974, sid 105). Snabba förändringar geografiskt, tidsmässig och klimatologiskt torde kunna ge upphov till speciella stressymptom och det förefaller rimligt att sådana faktorer blir föremål för forskning. Kanske kan därvid sådana olyckor som anses ha berott på 'black out' och liknande komma att belysas.

Hur upplevs arbetet?

Enkäten omfattade 48 sju gradiga ordskalor, där sjöbefälseleverna ombads skatta den huvudsakliga arbetsuppgift de haft under sin senaste resa. De ord som valts utgjorde ett representativt urval av ca 600 adjektiv ur svenska språket, vilka på olika sätt kan användas för att beskriva arbetsuppgifter, t ex ansvarsfull, lärorik, bullrande osv. För att analysera svarsfördelningarna genomfördes en faktoranalys, vilken gav vid handen att det fordras åtminstone fyra oberoende faktorer för att beskriva hur man upplevde de arbetsaktiviteter som förekom ombord.

Faktor I beskriver arbetsuppgiftens tempo och den belastning som utövaren utsätts för. Faktor II avspeglar personens värdering av sina arbetsuppgifter. Faktor III avspeglar utövarens rutin inför sina arbetsuppgifter. Faktor IV, slutligen, sammanhänger med variationsrikedomen hos arbetet ifråga. Dessa fyra faktorer, Belastning, Värdering, Rutin och Variation, kan bli utnyttjas för att erhålla beskrivningsprofiler för olika slags arbetsuppgifter ombord.

Figur 2. Hur olika personalkategorier upplever sina arbetsuppgifter.

Genom att sätta faktorerna i relation till bakgrundsdata kunde vi konstatera att det framför allt är befattningen ombord som är av betydelse för hur arbetsuppgifterna upplevs. Skillnaden mellan olika personalkategorier visas i figur 2. Det finns stora skillnader i de tre första faktorerna. Utmärkande för matroserna är låg belastning och hög rutin. Deras arbetsuppfattning skiljer sig härvidlag i hög grad från motormännens, vilka i samtliga faktorer ligger nära genomsnittet. Befälet, såväl styrmän som maskinister, upplever hög belastning, men styrmännen värderar sitt arbete betydligt mer än övriga grupper. Tydligt är också att arbetsuppgifter på maskinsidan upplevs vara mindre rutinbetonade än på däcksidan.

Lägg märke till att profilerna för maskinister och matrosar är 'spegelvända'. Om detta resultat ställs i relation till aktiveringsmodellen, så följer hypotesen att matroserna i sitt arbete löper risken att bli understimulerade (låg belastning, hög rutin) medan maskinisterna i stället riskerar att bli överstimulerade (hög belastning, låg rutin). Denna hypotes är värd att följa upp, och bör om den styrks kunna få konsekvenser för utformningen av fritidsmiljön.

Belastningsfaktorn sammanhänger också i hög grad med befattningshavarens ålder. I mellanåldrarna 23-27 år upplevs arbetet som mycket mer belastande än för dem som är yngre respektive äldre. Detta kan möjligen innebära att mellangruppen befinner sig 'i karriären' och tar sitt arbete mer på allvar än de yngre eller att de har mer ansvarsfulla uppgifter än dessa, men att de ännu inte hunnit växa in i uppgifterna. Eftersom hela undersökningsmaterialet består av befälselever får man dock inte dra alltför långtgående slutsatser av det sagda. Skulle resultatet visa sig hålla, så innebär det att mellangruppen troligen utsätts för mer aktivering i sitt arbete än de övriga.

Fritiden ombord.

Så mycket som 83 personer saknade meningsfulla fritidsaktiviteter. Detta förhållande var mer uttalat för äldre fartyg, för de mindre fartygen och på de allra kortaste traderna. Bäst klarade sig de allra största och nyaste fartygen, vilket väl inte är helt oväntat, men inte ens för dessa bedömdes möjligheten till meningsfulla fritidsaktiviteter som mer än medelmåttig.

Bäst tillgodosedda föreföll aktiviteter av mera passivt slag att vara, som möjligheten att se film och TV. Däremot finns det ett uttalat önskemål om förbättrade möjligheter att studera ombord. Det finns också ett behov av motion, som tydligen inte tillgodoses. Detta kan självfallet med utgångspunkt från aktiveringsmodellen betraktas som symptom på att aktiveringsgraden under fritiden är alltför låg. Lägg märke till att det i samtliga fall rör sig om aktiviteter där det ställs krav på att individen själv skall vara aktiv. Detta stämmer väl överens med den bild vi tidigare fått av att sjöfolk som grupp betraktad har ovanligt stora krav på att själva få vara aktiva.

Ytterligare en typ av fritidsaktivitet har berörts, som även om den inte äger rum ombord av tradition anses ingå i sjömanslivet. Det som avses är kontakten med främmande länder och deras invånare. I påståendet att man får se alldeles för lite av de länder man besöker instämde 115 personer, endast 12 hade avvikande mening. De äldre besättningsmännen var genomgående mer missnöjda med de möjligheter som fanns än vad de yngre var. Helt naturligt var missnöjet allra mest uttalat på container- och framför allt tankfartygen. I ett annat påstående lades tonvikten vid de sociala kontakterna utomlands. 43 personer ansåg sig ha många vänner i främmande hamnar, medan 66 hade avvikande mening. Styckegods-fartygen m fl låg här bäst till, medan de som arbetade ombord på färjor hamnade allra lägst. Samma förhållande avspeglas då påståendet sätts i relation till tradens längd. Det är de medellånga traderna som leder till flest vänskapsförbund med personer iland. De yngsta besättningsmännen har färre sådana kontakter än de övriga.

Återigen är Mosterts Supership värd att citera: 'At Rotterdam Ardshiel had discharged the first portion of her cargo in just over twelve hours, from daybreak to sunset, but no one had left the ship. There was not time for leave. The dials and gauges that monitored the outflowing oil had to be carefully watched and checked. Even those who might have found a spare moment or two for going ashore entertained no thought of doing so. Oil tankers usually find their terminals surrounded by refineries and industrial acres and miles from anywhere. - What all

this means so far as the tanker sailor is concerned is that, once aboard the ship, he seldom gets off again until his immediate period of service in the vessel is done; it is not uncommon for men to stay on board ship for a year or more without setting foot on land, and one often hears of much longer periods' (Mostert 1974, sid 11, 12 och 38).

Den sociala miljön.

En annan av de aspekter som enligt modellen påverkar aktiveringsgraden är fartygets sociala miljö. 'There are few real frindships at sea', säger Mostert, och han fortsätter: 'At the end of a a voyage they exchange addresses and make tentative arrangements to meet again with the same earnest futility of bar and table companions on a passengercruise liner, and with as little faith in what they are saying. Only rarely does anything come of it all. They wait to meet again on some other ship, or never' (Mostert 1974, sid 132).

Den bild materialet ger av de personliga sociala relationerna är genomgående positiv. Man känner gemenskap och drar sig inte för att vara personlig. Det finns många sätt på vilka man kan försöka påverka de sociala aktiviteterna ombord, göra dem rikare eller - om man så anser - mer komplicerade. Vad gäller besättningens sammansättning frågades om det fanns för många olika nationaliteter ombord. 56 ansåg att så var fallet, medan 68 hade avvikande mening. Frågan om det borde finnas mer kvinnlig personal utlöste däremot ett instämmande av 100 personer, medan endast 21 ställde sig avvisande. Ett likartat resultat erhöll Ekman m fl, som efter att ha konstaterat att flertalet kvinnor arbetar inom ekonomiavdelningen eller som telegrafister, säger: "Utvecklingen går emellertid mot allt fler kvinnor även i andra befattningar. Denna utveckling ses positivt av en majoritet av de ombordanställda. Utländskt manskap markerar den mest negativa inställningen. Detta förklaras av en annorlunda kulturell bakgrund med en annan syn på emancipationen ...' (Ekman m fl 1977, sid 14-15).

Vad beträffar den mer personliga situationen ställdes frågan om man ibland kände sig ensam. De extrema svaren på denna fråga fördelar sig så att 18 personer instämde helt medan 49 hade helt avvikande mening. Det är således endast få personer som uttrycker starka ensamhetskänslor. Speciellt gäller detta för dem som inte tidigare arbetat ombord på fartyget. Man kan naturligtvis vända på saken och fråga sig om sjömannen är en enstöring, som gärna isolerar sig från andra människor. I påståendet 'Jag trivs med att vara ensam' instämde 59 personer medan 59 hade avvikande mening. Det är framför allt de äldsta sjömännen och de som legat allra längst till sjöss som instämmer i detta påstående, men inte ens för dessa når värdena så högt att man kan tala om tendenser till isolering i egentlig mening.

Werthen påpekar i sin avhandling att den på befattning grundade grupperingen ombord styr de övriga grupperingarna (fackförening, lokalisering av hytt, fritid) i betydligt större utsträckning än som på land är fallet (Werthen 1976). I ett par frågor har den sociala strukturen berörts. I påståendet att befälet fortfarande är alltför auktoritärt instämde 48 personer medan 61 hade avvikande mening. Bland de senare återfinnes speciellt många av styrmännen. I detta sammanhang har också frågan ställts om man anser sig ha för lite att säga till om ombord. Härvid instämde 64 personer medan 45 hade avvikande mening. Som väntat ligger manskapet något högre på denna fråga än befälet. Det är svårt att jämföra svaren på dessa frågor med förhållanden iland, bl a på grund av att förväntningarna på sjömanslivet sannolikt är speciella i detta avseende.

I några frågor har den sociala gemenskapen ställts i relation till lokaliteterna. 123 personer avvisade helt påståendet att det ibland är ensamt att bo en i varje hytt. Endast ett fåtal instämde i att de ibland känner det ensamt med egen hytt, det gäller framför allt sådana som inte tidigare arbetat på fartyget. Vi har ju också redan tidigare sett att det inom denna grupp finns personer som i högre grad än övriga uttryckt känslor av ensamhet. Inställningen för enkelhytten är således massiv och man bör rikta blicken mot andra utrymmen för att studera möjligheten till sociala förändringar.

Manskap och befäl åter av tradition i var sin mäss men en sammanslagning har av flera skäl diskuterats. 41 personer ställde sig positiva medan 62 var negativa till förslaget. På liknande sätt

har vi frågat beträffande dagrummet. 52 personer ville ha gemensamt dagrum medan 54 avvisade förslaget. Motståndet mot en sammanslagning är således inte lika stort här som vad gällde mäs-sen. Det är intressant att konstatera att svarsfördelningarna på dessa frågor inte skiljer sig mel-lan befäl och manskap. Detta stöder Werthens slutsats att befäl mest umgås med befäl och man-skap med manskap (Werthen 1976).

Kontakten med familjen.

Werthen säger: 'Bristen på kontakt med hemlandet, familj, vänner, kulturella och sociala skeen-den skapar enligt Aubert med tiden en känsla av att vara utomstående i sitt eget land. Sjöman-nen blir mer och mer en del av den internationella sjömanskulturen, där han finner sin identi-tet. Bortavaron från familjen utgör för sjöfarande fäder ett speciellt problem. Fadern finner, att hans ställning som far saknar bekräftelse i verkligheten. Då han är borta anpassar sig familjen till detta genom en omstrukturering av rollerna, där fadern inte utgör någon livsviktig länk. Hans funktion blir mer exklusivt att sörja för familjens ekonomiska behov. På så sätt finns här ytter-ligare en risk för ökat främlingsskap och isolering' (Werthen 1976, sid 24).

I vårt material ansåg 54 personer att det fanns goda möjligheter att hålla kontakt med familj och vänner iland, 61 hade avvikande mening. En allmän uppfattning om situationen får man av svaren på påståendet 'Man är alldeles för mycket hemifrån'. I detta instämde 54 personer medan 64 hade avvikande mening. En närmare granskning visar att det är de sammanboende, förlovade eller gifta, och då framför allt de som har barn, som instämmer i påståendet. Speciellt gäller det för de stora tankfartygen och de långa traderna. Detta har ju påvisats även i andra undersökning-ar och är naturligtvis ett allvarligt och svårlost problem. Det finns också här en tendens att de som inte tidigare arbetat på fartyget i högre grad tycker att de är för mycket hemifrån. Detta visar återigen att det inom denna kategori finns personer som erfar känslor av ensamhet. Det fanns i materialet tecken på att denna grupp upplever en initialmonotoni därför att de inte till-räckligt känner tillvaron på fartyget, och det visar sig, att de för att förändra situationen spe-ciellt önskar en förbättring av möjligheterna att studera ombord.

Beträffande det personliga umgänget med familjen ansåg 51 personer att det fanns goda möj-ligheter ombord att ta med sig familjen (fru/flickvän/man/pojkvän); 62 hade avvikande mening. Svarsfördelningen var klart U-formad, vilket tyder på stora motsättningar i uppfattning, och visa-de sig bero bl a på fartygets ålder och tradens längd. Endast på fartyg yngre än fem år bedöm-des möjligheterna att ta med familjen som något så när goda. En annan förutsättning var att traderna var korta. Såväl fartygets inredning som resans längd är således viktiga. Dessutom bedöm-des denna möjlighet vara mycket större av befälet än av manskapet. Det förelåg härvid ingen skillnad mellan däck- och maskinsidan.

Ensamhet för dem som inte tidigare arbetat ombord och isolering från familjen iland utgör so-ciala problem som naturligtvis inte går att lösa enbart genom åtgärder ombord. Endast delvis kan dessa problem förknippas med den fysiska närmiljön, varvid lösningar bör kunna diskuteras i an-slutning till fartygets inredning. I båda fallen är problemet dock först och främst av organisato-risk art.

Fartygets inomhusklimat.

Med klimat avses här inte endast temperatur och luftfuktighet utan även buller och vibrationer. Eftersom även klimatologiska förhållanden påverkar aktiveringsgraden, ibland på ett mycket på-tagligt sätt, har påståenden som berör dessa också medtagits.

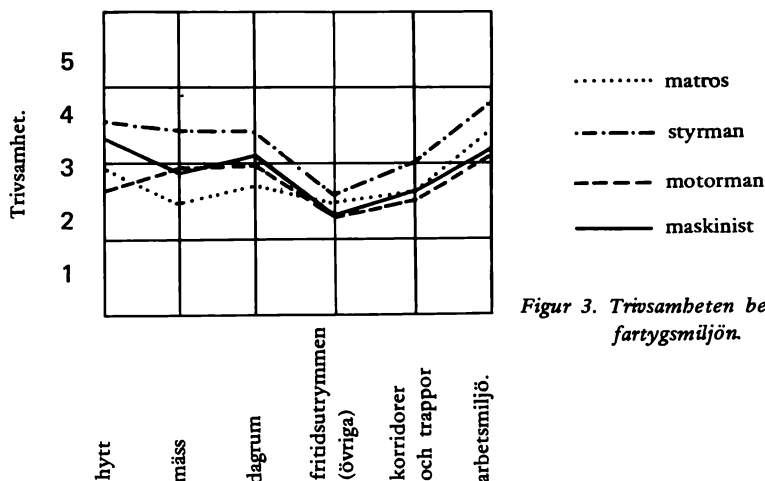
Det visar sig att så mycket som 113 av de 140 tillfrågade ansåg att det var mycket buller och vibrationer ombord, endast 19 hade avvikande mening. Maskinsidan ligger naturligt nog något hög-re än däckssidan, även om skillnaden inte är särskilt stor (för maskin är $m = 4,25$, för däck $m = 3,81$), men av bakgrundsvariablerna i övrigt är det främst personens ålder som spelar in. De äl-dre besättningsmännen upplever mer buller och vibrationer än de yngre. I stället för den anpass-ning som man kanske haft anledning förvänta så sker alltså i stället en sensitivisering, kanske be-

roende på att hörseln hos äldre personer ofta är skadad, och buller därför lättare maskerar tal- ljud och anna auditiv information. Men det kan också tänkas att det är en ökad medvetenhet om riskerna med buller och högre krav på komfort som spelar in. Ytterligare ett påstående be- rörde bullerstörningar. 107 personer ansåg att isoleringen mellan hytterna och mellan hytter och korridorer var mycket dålig, endast 18 hade avvikande mening. Det rör sig här inte främst om motorbuller utan snarare om det störande ljud som alstras av andra personers aktiviteter. Svavs- fördelningen visade endast obetydlig förbättring från äldre till nyare fartyg, vilket tyder på att de tekniska lösningar för skott mm som numera tillämpas inte varit alltigenom lyckade.

Av klimatfaktorerna är det buller och vibrationer som utgör det största problemet. Detta ö- verensstämmer för övrigt med resultat från hälsoriskundersökningar på arbetsplatser iland. Buller definieras något löst som allt icke bestående förhöjt önskvärt ljud. Förutom ett försvarande av möjligheten till samtal och liknande samt hörselskador har man att räkna med en aktiverings- stegring som på längre sikt visat sig kunna leda till bestående psykosomatiska förändringar, t ex förhöjt blodtryck. I några undersökningar utförda av Matthews och Canon (1975) visade det sig att hjälpsamhet människor emellan sjönk väsentligt i bullriga miljöer. Författarna tolkade detta så att bullret förhöjde aktiveringsgraden hos dem som utsattes för det och tog hela deras uppmärksamhet i anspråk, varför de inte heller uppmärksammade de sociala signaler som antyd- de att andra hade behov av deras hjälp. Det rör sig här om ett fall av begränsad kanalkapacitet. Även sk infrajud, dvs svängningar under 20 perioder/sekund, vilket inte hörs men ibland upp- levs som vibrationer, har visat sig kunna få negativa verkningar på organismen.

Utformningen av fartygets interiör.

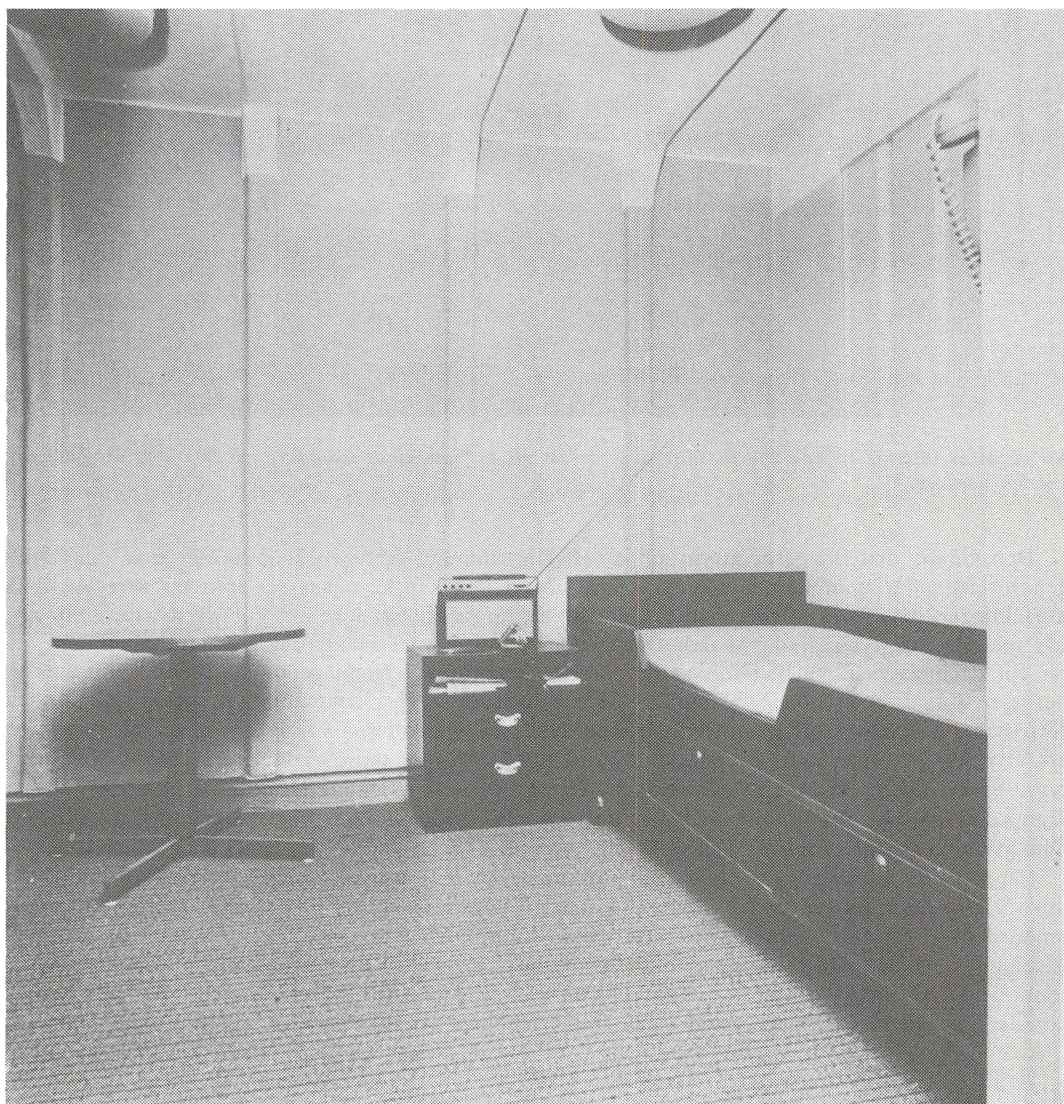
I enkäten fanns påståenden, vilka i detalj berörde trivsamenheten hos olika avsnitt av fartygsmil- jön. Speciellt behandlades enskilda hytter, mäss, dagrum, övriga fritidsutrymmen, korridorer och trappor samt arbetsmiljön. Som framgår av figur 3 är trivsamenheten högst för arbetsmiljön medan den är lägst för övriga fritidsutrymmen. Befälet trivdes bättre med sina hytter än vad manska- pet gjorde, vilket inte minst förklaras av det förhållandet att ju högre befattning en person har, desto fler kvadratmeter har han i regel också för privat bruk och desto högre upp i fartyget lig- ger hans hytt. Även i mycket stora och rymliga fartyg är den fria golvytan i manskapshytterna nästan alltid avtalsminimal och har inte sällan sådana proportioner att den befintliga ytan blir svår att utnyttja.

Figur 3. Trivsamenheten bedömd för olika avsnitt av fartygsmiljön.

Vi kunde också konstatera att det fanns ett förhållandevis utbrett missnöje med vad som kallats övriga fritidsutrymmen. Större möjligheter till omgrupperingar och improvisationer förefaller önskvärda, då det gäller fritidsverksamheten. En fråga som är av intresse i detta sammanhang är utrustningen av fritidslokalerna. Ett välbeläget och välplanerat utrymme kan bli stående helt outnyttjat genom att det en gång för alla utrustats på ett sätt som inte svarar mot aktuella önskemål. En lösning vore att besättningen erbjöds att ur ett förrådsbaserat sortiment välja den utrustning som känns meningsfull för just dem. För att få full utdelning av ett fritidsutrymme krävs inte bara att man avsätter ett visst antal kvadratmeter för ändamålet utan också att lokalerna placeras i inbördes sammanhang. Vid dimensioneringen måste man dessutom beakta att endast en mindre del av besättningen samtidigt har frivakt. Alltför stora lokaler kan därför lätt komma att ge ett tomt och ödsligt intryck och därigenom förstärka känslor av ensamhet och isolering.

Avsaknaden av personlig prägel innebär att tristessen och monotonin får fritt spelrum. Känslan av ensamhet ligger på lur.

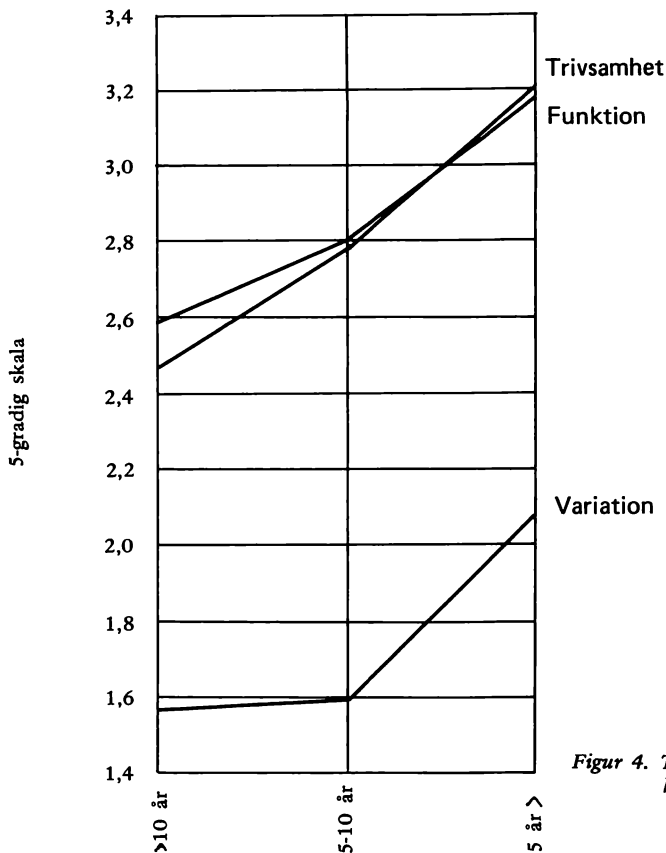

En påkostad interiör av traditionellt snitt som får oss att se fram emot måltiden och samtidigt inbjuder till trivsamt samvaro.

Den vidare analysen visar att ju äldre och långsammare fartygen är desto lägre är också den genomsnittliga trivsamteten hos utrymmena. Detta kan kanske också ses som ett uttryck för att utvecklingen gått åt rätt håll, men faktum är att trivsamteten inte ens för de nyaste fartygen når mer än 3,2 (i femgradig skala). Det tycks dessutom vara så att det är styrmännen som svarar för de mest positiva bedömningarna. Övriga kategorier ligger i genomsnitt under 3 i sina värderingar. I figur 4 visas hur fartygsutrymmenas genomsnittliga trivsamtet, variation och funktion förbättrats från äldre till nyare fartyg. Som synes följs trenderna väl åt och man kan konstatera att utvecklingen varit klart positiv. Kravet på att få en mer omväxlande, färgglad och livlig fartygsinteriör, dvs en ökning av variationen, är emellertid fortfarande långtifrån tillgodosett. Detta krav kommer från alla grupper och kategorier ombord. Detta kan tolkas som att fartygsinteriörens aktiveringsgrad är alltför låg.

Några av formulärets påståenden har inriktats mot delaspekter i miljön som skulle kunna bidra till större variation. Av de totalt 140 som tillfrågades ansåg 101 personer att färgsättningen ombord var alldeles för enförmig. Detta gällde framför allt de båtar som var äldre än fem år. I påståendet att det skulle finnas mycket mer konst, tavlor och liknande svarade 98 personer instämmande. Önskemålet visade samband med civilstånd och var störst för dem som var förlovade eller gifta men inte hade några barn. Det är möjligt att intresset för konst är särskilt stort i

Figur 4. Trivsamtet, variation och funktion hos äldre och nyare fartyg.

denna grupp. 84 personer ansåg att de själva borde få välja möbler, gardiner och mattor till hyttens ur ett förråd. Detta önskemål blir mer uttalat ju fler år man varit till sjöss och är allra störst för fartyg som är 5-10 år gamla. Över huvud taget vill man få bättre möjlighet att själv påverka sin miljö. I detta påstående instämde 128 personer, endast 5 hade avvikande mening. Dessa resultat stöds av de slutsatser som Arbetsgruppen för framtida fartygsinredning redovisat (1972). En viss grad av möjlighet till ommöblering måste ses som ett verksamt medel för tillfredsställelse av nämnda önskemål. Möjligheten att göra sin omgivning mer personlig med hjälp av egna föremål och dekorationer försvåras också ibland av material och brandbestämmelser. Vägar måste här undersökas att innaför bestämmelsernas ram erhålla en mer inredningsvänlig hytt.

Fullgoda lösningar för fartygsinteriören kan inte nås om man inte ständigt är beredd att ompröva funktioner och deras förläggning. Att studera de livsmönster och rutiner och önskemål om gemenskap eller avskildhet som föreligger måste vara en logisk utgångspunkt för fartygsmiljöens detaljutformning. I fråga om fartyg med många anställda kan en gruppering av hytterna tänkas ge upphov till samverkan och stimulering mellan de boende, särskilt om de också arbetsorganisatoriskt hör samman. Också här är möjligheter till förändring, omgruppering och improvisation önskvärda. Viktigt är även att de ergonomiska aspekterna blir bättre beaktade och att de ses i relation till fartyget som helhet.

Referenser.

- Arbetsgruppen för framtida fartygsinredningar. 1972. Rapport 1.6.72 Broströms Tekniska AB, Göteborg.
- Ekman, L., Grandin, Y. & Hellkvist, D. 1977. I samma båt. En studie om samarbetsfrågor ombord i svenska fartyg. Svensk Sjöfartstidning 3, 1977.
- Küller, R. 1976. En samfunnsorientert teori for samspillet mellom menneskene og omgivelsene. I: Det fysiske miljø og mennesket, seminar ved NTH, Inst psykologi og sosialforskning, Inst By- og regionplanlegging, 1976, Universitetet i Trondheim.
- Küller, R. 1978. Fartygmiljöns aktiveringsgrad - En omgivningspsykologisk analys. Formlära, Arkitektur, Tekniska Högskolan i Lund.
- Küller, R. 1980. Architecture and emotions. In: Mikellides, B. (ed). 1980. Architecture for people, Studio Vista, London.
- Matthews, KE. & Canon, LK. 1975. Environment and noise level as a determinant of helping behavior. J Pers Soc Psychology, 32:571-577.
- Mostert, N. 1974. Supership. Penguin Books, Harmondsworth.
- Werthen, HE. 1976. Sjömannen och hans yrke - en socialpsykologisk undersökning av trivsel och arbetsförhållanden på svenska handelsfartyg. Psykologiska institutionen, Göteborgs Universitet.

Rikard Küller

Är docent och född 1938. Han blev filosofie licentiat i psykologi 1971 och avlade 1973 teknisk doktorexamen i arkitektur. Sedan 1966 är han verksam vid arkitektursektionen vid Tekniska Högskolan i Lund. Sedan 1 1/2 år är han föreståndare för Miljöpsykologiska laboratoriet.

Kvinner og menns livsløp i ei kystbygd.

Av Inger Jensen.

I tidligindustrielle samfunn som Vesterøy på Hvaler var kvinners og menns livsløp i stor grad fastlagt. I artikkelen følger vi det normale livsløpet kvinner og menn hadde. Barna ble gjennom opplæring og deltakelse i arbeidslivet gjort i stand til å fylle den rolle det var forventet de vil- le få som voksne. Mennene fulgte en yrkeskarriere der de først ble sjømenn, senere fiskere. Kvin- nenes livsløp fulgte en klar utvikling fram mot husmoryrket med alt det den innebar i et kyst- distrikt der de i tillegg til omsorgs- og vedlikeholdsarbeidet også hadde ansvaret for jordbruket.

I denne artikkelen skal vi følge kvinner og menns ulike livsløp i ei kystbygd i SørNorge omkring 1900. I de tidligindustrielle samfunnene var kvinners og menns livsløp i stor grad forutbestemt. Livsløpet kan deles opp i ulike faser, og vi skal her følge disse forskjellige fasene eller stadiene i livsløpet. Handlingsmønstrer i en tidlig fase er i stor grad bestemt av hva som forutsettes vil skje i neste og senere faser. Dette gjør at selv om ikke alle følger det normale livsløpet så er det forventningen om at de vil komme til å gjøre det som preger oppvekst og opplæring både i barneår og ungdomsår. Handlingsmønstrer vil være preget av den framtidige yrkesrollen. Opplæringen vil gå i bestemte spor og derfor også begrense mulighetene for dem som ikke fulgte det forventete livsløpet, men som brøt med normalmønstrer.

Artikkelen bygger i stor grad på materiale som framkom gjennom en undersøkelse av kvinners arbeids- og levekår på Vesterøy på Hvaler i tida 1900-1940.¹⁾ Når det gjelder mennenes livsløp bygger den dels på egne intervjuer og dels på Kari Helmer Hansens undersøkelse av næringslivet i Utgårdskilen på Vesterøy fra 1900 til 1960.²⁾

Sett i norsk sammenheng skiller dette området seg på mange måter fra resten av kystNorge og faller utenfor både det vi kaller for fiskerNorge, kysten fra Lindesnes og nordover og fra sjø- fartsNorge eller Sørlandskysten. Derimot danner Hvalerøyene en utløper av den vestsvenske kyst- kulturen.

Barndom.

I første del av barndommen var opplæringen av jenter og gutter lite kjønnsespesifikk. Det var først når barna kom i 7-års alderen at de begynte å ta noen større del i husholdets arbeidsliv. Grad- vis ble de tatt med i hushåldets arbeidsoppgaver, og barna hadde sett med våre øyne begrens- te muligheter till frihet og lek. Leken måtte finne sted innimellom de faste arbeidsoppgave- ne som de gradvis ble pålagt. Fram mot tiårs alderen var det relativt stor likhet i de arbeidsoppgave- ne som jenter og gutter ble satt til. I det alt vesentlige fikk de arbeidsoppgaver som foregikk i eller nær hjemmet, og vanlige gjøremål for barna var å hente vann og ved, passe yngre søsken, hjelpe til i huset, grøpe og karde ull, gå ærend o.l. Barn som vokste opp på småbruk, tok dess- uten del i jordbruksarbeidet. De var med på onnene, hyppet og lukte, sanket før osv. Når det gjaldt husdyrstellert var det imidlertid et markert skille mellom det guttene og det jentene hjalp til med. Både jenter og gutter måtte gjete kyrne, men bara jenter deltok i fjøsstellert, først som håndlangere for mora eller tjenestejenta, og fra 9-10års alderen hjalp de også til med melkinga.

Skolen tok til en viss grad hånd om deler av barnas opplæring, men den la i hovedsak vekt på å gi barna teoretiske kunnskaper. Praktiske fag som sløyd, håndarbeid, husstellære var lite utbredt ved århundredskiftet.

Størstedelen av barnas opplæring skjedde innen husholdsenheten, og det var primært mora som hadde ansvaret for omsorgen med barna. Foruten henne kunne også andre kvinnelige slektninger, eventuelle tjenestefolk og eldre manlige husholdsmedlemmer delta i sosialiseringen av barna i kystsamfunnene. Mennene var fraværende fra hjemmet for en stor del av tida. Arbeidet på sjøen gjorde at de var lite hjemme, og det virket derfor begrensende inn på mennenes muligheter til å influere på barnas opplæring.

Både jenter og gutter vokste derfor opp i hushold som var kvinneedominerte og hjalp i første rekke de voksne kvinnene i deres daglige arbeidsoppgaver enten det var husarbeid, husdyrstell eller jordbruksarbeid. Mennenes arbeidsdag fikk barna lite kjennskap til. Både jenter og gutter kunne imidlertid bruke en del av sin egen tid til å fiske, men da var de gjerne ute på egen hånd og fisket fra småbåt i skjærgården.

Barna fikk ingen bevisst opplæring i hjemmet. De ble gradvis trukket inn de voksnes arbeidsliv. Læringen skjedde ved observasjon og prøving, og arbeidsoppgavene som de fikk, var den første tida preget av at de skulle gå til hånde, ikke spesielt at de skulle lære ferdigheter som skulle gjøre dem i stand til å fylle en framtidig yrkesrolle. Barna utgjorde først og fremst en nødvendig arbeidskraft for husmora. Særlig gjaldt dette jentenes arbeidsinnsats. Sammenliknet med guttene hadde de jevnt over mindre fritid, og de hadde ofte en langt mindre aksjonsradius når det gjaldt lek og andre aktiviteter enn brødrene. De måtte vanligvis holde seg nær hjemmet for å hjelpe mora når hun hadde behov for det. Spesielt de eldste jentene i en søskenflokk hadde mange faste arbeidsoppgaver, og de fikk tidlig lære seg å fylle tida med nyttig arbeid.

At det primært var behovet for arbeidshjelp som bestemte hvilke arbeidsoppgaver som barna fikk, var det flere ting som tydet på. Bl.a. var det et felt der jentene i liten grad hjalp husmora, nemlig matlaginga. Ofte var det begrenset med mat, og husmora måtte derfor være nøye med at ressursene strakk til og ikke ble ødelagt. Dette veide som regel tyngre enn at døtrene skulle lære matlaging. Der det var mange barn ble også den individuelle opplæringa lagt mindre vekt på. For husmora var det primære mål å få gjort alt nødvendig arbeid og fordele arbeidsoppgavene på en rasjonell måte. I familier med store barneflokker var derfor arbeidsdelinga relativt fast mellom de forskjellige husarbeidende kvinner og barn slik at ei hadde rengjøring, ei klesvask, ei barnepass osv. Dette førte til at ferdighetene ble utviklet på en ulik måte.

Både gutter og jenter deltok i arbeid som foregikk i hjemmets umiddelbare nærhet, men det var spesielt for jentenes vedkommende at opplæring og arbeidsoppgaver var i samsvar med den framtidige yrkesrollen, nemlig husmoryrket. Det var primært jentene som ble satt til husarbeid, og selv om jenter og gutter hadde mange felles oppgaver, ble tydelig flere av husmoras gjøremål lagt på jentene enn på guttene som derfor hadde en langt større grad av frihet og mer tid til lek. Vi må likevel ikke glemme at leken også tidligere var en del av barnas liv.

Ungdom.

Etter at barna var blitt konfirmerte, vanligvis når de var i 14-års alderen, ble de regnet som voksne. De skulle da delta for fullt i de voksnes arbeidsliv, og det ble forventet at de kunne forsørge seg selv. For de fleste ungdommers del betydde dette at de måtte ta seg lønnet arbeid. Karakteristisk for ungdomstida som generelt sett varte fra konfirmasjonsalderen og fram til de giftet seg, var at de skulle stå på egne bein, men at de likevel beholdt en nær tilknytning til foreldrehusholdet.

De færreste familiene hadde råd til å koste noen utdanning på barna sine, og ungdommene måtte velge yrker der de kunne nyttiggjøre seg de kunnskaper og ferdigheter de alt hadde tilegnet seg og som ikke krevet noen form for spesialutdanning. Hvilke muligheter hadde så jenter og gutter for å skaffe seg lønnet arbeid? Hverken for jenter eller gutter var det særlig store muligheter på hjemstedet, og de aller fleste ungdommer reiste fra hjemstedet for kortere eller lengre perioder. Jentene tok seg som regel husarbeid i en eller annen form. Vanligvis vekslet de mellom perioder med lønnet husarbeid og husarbeid hjemme i løpet av ungdomsårene. I 1900 var ca 10% av den voksne kvinnelige befolkningen på Vesterøy hjemmeværende døtre.³⁾ Tilgangen

på husposter var ikke alltid like god, dessuten var det ofte at husmora hadde behov for hjelp til sitt arbeid fra en av døtrene. Flertallet reiste imidlertid hjemmefra. De kunne ta seg huspost enten på hjemstedet, i Fredrikstad som var nærmeste by, eller i Kristiania. Mulighetene for lønnet arbeid var få for kvinner på Vesterøy, og de fleste reiste derfor ut når de kom i 17-års alderen. Et problem som da reiste seg var mulighetene for å finne seg et sted der de kunne bo. De færreste hadde slektninger som de kunne bo hos, og de var derfor avhengige av å finne et arbeid der det fulgte husrom med posten. Dette var en av grunnene til at så mange jenter fra bygdene tok seg huspost i byene og ikke annet arbeid. Dessuten var dette et arbeid som de alt hadde et visst kjennskap til. Det krevet ingen spesialopplæring samtidig som det kunne gi en videre trening til det som var forventet skulle bli deres yrke gjennom størsteparten av deres voksne liv, husmoryrket.

Tida som hushjelp var imidlertid en ufri periode i deres liv, og et yrkesvalg som de ikke kunne foreta på ett fritt grunnlag. Valgmulighetene var for få. Arbeidssituasjonen innebar at de måtte innrette seg etter et nytt og fremmed hushold. De fikk en underordnet rolle, med lang arbeidstid og lite fritid, dårlig lønn. Kost og losji var heller ikke alltid så mye å skryte av.

Valgmulighetene var sjelden flere for guttene enn for jentene. For det store flertallet var livsløpet i stor grad fastlagt på forhånd. Sammenliknet med jentene var det flere gutter som fikk seg en viss grad av videreutdanning, men flertallet reiste til sjøs straks de var konfirmerte.⁴⁾ Sjømannsyrket strakte seg for de flestes vedkommende over en tiårsperiode av livet. De tok høyre på skuter som ofte hørte til i nærheten. Ofte var skipperen en slektning eller nabo. Vanligvis seilte de på Nord- og Østersjøfart med trelast og kull. Vinterstid ble skutene lagt i opplag og denne tida tilbrakte guttene hjemme. De var med på denne farten i flere år, før de reiste på langfart et par år for å legge seg opp penger til de kom hjem og etablerte seg. De var da omkring 25 år og begynte å fiske. Ofte kjøpte de båt sammen med faren, de giftet seg, stiftet familie og gikk således inn i en ny fase av livssyklusen. Et mindretall fulgte ikke dette livsmønstret, men fortsatte som sjømenn gjennom størstedelen av sitt voksne liv.

Voksne.

De fleste kvinner og menn vendte således tilbake til hjemstedet når de kom i gifteferdig alder. Gjennomsnittsalderen var 24 år for kvinner når de giftet seg og 27,5 år for menn.⁵⁾ Det vanligste var å gifte seg med en fra hjemstedet selv om de hadde tilbrakt en god del av nettopp den tida da det var vanlig å finne sin ektefelle, borte fra hjemstedet. Omtrent 80% giftet seg med en de kjente fra hjemstedet, mens bare 20% giftet seg med en som de traff annetsteds.⁶⁾ Dette tyder på at de fleste hadde en sterk tilknytning til hjemstedet selv når de ikke bodde der. Feriene ble f.eks. alltid tilbrakt hjemme. Muligens var også mulighetene til å treffe jevnaldrene av motsatt kjønn større på hjemstedet enn mens de henholdsvis var til sjøs eller i huspost. Sjømennene levde i mannsdominerte miljøer. Jentene hadde liten fritid og få muligheter til å treffe andre kjente. Den lille fritida hun fikk ble vanligvis tilbrakt på pikeværrelset.

Det normale livsløpet innebar altså at kvinner og menn giftet seg når de kom i midten av 20-årene og at de vendte tilbake til hjemstedet der de fortsatte i foreldrenes fotspor. Det var liten grad av variasjon i dette mønstret. Valgmulighetene var få. Mennene ble fiskere, Kvinnene ble husmødre og en del i tillegg gårdbrukere.

Før vi i det følgende tar for oss arbeidsdelingen mellom kvinner og menn og deres respektive yrkeskarrierer i deres voksne liv, er det nødvendig å ta utgangspunkt i husholdets produktionsmønster. De ressurser husholdet hadde tilgang på, virket bestemmende på arbeidsfordelingen innen husholdet og var med på å betinge de arbeidsoppgaver husholdsmedlemmene hadde. Når det gjaldt kvinnes arbeidsområde virket også selvsagt omfanget av omsorgs- og vedlikeholdsarbeidet bestemmende inn på deres arbeidsmengde.

Til ekteskapet hørte også det å få barn med. Så godt som alle barn ble født innen ekteskap.⁷⁾ Og spesielt for kvinnene førte barnefødslene til en stor endring i livsmønstret. En kvinne som giftet seg ved århundredskiftet kunne regne med å få sitt første barn i løpet av 18 måneder et-

ter giftermålet. Dette var tilfelle for 60% av de kvinnene som giftet seg i løpet av tidsrommet 1900-1910, mens 40% fikk sitt første barn 4,4 måneder etter at de hadde inngått ekteskap.⁸⁾ Barnetallene som kvinnene fikk varierte fra 1 til 14 barn, med et gjennomsnitt på 6 barn. Intervallet mellom fødslene var omkring 2 år.⁹⁾

Arbeidslivet i kystdistriktene har i stor grad vært preget av en kombinasjon av flere næringer, og dette forutsatte en arbeidsdeling mellom de forskjellige husholdsmedlemmene som dels gikk på kjønn, dels på alder slik vi allerede har berørt. Fordi de enkelte ressursene som husholdet utnyttet, var lokalisert på forskjellige steder og dels ble utnyttet på samme tidspunkt, var dette noe som nødvendiggjorde en sterk arbeidsdeling innen husholdsenheten. Fiske og sjøfart ble drevet borte fra hjemmet, mens jordbruk og husdyrhold bandt husholdsmedlemmene til hjemmet. Langs hele kysten var det kvinnene som hadde ansvaret for gårdsbruket sammen med hus- og omsorgsarbeid for såvel barn og gamle som for de øvrige husholdsmedlemmer. Mennene arbeidet på sjøen enten som fiskere eller sjøfolk og kunne være borte fra hjemmet for lengre perioder av gangen. Denne arbeidsdelingen var gitt og sikret en automatisk løsning på problemet om fordeling av arbeidskraften. Den var sterkt normert, og det fantes få tilfeller av brudd.

På Vesterøy var de fleste husholdsøkonomiene basert på næringene fiske og jordbruk, og ofte også sjøfart. Denne kombinasjonen var omtrent enerådende fram til 1900. Ut over 1800-tallet økte imidlertid befolkningen sterkt, og dette førte på den ene siden til en sterk oppdeling av jordbrukseieendommene, og på den andre siden til at de ikkejordbrukendes andel av befolkningen økte betydelig. I 1900 var det noe under halvparten som levde av kombinasjonsnæringer, mens 54% av husholdene i følge folketellingen levde av en hovednæring.¹⁰⁾

Overgangen fra kombinasjonsnæring til enenæring fikk først og fremst store konsekvenser for kvinnenes arbeidssituasjon. Det var kvinnene som utgjorde den egentlige jordbrukende delen av befolkningen, og nedgangen i antall hushold som drev jordbruk betydde at en relativt sett økende del av den voksne kvinnelige befolkningen ikke deltok i husholdsproduksjonen, samtidig som sammensetningen av deres arbeidsoppgaver endret seg. De ble husmødre der deres hovedbeskjeftigelse var omsorgs- og vedlikeholdsarbeid for de øvrige husholdsmedlemmene. Samtidig ble de i mindre grad arbeidsledere idet husholdsstørrelsen gikk tilbake, noe som dels skyldtes sterk reduksjon i barnetallet, dels mindre behov for arbeidskraft.¹¹⁾

Den voksne mannens arbeidsår var dominert av fiske eller arbeid i forbindelse med fisket, men det har likevel ikke vist noen ensartethet. Arbeidsåret ble delt opp i ulike faser etter periodisiteten i de ulike fiskerierne. Bare en kortere del av sommeren deltok mennene i jordbruksøkonomiene. De ulike fiskerierne foregikk på forskjellige steder, noen i hjemlige farvann, andre lenger unna. Kari Helmer Hansen (1968) har beskrevet Hvalerfiskernes arbeidsår omkring 1900 på følgende måte:

Vintermånedene var en relativt rolig periode når en ser bort fra de mer sjeldne periodene med rike sildeinnsig på denne delen av kysten. Vinteren ble vanligvis brukt til å sette istand redskap og utføre nødvendig vedlikeholdsarbeid hjemme. I april ble båten pusset, og garna barket slik at alt var klart til makrellfisket begynte i mai måned. Til midten av juni holdt fiskerne på med drivgarnsfiske etter makrell i ytre Oslofjord. Deretter begynte de med makrelldorging på Skagen til ut i julimåned da makrelldorgingen ble drevet i hjemlige farvann. De som også hadde gårdsbruk, delte tida mellom onnearbeid og fiske. På sensommeren tok de til med å gå over hummerteinene, og fra midten av september till oppunder jul var fiskerne opptatt med hummerfiske i skjærgården.

Hoveddelen av husholdets inntekter kom fra mennenes fiske, og konflikter som måtte oppstå om hvor mennene skulle sette inn sin arbeidskraft ble i tida omkring århundreskiftet ofte løst ved at mennene fisket mens de leide mannlig arbeidskraft til onnearbeidet. Svenske landarbeidere ble hentet med båt i Strømstad på vårparten. Ofte var det flere bruk som slo seg sammen om å leie en arbeidskar. Han var på bruket sommeren over og hjalp kvinnene med jordbruket. Denne løsningen forutsatte imidlertid tilgang på billig arbeidskraft. Fiskets betydning for husholdsøkonomien ble understreket ved at de fleste større investeringer kom på denne sektoren.

Det var fisket som ga kontantene, og det var fortrinnsvis i fiskefartøy og redskap at husholdet investerte, mens investeringer i forbedringer som kunne lette kvinnenes arbeidssituasjon ble lavt prioritert.

Bortsett fra investeringene i fisket som mennene avgjorde, var det kvinnene som sto for og hadde ansvaret for fordelingen av husholdets ressurser. Husmora hadde ansvaret for forvaltningen av såvel husholdets egenproduksjon som av kontantene, og hennes dyktighet ble gjerne vurdert etter hvor måteholden og sparsommelig hun var uten at hun dermed virket gjerrig.

Som jeg allerede har berørt var det hovedsakelig kvinnene som hadde ansvaret for jordbruksarbeidet og den øvrige delen av husholdsproduksjonen som foregikk i nærheten av hjemmet. Jordbruksarbeidet gjorde at også kvinnenes arbeid i stor grad ble bestemt av endringene i årstidene, men samtidig hadde kvinnene også andre arbeidsoppgaver som var betinget av faktorer som virket helt uavhengig av årstida. Omsorgs- og vedlikeholdsarbeidet måtte gjøres daglig, uavhengig av svingningene i årstida. Kvinnenes arbeidsår viser derfor ikke de samme sterke endringene gjennom året som mennenes arbeid gjør, og vi finner derfor langt større likheter mellom kvinners arbeidsdag i forskjellige landsdeler, mellom kystbygder, byer og innlandsbygder. Det var ikke en arbeidsoppgave som bestemte hvordan dagen skulle forløpe, men en hel rekke arbeidsoppgaver som skulle og måtte utføres på så godt som samme tid. Sammenlikning av arbeidstida til kvinner og menn innen husholdet viste at det var husmora som alltid hadde den lengste arbeidsdagen. Hun var som regel først opp og sist i seng. Omsorgen for de andre gjorde at hun måtte være til deres disposisjon størsteparten av døgnet. Hun kunne ikke selv bestemme når de enkelte arbeidsoppgavene skulle utføres, men måtte ta hensyn til de andre i husholdet. Det var særlig omsorgsarbeidet for de øvrige husholdsmedlemmene og husdyrstellet som satte grenser og ga hovedmønstrer i kvinnenes arbeidsdag. Samtidig kunne utfyllelsen av disse arbeidsoppgavene lett komme i konflikt med f.eks. jordbruksarbeid og andre oppgaver som måtte gjøres på en bestemt årstid. På den ene siden viste ikke kvinnenes arbeidsår den samme sterke endringen med årstidene, men ga inntrykk av en langt sterkere kontinuitet i løpet av året enn mennenes. På den andre siden var den enkelte arbeidsdagen langt mer sammensatt enn mennenes.

De enkelte deler av husarbeidet og husmoras øvrige arbeidsoppgaver kunne deles opp i arbeid hun måtte utføre hver dag slik som matlaging, og dem som ble gjort ukentlig eller mer spredt i løpet av året. Felles for alle husmødre var arbeidsoppgaver som matlaging, rengjøring, vask og vedlikehold av klær. Av disse arbeidsoppgavene var det særlig matlaginga som sto sentralt og som på mange måter satte rammen for organiseringa av arbeidsdagen. Måltidene fant sted til faste tider hver dag, og andre gjøremål ble utført slik at de ikke kolliderte med disse.

Arbeidsdagen falt i økter som ble avbrudt av måltidene. Formiddagen så ut til å være den travleste tida på dagen. Huset skulle settes i stand. Brødbaking og klesvask ble helst gjort på formiddagen, mens ettermiddagen ble brukt til søm, stopping, lapping, rengjøring o.l. hvis det da ikke var utarbeid eller forrådsproduksjon av frukt, bær eller kjøtt som måtte gjøres.

Arbeidsdagen ble også bestemt av de øvrige husholdsmedlemmenes arbeidsdag, først og fremst arbeidstida til ektefeller og voksne hjemmeværende sønner. Der det var husdyr, virket også husdyrstellet inn på organiseringa av dagen. Mat til dyr og mennesker kom i første rekke, og andre gjøremål måtte rette seg etter disse oppgavene.

Husmoras arbeidsdag ble vanligvis svært lang, ofte betydelig lenger enn mennenes. Hun kunne vanskelig rasjonalisere det pga. omsorgsarbeidet. Fra hun sto opp til hun la seg var det arbeid som måtte utføres, arbeidsdagen lå vanligvis på en 14-16 timer. I onnene ble den enda lenger. Årstida var også bestemmende for arbeidstida. Arbeidsdagen ble gjerne lenger om sommeren. Utearbeidet tok mye tid og dette gjorde at kvinnene ofte måtte ta husarbeid og matstell mer lett-vint for å få sommerdøgnet til å strekke til.

Alderdom.

Ettersom barna vokste til og etablerte sine egne hushold, kunne både kvinner og menn redusere sin egen arbeidsinnsats. I mange tilfeller ble et av barna boende hjemme med sin egen familie slik at den yngre generasjonen overtok ansvaret for husholdet og for sine gamle foreldre. For

kvinnenes vedkommende overtok den yngre husmora ansvaret, men fikk hjelp av mora eller svingmora til barnepass og husarbeid så lenge hun orket. De eldre mennene ble også knyttet sterkere til arbeidet på landjorda ettersom de ble eldre. Fisket ble gradvis trappet ned. Felles for både eldre kvinner og menn var at de tok en betydelig del av ansvaret for barna i husholdet.

Ansvaret for de gamle i husholdet lå fortsatt til familien og spesielt til de yngre kvinnene. Var det ugifte, voksne barn i familien var det ofte dem som fikk ansvaret for foreldrenes pleie. Det var først i mellomkrigstida at det ble bygget aldershjem og at omsorgsarbeidet for de gamle gradvis ble fjernet fra husholdsenheten.

Avslutning.

Vi har her fulgt det normale, forventete livsløpet slik det artet seg for kvinner og menn på Vesterøy omkring århundreskiftet. Dette livsløpet er ikke bare typisk for dette området, men viser mange felles trekk med andre kystområder i Norden. Vi har fulgt livsløpet slik det artet seg i et samfunn der husholdet fortsatt var den primære produksjons- og konsumsjonsenheten, og der ens stilling i husholdet var definert utfra alder, kjønn og sivilstatus. Vi har sett at en vesentlig faktor for endret posisjon i husholdsenheten var ekteskapelig stilling, og vi vet at mange ikke fulgte det forventet livsløpet. Dette var i stor utstrekning forbundet med at de ikke giftet seg, men forble utgifte gjennom hele livet. Hvordan forløp så deres livsløp seg? For mennenes vedkommende fortsatte mange som sjømenn, andre ble fiskere, og de bodde i foreldrehusholdet så lenge disse levde. Senere ble de gjerne boende hos en av søskene. En mindre del etablerte sitt eget hushold og bodde alene. De ugifte kvinnene fortsatte som regel som hushjelper, og avanserte kanskje til husholderske etter som de fikk erfaring fra husarbeid. Etter ei tid i lønnet arbeid vendte flere tilbake til familien. Noen for å ta seg av sine gamle foreldre, andre som den gamle tanten som hjalp til hos søsken og deres familie.

Noter:

1. Inger Jensen: Når tid sover du'a mor? Kvinners arbeid og levekår på Vesterøy i Hvaler, 1900-1940. Magistergradsavhandling i etnologi, Oslo høsten 1980.
2. Kari Helmer Hansen: Et utvær i vekst. En undersøkelse av næringslivet i Utgårdskilen på Vesterøy, Hvaler. 1900-1965. Magistergradsavhandling i etnologi, Oslo høsten 1968.
3. Jensen 1980:17.
4. Hansen 1968:3.
5. Jensen 1980:64.

6. Jensen 1980:67.

7. I perioden 1900-1939 ble 3,3% av barna på Vesterøy født av foreldre som ikke var gift med hverandre. Jensen 1980:71.
8. Jensen 1980:77.
9. Jensen 1980:71.
10. Jensen 1980:14.
11. Barnetallet gikk ned fra gjennomsnittlig 6 for kvinner som giftet seg i perioden 1900-1909 til 2,9 for de som giftet seg i løpet av tiåret 1920-1929. Jensen 1980:71.

Inger Jensen

Født 1951, mag.art, etnologi 1980, fra universitetet i Oslo, konservator ved Borgarsyssel Museum, Sarpsborg. Interesseområder: kvindeforskning, museumsformidling.

Notlag og normann.

Av Jarle Sanden.

"Så ro fram vågara..... så,
la go not....., og så
smeis på me åran dåkkå,
..... vil de ro gråløtinga,
..... så ro....."

Det tradisjonelle landnotfisket etter feitsild var organisert i lag. Tolv-femten fiskerbønder slo seg sammen og danna et notlag. Eierforhold og fordeling av utbytte var basert på likhet og gjensidig tillit, som et sameie og sambruk. Likhetsprinsippet gav seg også utslag i notlagets organisasjon. Notmannen var den valgte arbeidslederen. Han ble valgt ene og alene på bakgrunn av innsikt og dyktighet i notfisket. Lederrolla var dels situasjonsbetinga og autoritær, men i prinsippet var notmannen den likestilte, demokratiske lederen, uavhengig av hans status på land eller hans eierforhold til redskapene. Opplysningene er samla inn ved interjuer.

Innledning.

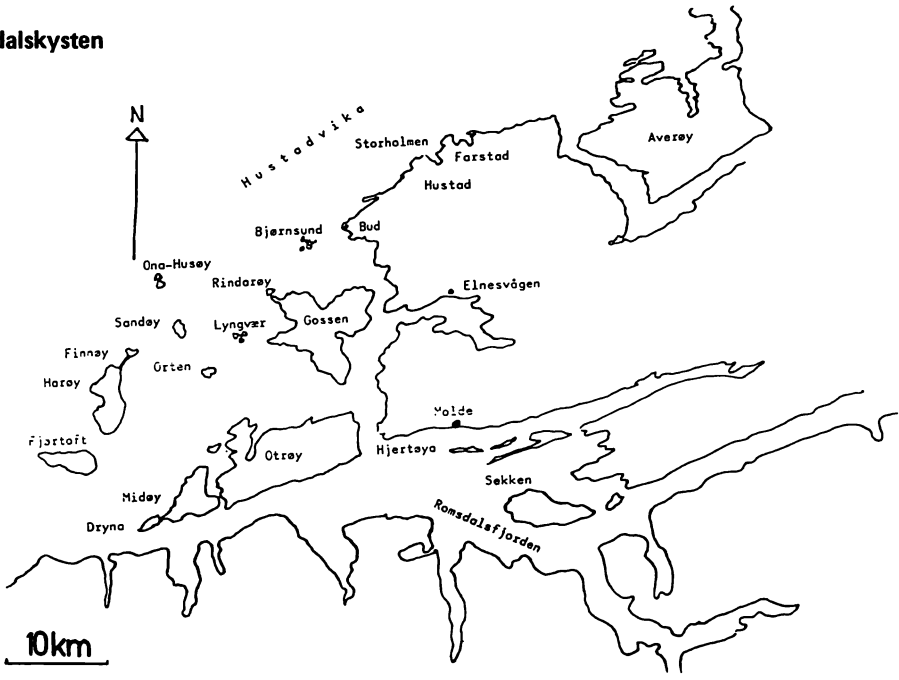
Artikkelen er et sammendrag av et kapittel i min undersøkelse av det tradisjonelle landnotfisket på øya Gossen i Romsdal, i perioden 1900-1950. (Sanden, 1979, 151-266). Notfisket var et utprega sommerfiske etter feitsild (*clupea harengus*) og brisling (*clupea sprattus*). Kildegrunnlaget er i vesentlig grad *muntlig tradisjonsmateriale*, innsamla ved hjelp av intervjuer. De spurte notfiskerne hadde drevet dette fisket gjennom hele sine yrkesaktive liv. Alle hadde også vært parts-havere i lokale notbruk. Opplysningene ble samla inn i tida 1977/78 og gjennomsnittsalderen på informantene var da 78 år. Grunnene til at opplysningene i hovedsak bygger på folks minner er følgende. På tross av et generelt sett rikt kildemateriale til norsk 1900-talls historie, så er det lite skriftlig materiale om vanlige folks arbeid og dagligliv. Det materialet som finnes går ofte ikke ned på grunnplanet, og variasjoner forsvinner ofte i statistiske gjennomsnitt. Tidsramma for undersøkelsen er også tilpassa kildebruken. Det samme er sjølsagt emne- og problemorientering.

Jeg skal her spesielt ta for meg *notlagets oppbygging og arbeidslederens, notmannens lederrolle*. Men først er det naturlig å se på en del *generelle trekk* ved det lokale landnotfisket.

Bosettingsmønsteret på den skogløse øya Gossen føyer seg inn i det vanlige for norskekysten. Garder og små bruk ligger spredt i et dyrka belte, ofte mellom berg og knauser i et dyrka område langs kysten, fra strandbeltet og oppover. Plassering av boliger og driftsbygninger gir et klart inntrykk av den klare tilknytninga til sjø og hav, både som næringsgrunnlag og ferdselsåre. Livberginga på Gossen som ellers langs kysten var i hovedsak to-delt; jordbruk og fiske. Ervervsgrunnlaget var basert på en allsidig utnytting av alle tilgjengelige ressurser både på sjø og land i løpet av et år. Et slikt arbeidsliv bygde blant anna på ei spesiell arbeidsdeling mellom kvinner og menn, unge og gamle.

Hjørnesteinene i det gamle sjøbruket på kysten av Møre og Romsdal var *sild* og *torsk*. Silda ble tatt både sommer og vinter. Landnotfisket etter beitevandrende feitsild var et typisk sommer og høstbruk. I motsetning til de sentrale deler av Vestlandet, brukte ikke folk her landnøtter i vintersildfisket. *Landskapet* på Gossen, med større og mindre bukter, la de naturgeografiske forholda vel til rette for dette sildefisket.

Romdalskysten

For folket på Gossen var fisket ei *kontantinnbringende* næring. Slik var det også med det tradisjonelle notfisket. Det var en del av Norges kommersielle eksportfiskeri. Sildefisket var mer markedsorientert enn det mer sjøbergende jordbruket. Men fisket var også et viktig ledd i *sjøbergingshusholdet*. To-tre tønner "hussild" ble tatt hjem og salta og bruket som spekesild i løpet av vinteren. I forhold til jordbruket var landnotfisket ei "attåt-næring", ei ekstrainntekt, som gav både penger og matsild.

Notlaget - utbredelse og sammensetting.

Folk forteller at det rundt 1890 var 6 såkalte "gamle" notlag på Gossen. I 1930 var antallet økt til 17 lag; altså ei økning på nesten 200% "nye" notlag. Sammen med andre opplysninger er det ut fra dette klart at notlaga på 1800 tallet må ha dekt større geografiske områder enn på 1900 tallet.

Flere forhold hadde betydning for hvor stort område et lag kunne dekke. På den ene sida var det en fordel at notbrukerne bodde spredt, over et størst mulig område. For jo større område, jo større var sjansene til å oppdage det viktigste av alt; silda sjøl. Landnota kunne bare brukes når silda var kommet inn på grunn vann, mot land. På den andre sida måtte medlemmene av notlaget bo såpass nær hverandre at de kunne sammenkalles på kort varsel.

De gamle notlaga hadde mer karakter av *bygdelag* enn 1900-tallets notlag. De var vanligvis organisert mer *grendveis*, altså innen små oversiktlige geografiske enheter. Partshaverne var ofte naboer. De kjente hverandre fra før. Mange var også i slekt med hverandre. Ifølge notbrukerne var *naboskap* likevel viktigere enn *slektskap* når et notlag skulle dannes. Notlaget besto da ofte av en 12-15 mann som bodde i en naturlig krets av gardar rundt, eller med oversikt over en sildevåg eller to.

Hva så med gardsstørrelsen, jordeiendommen? Spilte økonomiske forhold blandt fiskerbøndene inn for hvem som kunne ble medeiere i et notlag? For Gossens vedkommende blir svaret nei, i den forstand at både husmenn og gårdeiere hadde notparter. Innslaget av leiekarer i notlaga var også svært lite. Matrikkelskylda for år 1907 for gardene med notpart viser at bruksverdien varierte mye, fra 0,18 til 4 mark. Notbrukerne på Gossen hadde følgelig ulik økonomisk bakgrunn, uten at dette på 1900-tallet ga særlige utslag i notlagets sammensetting og funksjon. Skikken med å dele en notpart mellom to brukere, gjorde det også mulig for økonomisk svaker å stille å delta i notfisket.

Notlaget, et fellesskap av arbeid, kapital og kunnskap.

I boka "Svenske Västskustfiskarna" skriver Olof Hasslöf at anskaffelse og bruk av nøter bestandig har vært av en slik størrelse at det har krevd samvirke mellom flere mennesker. Hos alle notlag er det, ifølge Hasslöf, visse felles trekk som kjennetegner de fleste *folkelige lagdannelse*ne. Notlaga framstår som *sammenslutninger* av ulikt antall medlemmer som for *felles virksomhet* slår seg sammen og yter *kapital* i og *arbeid*. Avkastninga av lagenes virksomhet blir delt etter visse normer. (Hasslöf, 1949, s. 202-203). I tillegg til disse felles trekk, som Hasslöf så riktig legger vekt på, er det naturlig å tilføye den *ekspertise*, *kunnskap* og praktiske innsikt som hver enkelt notbruker samtidig brakte med seg inn i laget. Det var kunnskap om redskaper, driftsmåte, om sildas adferd, om bunnforhold i sjøen o.s.v. Fiskerne snakket om å kunne lese naturen.

Til et vanlig landnotbruk hørte mye utstyr. Redskapskomplekset bestod av 1-2 landnøter (sildnøter a 120-30 favner), 2-3 stengingsnøter, "Slengjer" (a 60-80 favner) og 1 orkastnot (på 20-30 favner). To båter var vanlig: 1 notbåt og 1 spellbåt, dessuten en rekke hjelperedskaper: hover, kagger, dregger, skimler, barksæer, lodd etc. Alt dette ble oppbevart i et naust med dette formål, nothuset.

Et så stort og kostbart utstyr hadde ikke den enkelte fiskerbonde økonomisk evne til å anskaffe, drive og vedlikeholde. *Lagdannelse* var derfor folkets løsning på kapitalproblemet. Det dominerende trekk i Eierforholda var at notbruket var et slags *sameie*. Nøtene var såkalte *bol-*

kenøter. Det vil si at hver notbruker bandt hver sine bolker (deler) som ble sydd sammen hver vår før driftssesongen begynte. Alle notbrukerne bidrog i regelen med eierandeler, såkalte *notparter*. Det vanligste på 1900-tallet var "heilløtinger", mens det tidligere var flere innslag av "halvløtinger". D.v.s. at to mann delte en notapart både med hensyn til kapital og arbeid. En kan kalle dette *begrensa sameie* fordi hver lagfelle tilførte bruket sin del av redskapene, til bruk, men ikke til eie. *Felleseie* ble stort sett udelelige gjenstander, som båter og hus. Et rene *felleseie* ble det mot slutten av vår periode, da fabrikkbundne nøter ble vanligere. Fabrikknøter besto ikke av enkelte bolker som var sydd sammen, men var bundet som en enhet.

- Det vanligste på 1900-tallet var dessuten at notbrukerne på Gossen bidro med *like store deler*. Dette i motsetning til steder der den enkeltes eierandel i notbruket ble bestemt av matrikkelskylda på garden. I eksemplet Gossen, ble arbeid og kapital likestilt. *Notbrukeren og noteieren var en og samme person*. Forholdet mellom eierne ble personlig og bygde på prinsippet om *gjensidig tillit*. Oppfyllelsen av enkeltes rettigheter og plikter var avhengig av, og oppsto ved at hver av de andre oppfylte sine tilsvarende plikter.

Et anna karakteristisk trekk var at notlaget, som folkelig lagdannelse, *ikke* opphørte i dårlige sildeår. Kapitalistisk organiserte notlag, med en eller noen få eiere, hvor deltakerne hadde preg av å være arbeidsgjenger, gikk i oppløsning i dårlige sildeår. Når innsats i form av kapital og arbeid bygde på likhetsprinsippet, hvordan ble utbyttet av notfisket fordelt? Det vanligste fordelingssystemet i fiskeriene var *lottsystemet*, og det ble praktisert i notfisket også. Driftsresultatet fiskerne skulle fordele besto av to ting; *sild og penger*. Mengden av hussild hver enkelt kunne ta med seg hjem var noe forskjellig fra notlag til notlag. Regelen var at folk fikk ta med seg så mye sild som husholdet trengte. Vanligvis ble det slata ned 3-5 tønner. I praksis vil det si at hver tok med seg omtrent like mye sild hjem. Forskjellen var mer avhengig av størrelsen på familien enne eierandelen. Hussilda kom følgelig som tillegg til "løten".

Fordeling av pengene skjedde i mer organiserte former og etter visse prinsipper. Den fant sted på et årlig såkalt "*notabytte*". Det vanlige i dette delingssystemet var at lottens størrelse sto i forhold til fangstmengden. Driftsresultatet skulle fordeles mellom produksjonsfaktorene arbeidskraft og kapital; mellom hvor mye arbeid han hadde nedlagt og hvor stor eierandelen var. Slik landnotabruka på Gossen var organisert, skulle de fleste deltakerne ha både "*mannskapspart*" og "*notapart*". Fellesutgifter som notbruket hadde, ble trekt fra før delinga fant sted. Det var nettoutbyttet som ble delt på et visst antall "løter". Dermed var det nøye sammenheng mellom eierforhold og lottsystem. Når arbeid og kapital var likestilte og likt fordelt mellom notbrukerne, ble også utbyttet likt fordelt mellom de sammen personene.

Men alle deltagerne var *ikke* medeiere i laget. Hva slags godtgjørelse fikk leiekarene i notlaget? Leiekarene kunne være yngre naboer på nye bruk. De ble tilkalt når partseierne var forhindra i å delta. Innslaget av leiekarer var sporadisk og lite på Gossen. Uansett var de ei gruppe uten eierandel i fiskeredksapa. Oppgjøret mellom laget og leiekarene ble vanligvis ordna ved at de fikk hel mannskaplott for arbeidsinnsatsen. Leiekarene fikk eller forsyne seg med hussild på lik linje med noteierne.

Ser vi på både noteiernes og leiekarenes delutbytte av notfisket, var det viktig at *lottsystemet* i prinsippet ga *alle deltagerne andel i produksjonsutbyttet*. Alle sto også likt i retten til hussild. Fiskerihistorikeren Trygve Solhaug skriver: "Selve lottsystemet på så vel garnlaget som notlaget representerte i seg selv en eldgammel form for *fiskerisamvirke*. Det var et fellesskap som var nødvendig for å kunne drive fiske og som satte mange flere i stand til å være mediere i laget..... Samvirket fra arbeidskarenes side besto i at han satset sin arbeidskraft og fikk, ikke sin lønn, men sin tilkomne lott i produksjonsutbyttet.... Dermed hadde begge parter interesse av størst mulig utbytte". (Solhaug, 1976, 464)

Forholda i fiskeriene var generelt slik at gevinstmulighetene oppfordra til individuell innsats, mens risikomomentet framtvang kooperasjon.

Etter denne gjennomgåelsen av notlaget som lagdannelse, eierforhold til notbruket og fordelinga av driftsutbyttet, synes det klart at laget i sin oppbygging og sammensetting var preget av

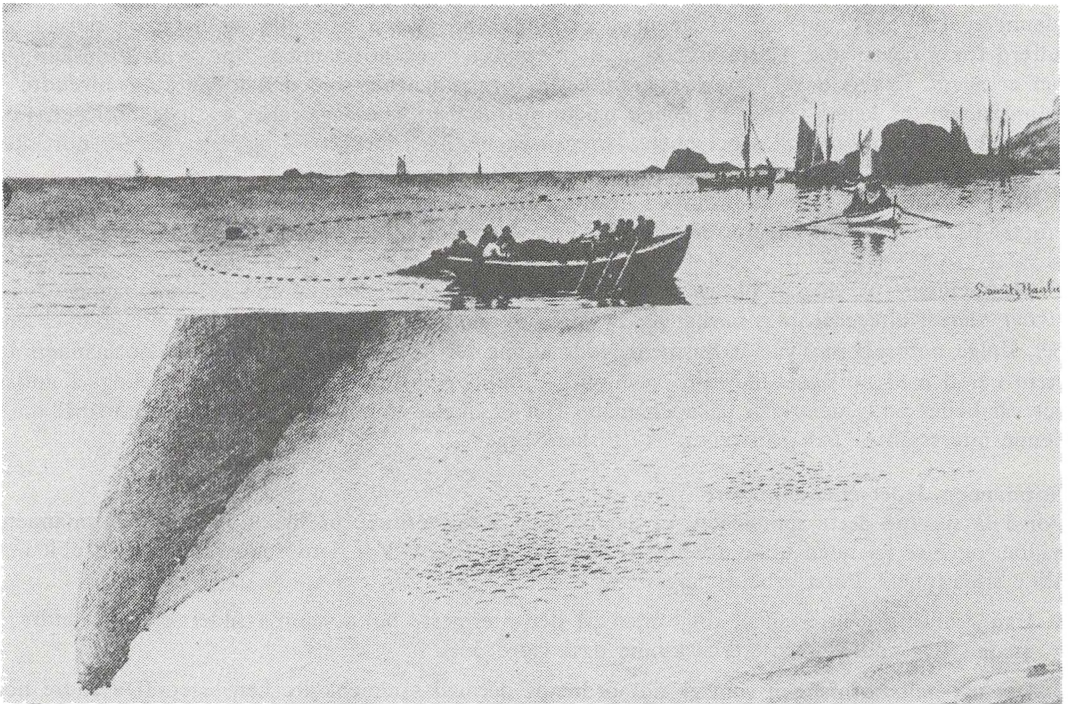
gjensidig likhet og rettferdighet mellom notbrukerne, uavhengig av deres økonomiske status som jordeiere.

Dette gir seg andre utslag også som det ikke er plass å komme inn på her. Lottsystemet kan karakteriseres som et system for *jevn fordeling av risiko og utbytte*. Notfiske og notlaget var et *produksjonssamvirke* og en *kollegial lagdannelse, en korporasjon*.

Notmannen - arbeidlederen i notlaget.

På 1900-tallet besto notlaga av 12-15 mann. Som vi har sett var redskapsmengden omfattende. Bruk og vedlikehold var arbeidskrevende prosesser. Selve fangstprosessen var dessuten en komplisert og kritisk arbeidssituasjon. Det sa seg derfor sjøl at notlaget måtte ha en eller anna form for arbeidsleder. Han måtte organisere arbeidet og ta avgjørelser på notlagets vegne. Det er notmannens kommando-ord som er mellomtittelen på denne artikkelen. I notfisket oppstod det en rekke *sambandlingssituasjoner*, hvor det kunne være ulike meninger om hvordan saker skulle løses. I en del situasjoner var det imidlertid umulig med individuelle vurderinger og diskusjoner innen notlaget om hva de skulle gjøre. Det var notmannen som løste dette problemet. Men hvordan passet notmannens makt og autoritet med det likhetsprinsippet som vi har sett prege eierforhold og fordeling av utbytte?

Notmannen eller basen, som han ble kalt i seinere år, ble alltid rekurttert fra notlagets egne rekker. Han var en vanlig partshaver i notbruket. Han hadde også like stor eierandel som de andre. Han ble valgt "tå laja" for hver fangstsesong. I praksis var det stor kontinuitet blant notmennene. Var de først valgt, forble de notmenn i mange år. Det var eksempler på notmenn som hadde styrt i 40-50 år. "Valgperioda" var avhengig av om notlaget var fornøyd med notmannen og hans innsats for lagets, fellesskapets beste.

Viser settinga av landnota rundt sildestimen. Det var den mest kritiske sambandlingssituasjonen i notfisket. Notmannen ledet denne delen av fangstprosessen fra lett båten til høyre i bildet. Fotografi etter tegning av L. Haaland, 1900. Fiskerimuseet i Bergen.

På 1900-tallet var det vanlig med to notmenn i hvert lag. Virket ikke så to-delings splittende på en effektiv arbeidsledelse? Begge arbeidet samtidig og ble kalt notmenn. I realiteten fungerte det som en slags 1. og 2. notmann. Det var ofte en eldre og en yngre kar. Skikken var slik at om den yngste notmannen lokaliserte sildestimen, overtok som regel den eldre notmannen kommandoen. I slike tilfeller ble den yngste notmannens situasjon en opplærings- og rekrutteringsstilling.

Hvorfor ble enkelte notmenn og ikke andre? Hvilke egenskaper og kvalifikasjoner var det vanlig at en god notmann hadde? Her er det nødvendig å si at om notmannen hadde visse kvalifikasjoner, betyr det *ikke* at de andre notbrukerne ikke hadde det. Ingen var mer spesialisert enn den andre i notlaget. Arbeidsdelinga i laget var lite differensiert og spesialisert. Individuelle fysiske egenskaper gav grunnlag for ei viss arbeidsdeling. Det var vanlig praksis at folk i sin beste alder gjorde det tyngste arbeidet. Det hendte at unggutter begynte som lettbåtroere for notmannen, men ellers var det ingen faste regler for hvem som skulle gjøre hva. Utslagsgivende faktorer for hvem som ble notmenn gikk nok mest på personlige egenskaper; f.eks den enkeltes evne til å anvende sin kunnskap i det konkrete fangstsituasjon. Dette ser ut til å være vanlig i andre samfunn også, særlig når det gjelder utøvelsen av tradisjonelle fjellbergingsaktiviteter. Antropologen C.A. Gibb skriver fra undersøkelser om lederroller i andre samfunn, noe som også passer vår notmann: "Den enkeltes tilgang til lederskapsrolla er avhengig av gruppa's mål og på den enkeltes evne til å bidra for å nå målet". (Gibb, 1966, s. 91).

Det var følgelig viktig at notmannen hadde stor interesse for notfiske. Taleførhet, kraftig stemme og snartenkhet var det også nødvendig å ha. I tillegg til interessa var det viktig at notmannen hadde et overskudd av tid. Notmannen måtte ta seg mer tid til f.eks. sildeleiting enn det som var nødvendig for den vanligt notbrukeren.

Notmannen måtte virkelig "kjenne naturen", som en av notfiskerne uttrykte seg. Han måtte kjenne redskapene, landskap, på sjøen og på land, vind og strømforhold og sildas og sjøfuglens adferd for å nevne noe. Dette er noe av kjernepunktet ved notmannen. Den type kunnskap som her er nevnt, kan vi kalle *økologisk kunnskap*. Notmannen ble som den forvalta og anvendte kunnskapene på lagets vegne. På denne bakgrunn tok han sine avgjørelser og leda notlaget. Følgelig ble det som kan kalles personens *feltegenskaper*, hans innsikt i - og interesse for notfisket i videste forstand, det viktigste grunnlaget for å bli valgt til notmann.

Alder spilte liten rolle så fram de nevnte forutsetningene ellers var til stede. Det var eksempler på at en kunne bli notmann i 18-20 årsalderen. En notmann kunne godt være eldre også.

Notmennene på Gossen ble valgt som ledere utelukkende på bakgrunn av deres *faglige dyktighet*, deres feltegenskaper, uavhengig av deres økonomiske status på landjorda. Et godt eksempel, ifølge notbrukerne, var at husmenn godt kunne bli notmenn. Så langt synes notmannen å være i tråd med notlagets likestilte, jevnbyrdige oppbygging. Den interne arbeidsdelinga i notlaget var heller ikke hierarkisk på noen måte. Det er likevel grunn til å stille flere spørsmål om denne interessante "lederskikkelsen" i "Fisker-Norge".

Notmannen, leder eller diktator?

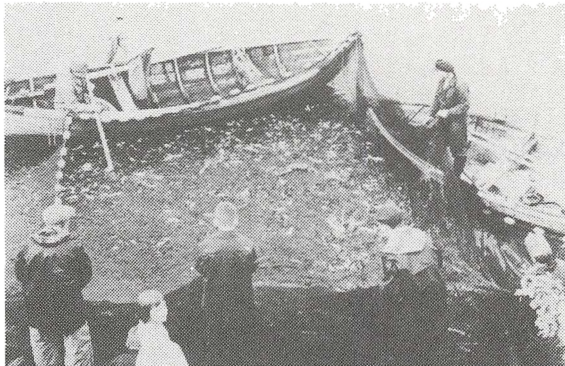
For å få svar på dette spørsmålet, er det naturlig å se nærmere på hvilke oppgaver notmannen hadde, og å se på noen ulike arbeidssituasjoner i notfisket. Var hans rolle kanskje noe ulik i ulike situasjoner? Først arbeidsoppgavene:

1. Han skulle leite etter silda, følge med på den nærmeste bukta samt i silderykter fra andre steder. (De andre notbrukerne kunne også gjøre det).
2. Det var helt notmannen som ga notaordre og dermed sammenkalte han laget. (De andre notbrukerne kunne også gjøre det).
3. Notmannen var arbeidsleder for selve fisket. Han tok alle bestemmelser i den situasjonen. Hans ordre "ro fram kara - la gå not" var rettskonstituerende.

4. Notmannen var arbeidsleder for tørking/volling og anna vedlikeholdsarbeid av notbruket. Notbruket skulle være fiskeklart til enhver tid. Han bestemte tidspunkt og sted for både 3 og 4.
5. Han fulgte med hvem av notbrukerne som dletok hver gang, og antall "sett" de deltok i. Det hadde betydning for fordeling av utbytte.
6. Notmannen organiserte eventuelt samarbeidet mellom sitt notlag og et annet notlag.
7. Notmannen forhandla med oppkjøpere om salg og priser. Var det tid til det, samrædde han seg med resten av notlaget. Han kunne også avtale priser og salg på egen hånd.
8. Regnskapsførsel var notmannens oppgave. Han fordelte også pengene ved "notabytte".

Som det framgår av dette, var oppgavene mange. Han hadde en finger med i alt viktig arbeid i forbindelse med notfisket. Men var notmannens rolle den samme i alle arbeidssituasjoner? Svarene fra notbrukerne var entydige. Leiting og notaordre ble vanligvis gjort og sendt ut av notmannen. I selve fangstprosessen var han bare arbeidsleder og deltok ikke aktivt i arbeidet, annet enn ved å organisere, gi ordrer til notlaget. Men notmannen var også arbeidsleder på land, for alt vedlikeholdsarbeidet som var fellesarbeid for notlaget. Men i dette arbeidet var han sjøl også deltager. Han var notbruker og hadde sjøl sine bolker som skulle ettersees og repareres på like linje med de andre notbrukerne. Samtidig var han arbeidsleder og passet på at alle gjorde det arbeidet de skulle. Notmannen var med andre ord arbeidsleder for notlaget *både* på sjø og land, med likt ansvar og myndighet begge steder. Men det synest samtidig klart at lederrolla notmannen hadde må ha vært av ulik karakter under setting av landnota, i forhold til resten av notdrifta og vedlikeholdsarbeidet. Under lokalisering av silda og stenging av sildestimen, ble det arbeidet i sterk konsentrasjon og under tidspress (i forhold til silda). Arbeidssituasjonen tillot ikke ulike vurderinger og dermed tap av tid. *Notmannen var da en enerådende, ikke deltagende arbeidsleder.*

De tre bildene viser Solemssjø Notlag, Gossen, som tar opp sild fra stengingsnota. I dette arbeidet deltok notmannen på like linje med resten av notlaget. På det første bildet ser vi notmannen i båten til høyre, med svart "blankskjerm-lue". Bildene er tatt i Rødsøyvågen, Gossen i 1963. Foto: H. Solvie.

Sildesteng ved Akslevold, Otrøya i Romsdal. Salg av sild var som regel en av notmannens oppgaver. Her er et notlag i ferd med å levere sild til oppkjøperfartøyet "Virco", ca. 1916. Foto: ukjent.

I arbeidet med stegingsnot, orkastnot og vedlikehold var arbeidssituasjonen likevel vesenfor-
skjellig. Det var ikke så nødvendig å gi ordre og arbeidet måtte ikke skje akkurat samtidig. Når
silda skulle låssettes, nøtene skulle tørkes og vedlikeholdes, må lederrolla karakteriseres som
samrådende, deltagende arbeidsleder.

Konklusjonen blir at notmannens *lederrolle var avhengig av, eller betinget av arbeidssituasjo-
nen og arbeidets art*. Under setting, av de viktigste men kortvarigste arbeidsprosessene var hans
lederrolle suveren og *enerådende*. I de fleste arbeidene med notbruket, var hans rolle uomtvist-
telig lederens, men den var av en mer *samrådende, ikke-autoritær* karakter.

Hva så med svaret på det innledende spørsmålet; var han leder eller diktator? Innholdet i de
to betegnelsene kan diskuteres, men vi har alle en "forståelse" for forskjellen mellom dem. Før
vi går nærmere inn på dette, kan vi se hvordan fiskerne sjøl vurderte dette spørsmålet.

Eks. 1.: Han var *neppe diktator*, men han kommanderte sjølstendig. Under notsetting *måtte* det
være en som tok bestemmelsene.

Eks. 2.: Notmannen var *leder* for vedlikeholdsarbeidet. Under fisket var han *diktator*.

Eks. 3.: "Når dei organiserte seg, så notlaga, så valgte dei seg ein bas, det vil sei dei valgte seg
faktisk ein diktator, i hvertfall vis det va ein riktig god notbas. Og dei ha som eit eige frispråk
sa notbasan. Dei kunne bruke ka slags middel dei ville. Jussen kom aldri inn i bilde der".

Eks. 4.: "... Dei gjor akkurat det basen sa. Dei va so noko lam då. De va lov det vasen sa. Not-
basen hadde ein kolossal autoritet. Enda dei åtte jo nota me sine parta på like linje med not-
mannen, så slik sett hadde dei like mykje å sei over nota, men dei måtte bøye seg for ordre".

Disse utsagna kan synes motsigende, men de varierte hele tida innafør ei felles ramme. Notmannsrolla har heilt sikkert vært tolka individuelt, men innafør historisk gitte normer og krav, rettigheter og plikter. Reint *praktisk, arbeidsmessig* var han både leder og diktator, alt avhengig av arbeidssituasjonen. Han var under kontroll av alle i notlaget. Notmannen hadde sitt utgangspunkt i en praktisk samhandlings situasjon for ei gruppe fiskere. Han var en organisatorisk nøkkel for at så store sildenetlag som på Gossen kunne fungere. Ingen av notbrukerne på Gossen kunne fortelle om problemer i denne strukturen, om notmenn som gikk over "streken" som arbeidsledere.

Notmannens praktiske funksjon synes klar. Slik sett var han både leder og diktator. Når det gjelder lederskap i felten, i fiske, jakt og fangstaktiviteter, skilles det teoretisk mellom to former for lederskap. I disse to sjefsrollene, som kan kalles "*lederskap og overherredømme*" er opprinnelsen til autoriteten som utøves forskjellig. Autoriteten til lederen blir gitt han spontant av hans gruppe medlemmer, spesielt av hans tilhengere. Autoriteten til overhodet har sin opprinnelse i en ekstra makt over gruppa som han har over gruppe medlemmene. De kan neppe bli kalt hans tilhengere. Gruppe medlemmene godtar hans dominans av frykt for straffereaksjonene, mer enn de virkelig følger han.

Et annet kjennetegn ved lederskapsrolla, sammenligna med overherredømme, er at lederskapet var av begrenset varighet. Lederrolla ble beholdt bare så lenge han var *kvalifisert* for den. Dette var tilfelle med notmannens lederskap på Gossen. Hvis ikke det var tilfelle, ble det mer snakk om overherredømme enn lederskap. Ut fra dette kan notmannens rolle og summeres på følgende måte:

1. Notmannens stilling hadde sitt utgangspunkt i en spontan anerkjennelse fra de andre partshaverne, gruppe medlemmene.
2. Gruppens mål var bestemt og underforstått av alle, ikke av notmannen alene.
3. I notlaga var det i stor grad en følelse av alles delaktighet og fellesskap i handling for å nå fram til et gitt/felles mål. Notlaga var produksjonssamvirker og alle hadde del av utbyttet.
4. I notmannens lederrolle lå det i følge eierforholda ingen sosial forskjell mellom notmannen og de andre gruppe medlemmene. Notmannen fikk vanligvis 1/4-1/2 "lõt" ekstra. Men den var mer å betrakte som godtgjørelse for merarbeid og for bruk av egen robåt. Likhet var naturlig innebygd i styringa av gruppa. Lederen tjente ikke mer enn de andre partshaverne.
5. Opprinnelsen til notmannens autoritet lå internt i notlaget. Sin autoritet fikk han fra sine likestilte gruppe medlemmer, ikke av økonomiske forhold utenfor laget.

Konklusjonen er på mange måter allerede gitt. Den form for *lederskap* notmannen representerer, tilhørte klart den *demokratiske lederens*, sjøl om han i visse situasjoner hadde diktatorisk makt. "Herredømmet" over notlaget var en praktisk, situasjonsbetinga og kortvarig nødvendighet. Notmannen var den første blant likemenn, en leder valgt på bakgrunn av sine feltegenskaper som sildefisker. Det blir følgelig en klar sammenheng mellom notlagets likestilte og flate oppbygging i form av eierforhold og lottsystem, og notmannens lederrolle. Gjennom notmannen ble notlaget som en kollegial, folkelig lagdannelse ytterligere bekrefte.

Notmannen på Gossen i forhold til andre nordiske kystområder.

Som allerede antyda, så var ikke alle notlaga i Norden organisert på samme kollegiale måte som på Gossen. Lagenes oppbygging og lederskap har vært forskjellig både geografisk og over tid. Olof Hasslöf har med hensyn til organisasjonsform delt Norden i to soner: Øst- og Vest-Norden. (Hasslöf, 1949, 203). I det østlige området og i alt innlandsfisket dominerte jordeiendomsinteressene. Arbeidslederens, *notkongens* lederrolle, hadde karakter av overherredømme. Folks eierforhold til jord var avgjørende for retten til fiske og for den enkeltes eierforhold til fiskeredskap.

I Vest-Norden var forholda i hvoedsak slik som vist i eksemplet fra Gossen. De kollegiale lagene dominerte, med innslag av kapitalistiske notlag under ledelse av f.eks. bykjøpmenn. Over tid, særlig på 1900-tallet, ser vi sprekker i det kollegiale systemet i vest også. Det har bl.a. sammenheng med innføring av ny teknologi, som f.eks. snurpenøtene. Til forskjell fra landnøtene var de nye redskapene mer kapital- enn arbeidskrevende. Notlag drevet etter forretningsmessige prinsipper kom etter hvert til å dominere sildefisket, og notmannen eller basens lederrolle fikk nytt innhold.

I det Vest-Nordiske området har sjølsagt innslaget av lagdannelser i fisket variert. Uten å ha helt sammenlignbart materiale, så har fellesforetak ikke vært særlig vanlig på Færøyene, i hvert fall ikke på 1900-tallet. (Joensen 1975, 29).

Undersøkelser fra fiske- og fangstsamfunn på Grønland har også vist at eskimoene i de fleste tilfellene organiserte virksomheten si i enkeltmannsforetak. Bare unntaksvis arbeidet de i lag med organisert ledelse. (Nooter, 1976, 90). Lederrolla var da situasjonsbetinga. Lederegenskapene var imidlertid helt i tråd med vår studie av notmannen på Gossen og med Hasslöfs vestnordiske notmenn forøvrig; nemlig på lederens faglige dyktighet, hans feltegenskaper. (Nooter, 1976, 88, 89).

Noter/kildehenvisninger:

Gibb, C.A.: The principles and traits of leadership. I Small Groups. Studies in Social Interaction. N.Y. Hare 1966.

Hasslöf, Olof: Svenska Vestkustfiskarna. Gøteborg. 1949.

Joensen, J.P.: Færøske sluppfiskere. Folklivsarkivet i Lund. CWK. Gleerup. 1975.

Nooter, G.: Leadership and headship. Changing authority patterns in an east-Greenland hunting community. Mededlingen van het Rijksmuseum voor Volkenkunde No. 20. E.J. Brill. 1976.

Sanden, J.: Ro fram-la gå not. En undersøkelse av landnotbruk og landnotfiske på Gossen i Møre og Romsdal. Mag.gr. avhandling i etnologi, H. 1979. Universitetet i Oslo. Utg. Aukra Sogelag, 1981.

Solhaug, T.: De norske fiskeriers historie 1815-1880, II. Bergen. U-forlaget. 1976.

Indeks:

Sosial organisasjon
fiske (sildefiske).

Jarle Sanden.

Født 1951, mag.art. i etnologi 1979 fra Universitetet i Oslo. Fra 1980 konservator ved Fiskerimuseet på Hjertøya, 6400 Molde, Norge.

Interesseområder: maritim etnologi, lagdannelser i fisket, sosial organisasjon og museumsformidling.

Maritimmuseum - samtidsmuseum.

af Alan Hjorth Rasmussen.

Forfatteren, mag.art. i europæisk etnologi 1966, redegjorde i Nord Nytt nr. 1, 1968, for arbejdet med opbygningen af Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg og slog i den forbindelse til lyd for, at museerne i stedet for kun at redde stumperne af en fortid, der alligevel ikke kunne indfanges, også interesserede sig for samtiden. Det lykkedes ikke dengang at skaffe lydhørhed for disse synspunkter i dansk museumsverden, men siden er der løbet meget vand i stranden, og der er i dag større interesse for samtidsdokumentation end nogensinde.

I forbindelse med sin tiltrædelse pr 1. januar 1982 som planlægger og kommende leder af Nordsømuseumet i Hirtshals (integreret samtidsmuseum og akvarium ved fiskeriforskningsinstitutionen Nordsøcentret) har Alan Hjorth Rasmussen sammenfattet nogle synspunkter på samtidsdokumentation og museumsdrift, idet han går ind for, at de maritime museer går i offensiven omkring deres samtid i stedet for udelukkende at koncentrere sig om fortiden.

Danske museer - såvel de maritimt orienterede som de øvrige - har i en meget lang årrække været i defensiven hvad angår dokumentationsindsamling m.v. De har ikke kæmpet en kamp imod vejrmøller, men har dog ført en lige så hård kamp, nemlig imod tiden. Museernes indsamlingsvirksomhed er, som det stadfæstes i betænkningen til den senest gennemførte danske tilskudslov for museer "altid uafsluttet - stadig rettet mod det, der må befrygtes uigenkaldeligt at ville forsvinde". Vi ser heri danske museumsfolks spejlbillede af deres verden anno 1975: En tapper flok af museumsfolk, der halser afsted med tungen ud af halsen for at sikre sig dokumentation om tidsepoker, som er næsten forsvundet. Mængden af dokumentation, som man følte burde indsamles, var overvældende.

Men også museumsfolk ældes med deres tid og pludselig opdager de, at alt hvad de i deres ungdom selv tog for en selvfølge i det omgivende samfund, blev indsamlingsværdigt - ja rigtig musealt. I jagten på fortiden ville de måske nok som museumsfolk erkende, at samtiden er led i et større tidsperspektiv, men der var jo så meget, som burde samles forinden! Alle talte i 1970'erne om samtidsdokumentation, men ingen gjorde noget ved den. Da en svensk etnolog på møde i Dansk kulturhistorisk Museumsforening i 1977 fortalte om de svenske tanker bag begrebet samtidsdokumentation, blev han nærmest til grin. Ingen ville erkende eller vedkende sig i museumsarbejdet, at samtiden ikke er afslutningen på et tidsperspektiv, men blot et skridt på vejen. Først og fremmest ville museerne ikke påtage sig et ansvar for, at der blev efterladt samtiden en repræsentativ dokumentation om samtiden. Man hævdede, at det var umuligt at samle repræsentativt materiale om samtiden eftersom man først bagefter ville kunne se, hvad der havde været repræsentativt. Det udtryktes billedligt i diskussionerne ved, at man ikke kunne se skoven for bare træer. Begrebet ansvarsmuseer, der blev introduceret som betegnelse for museer, der skulle påtage sig et ansvar og en dokumentationsforpligtelse over for dækningen af et geografisk eller fagligt område, blev ingen realitet i dansk museumsverden i 1970'erne.

Det må i sammenhæng hermed indrømmes, at de økonomiske midler, der kunne have gjort museerne til offensive forskningsinstitutioner for indsamling både om fortid og nutid, ganske savnedes. 1960-70'erne var i dansk museumsverden formidlingens epoke, hvor næsten alt kunne

lade sig gøre, blot det tjente formidlingen af et lokalsamfunds identitet. Alt for få bevilgende myndigheder ville erkende, at formidlingens træ ikke er noget i sig selv, og at det i længden kun kan trives, hvis der skaffes det næring nedefra gennem indsamling og undersøgelse. I formidlingens rus glemte mange politikere, at alvorligt arbejdende museer er forskningsinstitutioner, og at der fordres endog betydelige økonomiske midler for at museer - også på indsamlingssiden - kan bevare den høje museumstekniske standard, som er forudsætningen for opnåelse og opretholdelse af statsanerkendelse.

De nævnte forhold har, uden at der på nogen måde skal kastes smuds på det store arbejde, der hidtil er gjort for at indsamle historisk dokumentation, været en væsentlig årsag til, at der blandt danske museumsfolk eksisterer en sådan træghed og afmagt over for begrebet samtidsdokumentation, at etnologiens og museumsfolkernes kilder - selv dem, der lå lige uden for deres dør - smuldrede og forsvandt imellem fingrene, inden de reagerede.

Samme tendens har gjort sig gældende blandt de maritimt orienterede museer. I de senere år har der dog - netop inden for denne kreds af museer - været initiativer, der synes at pege på en nyorientering omkring samtidsdokumentationen. Fiskerimuseet i Esbjerg indgik således allerede i 1976 i et 3 1/2 årigt forskningsprojekt "Fremtidsperspektiver for dansk fiskeri" med det erklærede formål, at museet herigennem skulle indsamle samtidsdokumentation om livet på havet. En meget stor samling fotos, films, video- og båndoptagelser, optegnelser og andet dokumentationsmateriale, som aldrig vil kunne erstattes af anden dokumentation, vidner i dag om, at indsamlingen lykkedes. Derimod lykkedes det ikke at overbevise de lokale, bevilgende myndigheder om, at museer med fordel kunne indsamle museumsmateriale allerede i samtiden og da slet ikke på havet - fiskerens arbejdsplads! Det hørte ikke med til museumsarbejde at interessere sig for samtiden!

Indsamlingen i Esbjerg ophørte sammen med projektet, hvorefter en af dens initiativtagere i stedet søger at videreføre en del af intensionerne og museumsfilosofien bag den samtidsrettede dokumentationsindsamling fra Nordsømuseumet i Hirtshals.

Et oplæg til samtidsorienteret indsamling inden for småskibsfarten er publiceret i artiklen "Mens græsset gror ... Havets husmænd og den maritim-historiske forskning". Heri redegøres der også for et initiativ fra Kontaktudvalget for dansk maritim historie- og samfundsforskning om oprettelse i 1978 af et samarbejdsudvalg til sikring af nyere maritimt kildemateriale, som ellers går tabt.

I modsætning til den velkendte historisk orienterede dokumentationsvirksomhed, som drives fra de traditionelle museer vil jeg definere et samtidsmuseum som en forskningsinstitution, der på basis af kildekritik og videnskabelig metode retter sin indsamlings-, bevarings- og formidlingsvirksomhed direkte imod emner i det omgivende samfund i stedet for imod en nærmere eller fjernere fortid. Gennem udvælgelse af kildemateriale tilgodeser samtidsmuseet således ikke alene det øjeblikkelige indsamlings- og forskningsbehov, men søger også at opfylde en særlig forpligtelse til at samle repræsentativt materiale om udviklingen, allerede medens denne er i støbeskeen.

Det vil for et samtidsmuseum ikke alene være af allerstørste betydning, at det følger med tiden og er til stede på udviklingens arnesteder, men også, at det har sans for at samle sig netop den del af dokumentationsmateriale om nuet, som bliver af vigtighed, når præmisser og udviklingsforløb efter en årrække skal forklares. Det fremgår heraf, at samtidsdokumentationen skal opbevares fuldt ud så forsvarligt som inden for den øvrige del af museumsverdenen, idet materialets dokumentationsværdi set med kulturforskerens øjne er lige stor, uanset om der sigtes imod en førstegangsfremstilling her og nu eller imod en formidling i andre sammenhæng på et langt senere tidspunkt.

De svenske diskussioner om repræsentativitet eller ikke-repræsentativitet m.v. i samtidsdokumentationen skal ikke videreføres her, men det kan dog nok slås fast, at enhver nyskabelse eller innovation er alt andet en repræsentativ i det øjeblik, den opstår, men at den muligvis opnår udbredelse og repræsentativitet på et senere tidspunkt. En væsentlig del af samtidsmuseets

virksomhed inden for fiskerisektoren må som følge heraf rettes imod tekniske og samfundsmæssige innovationer, omstillinger og tendenser til forandring, uanset om disse slår igennem eller ej. Når Nordsømuseet tillige strækker sit interesseområde helt ind i de øvrige videnskabelige fiskerinstitutioners arbejde på Nordsøcentret, sker dette netop ud fra ønskerne om at samle dokumentationsmateriale på arnestederne for en mulig udvikling, men selvfølgelig også for at kunne formidle arbejdet på institutionerne til befolkningen.

I jagten på innovationerne må dagligdagen, arbejdslivet og det "normale" naturligvis ikke overses. Materialeindsamling på havet om dagligdag og vilkår over og under dæk vil være en klar nødvendighed, dels for at samtidsmuseet kan skildre forholdene på havet, dels for at forsknings-teori og -hypotese kan falsificeres, verificeres eller uddybes. Bortset fra de afsluttede aktiviteter i Esbjerg har de maritime museer og lokalmuseerne i havnebyerne hidtil afsluttet deres indsamling ved kajkanten, hvilket har medført, at livet på havet beklageligvis er et mørkt kapitel i dansk fiskeriforskning og kulturhistorie. På dette område forestår der de maritime museer, Kontakttudvalget for dansk maritim historie- og samfundsforskning og andre med interesse for fiskeri og søfart et stort arbejde. Det er endvidere ønskeligt, at andre forskningsinstitutioner omkring Nordsøen end Nordsømuseet i Hirtshals tager samtidsudfordringen op og gør noget ved den. Alt andet er at stikke hovedet i busken!

For at blive et offensivt museum vil Nordsømuseet søge nye veje i indsamlings- og undersøgelsesarbejdet. Bl.a. søges der oprettet "udrykningshold" bestående af informationsindhentete og formidlere, som ud fra oplysninger, bl.a. i pressen, om tendenser og nyudvikling inden for Nordsømuseets arbejdsområde opsøger de pågældende lokaliteter, virksomheder og enkeltpersoner m.v. med henblik på dokumentationsindsamling. Indsamlings- og formidlingsgrupperne skal samtidig samle materiale om dagliglivet på de pågældende lokaliteter samt løse forskningsopgaver af tværgående art. En tilsvarende virksomhed skal foregå på havet. Udrykningsholdene vil på denne måde udføre egen opsøgende virksomhed i kultur- og samfundslivet og skal altså ikke foretage lap-perier eller redningsaktioner om kap med tiden, som vilkårene ellers er i dansk museumsverden.

Som andre museer vil også samtidsmuseet rette en større eller mindre del af sin indsamling imod genstandsmateriale samt tilstande, situationer, sammenhæng og udvikling i samfundet, som lader sig dokumentere og langtidsopbevare lyd- og billedmæssigt efter brug af video-, films-, foto- og båndoptagelser m.v. Genstande i tilknytning til fiskeri, offshore industri og anden maritim udnyttelse har i dag nået sådanne størrelser, at man må se i øjnene, at de ikke - eller kun meget vanskelige - lader sig bevare som museums-genstande i traditionel forstand. I hvor vel det kunne være ønskeligt at bevare hver eneste ny hovedtype fiskefartøj, inden det i en fjern fremtid skal graves frem af en ny tids lossepladsarkæologer, er tankerne økonomisk set utopi i øjeblikket.

Et museum som Nordsømuseet vil derfor vanskeligt kunne tage genstande ind alene for genstandens eller genstandsdokumentationens egen skyld. Samtidsmuseets genstandsindsamling og -bevaring må derfor ske i nøje sammenhæng med de emner, som genstanden skal repræsentere i et øjeblikkeligt formidlingsøjemed eller af hensyn til kommende tiders kulturforskning. Prototypen til en genstand, som viser sig at slå igennem og som derefter bliver traditionel og almindelig, kan derfor have større formidlingsværdi til illustration af udviklingen end den samme genstandstype som færdigt trivialindustriprodukt. Hvad angår de genstande og varianter heraf, som ikke indsamles, må der til gengæld for manglende bevaring lægges særlig vægt på indsamling af mindre voluminøs dokumentation i form af f.eks. tegninger og brochurer, der evt. kan mikrofotograferes, samt på tilvejebringelse af billeddokumentation gennem egen opsøgende virksomhed (fotografering, films- og videooptagelse m.v.).

Sidst kan man, nok med rette, spørge, om det er rimeligt at tale om samtidsmuseer som særlig museumstype contra historisk orienterede og historisk dokumenterende museer. Det er det næppe, thi alle grøfter er farlige, men al begyndelse er også svær. Allerbedst ville være museer, der både var orienterede imod fortiden og samtiden. Det bliver Nordsømuseet i Hirtshals, men først om nogle år, når det, der er samtid i dag er blevet fortid! Altsammen naturligvis under

forudsætning af, at museet får mulighed for at gå i offensiven. Sker dette ikke, må det som andre, samle stumper af fortiden.

Der er for mig ingen tvivl om, at fortidens museumstype bliver museer, der dækker både fortid, nutid - og fremtid.

Noter:

Emnet er tidligere behandlet af forfatteren, bl.a. i Dagbladet Vestkysten 8.12.1965, Stof fra danske museer, nr. 9, marts 1974, s. 10-13, nr. 11, oktober 1974, s. 14-15, Sjøæk'len. Kontaktskrift for Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg, nr 4-5, 1975, s. 3-5, nr. 11, 1978, s. 22-27, nr. 12-13, 1980, s. 3-8 (Fiskeriprojektet Fremtidsperspektiver for dansk havfiskeri), Handels- og Søfartsmuseets årbog 1981, s. 241-250 (Mens græsset gror...) samt under titlerne "Hvorfor bør maritime museer interessere sig for samtiden?" (International Congress of Maritime Museums, Oslo 1975, dansk og engelsk tekst (stens.) og "Hvad kan museer også bruges til?" (Diskussionoplæg om musealt samtidsengagement. Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årskursus på Try Højskole 26.6.1976 (stenc.).

Der henvises endvidere til:

Ole Strandgaard: Alting - hvilke ting? Politikens kronik 7.1.1981.

Lennart Rosander: Om teorilösheten i museernas dokumentationsverksamhet, Svenska Museer Nr 3 1981, s. 37-39 samt

Göran Rosander: Museernas insamlingsverksamhet från den långsiktigmotiverade forskningens synpunkt. Under medverkan av Alf B. Johnels (Bilaga til Samhällsdokumentation inför framtiden"), 1981 (74 s.) og Göran Rosander (red.): Slutrapport rörande samtidsdokumentation genom föremålsinsamling vid kulturhistoriska museer, Nordiska Museet, Stockholm 1977 (56 s.).

Forfatterens adresse:
Nordsømuseum,
DK 9850 Hirtshals
Danmark.

Index:

Dokumentation
Museumspolitik
Museumsideologi

Fra fiskerimuseum til fiskerisamling.

Av Torbjørn Sørli.

I artikkelen presenteres tidligere Trondhjems Fiskerimuseums samling, nå innlemmet i Trøndelag Folkemuseum. Det gjøres rede for samlingas historie og innhold, og dens bruksmuligheter i forsknings- og formidlingsperspektiv. Andre norske fiskerimuseer nevnes til sammenligning. 1800-tallets fiskerimuseer som fagmuseer med vekt på samtidsdokumentasjon stilles opp mot de samtidig framvoksende folkemuseene, og i forlengelsen av dette framføres noen synspunkter på vår tids museumsverden.

Innledning.

Utgangspunktet for denne artikkelen er tidligere Trondhjems Fiskerimuseums samlinger, som nå er overført til Trøndelag Folkemuseum. Der har jeg, i perioder fordelt over tre år, utført katalogisering av denne fiskerisamlinga. En presentasjon av samlinga er skrevet for folkemuseets årsskrift. Heller enn å gjenta for mye derfra, vil jeg henvide interesserte som ønsker mer detaljert informasjon om fiskerisamlingas innhold, til dette skriftet.¹⁾ I denne artikkelen skal horisonten utvides ved ei vurdering av de norske fiskerimuseenes historie, og jeg vil komme inn på ulike former for bruk av fiskerisamlinga, både vitenskapelig og rent musealt. Men aller først ei innføring i fiskerisamlingas historie.

Trondhjems Fiskeriselskap og fiskerimuseet.

Trondhjems Fiskerimuseum ble stiftet i 1888 av Trondhjems Fiskeriselskap. Selskapet eksisterte fra 1880, men bar navnet Trondhjems Filial av Selskapet for de norske fiskeriers fremme inntil det rev seg løs fra moderselskapet i Bergen 1892. Fiskerimuseet og fiskeriselskapet var sterkt knyttet sammen både organisatorisk, formålsmessig og i praksis. De to institusjonenes historie må derfor skrives i sammenheng.

Det var selskapets omfattende oppgave å arbeide for fiskerienes fremme, og samtidig ivareta fiskernes faglige interesser. I selskapets regi ble det drevet biologisk og fiskeritekisk forskning, organisert fiske- og navigasjonsundervisning, og utdelt reisestipend til spesielt kunnskapssøkende. Det ble gitt økonomisk støtte til fiskere for innkjøp og utprøving av nye typer båter og redskaper, foruten at selskapet arrangerte båtstevner hvor praktiske og sjøsikre båter ble premiert - nettopp i den tida da de tradisjonelle båttypene begynte å miste terreng. Fiskekultur, med bl.a. utvikling av utklekkingsanlegg, var en vitenskap som internasjonalt lå i startgropa rundt 1850. Også på dette feltet engasjerte fiskeriselskapet seg fra første stund. Andre oppgaver lå innenfor fiskeproduktforedling, konservering, transport og omsetning. Dessuten velferds- og lovgivningsspørsmål av betydning for fiskerne, og opprettelse av katastrofefond som kom ulykkesrammende fiskerfamilier til gode.

En av de ledende skikkelser innen både fiskeriselskapet og fiskerimuseet fram til 1920 var L. Schmidtnielsen. Han var egentlig jernbaneingeniør, og blant hans foretak innenfor fiskeriselskapets virksomhet var - som rimelig kan være - forsøk med ferskfisktransport pr. jernbane. Ellers engasjerte han seg aktivt i fiskeritekniske og andre fiskerispørsmål, utarbeidet fiskeristatistikk, og deltok i planlegginga av Trondhjems biologiske stasjon. I Trondhjems Fiskeriselskaps årsberetning for 1920 nevnes også at "hans betydelige organisatoriske evner er især kommet til utfoldelse under de mange utstillinger, hvori han har deltatt".

L. Schmidtnielsen kan stå som et personlig eksempel på fiskeriselsskapets allsidige virksomhet. Men med hans avgang var også selskapets mest aktive tid forbi, noe som har sin naturlige forklaring i at mange av fiskeriselsskapets arbeidsfelt ble overtatt av andre institusjoner. F.eks. dannet fiskerne sin egen landsomfattende organisasjon, Norges Fiskarlag, i 1926. Andre oppgaver er ivaretatt av statlige organer, spesielt Fiskeridirektoratet, som fra det ble opprettet i 1906 har organisert forskning, utdanning og kontrollvirksomhet. Trondhjems Fiskeriselsskap eksisterer fortsatt. Men det gjør ikke mye av seg, og hundreårsjubileet i 1980 gikk upåaktet hen.

På denne bakgrunn kan vi nå betrakte Trondhjems Fiskerimuseum, dets vekst og fall sammenfaller med fiskeriselsskapets. Fra første stund i selskapets historie ble det gjort forberedelser i det små med tanke på opprettelsen av et museum. Det første store tilskuddet kom i 1887. Da arrangerte selskapet en fiskeriustilling i Trondhjem, og ble sittende igjen med ei stor samling av gaver og innkjøpte gjenstander. Året etter ble så Trondhjems Fiskerimuseum stiftet, og dets faste utstillinger åpnet i Trondhjems Sparebanks lokaler. Dette forble fiskerimuseets tilholdssted inntil lokalene måtte overlates til sparebankens eget bruk i begynnelsen av 1920-åra. Fra da av har museet vært uten utstillingslokaler. Men plassmangelen var prekær allerede i 1890-åra. Trass i iherdige forsøk på å finne egnede lokaler, og opprettelse av et byggefond, kom saken aldri i mål. Dette forhindret imidlertid ikke at samlingene fortsatte å vokse, slik at utstillingene i bankens lokaler kom til å omfatte bare en mindre del av museets samlinger. Til gjengjeld sto da mesteparten av samlingene til rådighet for annen utadvent virksomhet: deltakelse i større utstillinger, utlån av modellsamlinger for opplysningsformål osv.

Fiskerimuseet og fiskeriselsskapet var, som sagt, to sider av samme geskjeft - eller, museet var et av selskapets redskaper til å fremme opplysning og framdrift innen fiskerinæringa. Fra internasjonale fiskeriustillinger, fra bedrifter og bortgjemte "oppfinnere", anskaffet museet nye redskapstyper og patenløsninger som kunne formidles videre til fiskerne. Og i anledning selskapets opplysningsvirksomhet om fiskekultur tilfløt det museet ei samling av tyske utklekkingsapparater. Altså et slags framtidsmuseum som viste muligheter for framtidig teknologisk utvikling. Men i større utstrekning et samtidsmuseum som med gjenstander, plansjer og i økende grad fotografier framstilte fiskeriene, først og fremst i de ulike trøndelagsdistriktene, men også med innslag fra resten av landet og fra utenlandske fiskerier; videre var fiskeforedlingsindustrien og dens produkter representert. Ved siden av å tjene regionale interesser presenterte fiskeriselsskapet og museet fiskerinæringa i Trøndelag ved et stort antall internasjonale fiskeriustillinger i inn- og utland.

Så langt, m.h.t. samtids- og framtidsorienteringa, står fiskerimuseet i skarp kontrast til den samtidig gryende kulturhistoriske interessen for å ta vare på fortida, og opprettelsen av folkemuseene. Arthur Hazelius hadde nettopp trået de norske bygdene for å fylle den norske avdelinga ved Nordiska Museet, og norske antikvitethandlere og museumsfolk var i full gang med å sikre seg etterraksten. Men Trondhjems Fiskerimuseum samlet også en anselig mengde gamle fiske- og utrustningsgjenstander som var på vei ut av bruk. Fra begynnelsen av kan det være vanskelig å finne noen uttalt politikk i dette, men det kan se ut som fiskerienes historie ble oppfattet som en naturlig bakgrunn og hørte med når samtidas fiskerier skulle dokumenteres. Fra omkring 1910 virker det imidlertid som om innsamlingspolitikken blir mer bevisst historisk orientert, mens vekten på samtidsdokumentasjon avtar. Førnevnte L. Schmidtnielsen søker å fylle hull i den fiskerihistoriske kolleksjonen, samtidig som han begynner å skrive artikler om gamle fangstmåter og fiskerienes kulturhistorie i de ellers så tidsaktuelle årsberetningene fra fiskeriselsskapet. Kanskje er det et utslag av at Fiskeridirektoratet er opprettet, men det kan også ha sin grunn i selskapets og museets dårlige økonomi, eller rett og slett i historieinteresse.

Fra 1920-åra lå fiskerimuseets samling lagret under stadig dårligere forhold på loftet i Trondhjem Sporveiers trikkestall. Museet hadde fortsatt en ørliten tilvekst, men bare ved noen ganske få anledninger så deler av samlinga dagens lys. I 1970-åra, etter at alt håp om å bli i stand til å ivareta fiskerimuseet var svunnet hen, tok fiskeriselsskapets styre initiativet til en redningsaksjon: noen med midler, plass og arbeidskapasitet måtte overta samlinga. Valget falt på Trøndelag Folkemuseum, som var villig til å overta samlinga komplett. Fiskeriselsskapet ønsket en slik

løsning framfor en fordeling av samlinga på små lokale museer. Dessuten så de det som en fordel at samlinga ble i Trondheim, dvs. sentralt i Trøndelagsdistriktet, og at folkemuseet hadde fast vitenskaplig personale og muligheter for å trekke fiskerisamlinga inn i de videre utbyggingssplanene.

Generelt om fiskerisamlingas innhold.

Fiskerisamlinga, åtte lastebillass stor, ble flyttet til Trøndelag Folkemuseum i 1978. Nå, ferdig katalogisert, omfatter den ca. 1700 gjenstandsnummer og 600 fotografinumner, dessuten ca 10 hyllemeter arkivalia og et stort utvalg bøker og tidsskrifter. Deler av gjenstandssamlinga har klart alderen og lagringsbetingelsene dårlig. Opprånede fiskegarn og rustangrep er blant de alvorligste symptomene. Mindre viktig er det at ei biologisk samling oppbevart på sprit gikk til grunne da det under krigen ble bruk for spriten til andre ting. Men det meste må sies å være i akseptabel eller restaurerbar forfatning.

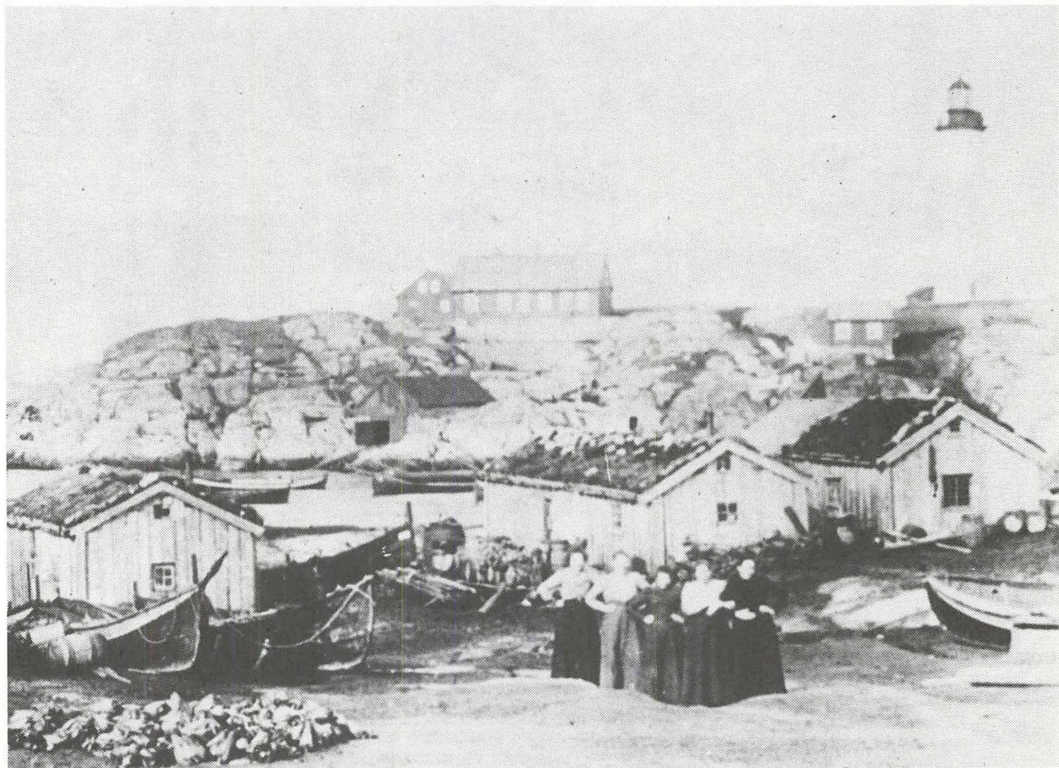
Fra sildefisket i Trondbeimsfjorden. Drivgarnsbåter og et oppkjøperfartøy i Fånesbavn, Frosta. Merk felespilleren i robåten ved land. Muntlige kilder kan fortelle at under naturlige opphold i arbeidet, kunne det hende at fiskerne fikk i stand en fest sammen med mannlige og kvinnelige fiskeriarbeidere fra oppkjøperfartøy og fra land. Foto: H. Eriksen, september 1906.

Gjenstandssamlingas sammensetning framgår grovt sett av det som tidligere er sagt. Fra vår tids synsvinkel ei kulturhistorisk fiskerisamling med innslag av rariteter som kanskje aldri fikk noen praktisk anvendelse; fra århundreskiftets synsvinkel ei aktuell samling som pekte både framover og bakover. Og fra begge synsvinkler sett en del eksempler fra fremmede nasjoners fiskerier og dertil knyttet virksomhet. Den delen av samlinga som har tilknytning til trøndersk kystkultur omfatter hjemmelagede og industritilvirkede fiske- og utrustningsgjenstander, redskaper for hjemmeproduksjon, redskaper og utstyr til bearbeidelse og håndtering av fangsten, modeller av båter og redskaper - for å ha ramset opp det viktigste. Dette utgjør størstedelen av fiskerisamlinga, men innlandsfiskeriene opptar også ganske stor plass. Ved siden av gjenstandsmateriale fra fisket i trønderske elver og vann, har også hartvig Huitfeldt-Kaas' samling fra Mjøsfiskeriene havnet her. En liten del av samlinga opptas av eldre redskaper for ishavsfangst, og ellers kan rester av oppsett fra ulike utstillinger være av interesse.

I fotosamlinga er det en del blandadrops, i form av glassplater og kopier. To store motivgrupper skiller seg ut: Den skandinaviske fiskeriutstilling i Trondhjem 1908, og kystfiskeriene. Den sistnevnte gruppa fortjener en særskilt omtale. De fleste av disse fotografiene er fra tidsrommet 1900-1910, og utmerker seg ved å vise autentiske arbeidssituasjoner og miljøer, få av dem viser

Fiskeværets kvinner under skreifisket. Husøya, Halten, med Halten fyr i bakgrunnen. Om dette og det neste fotografiet gjelder at fotografen er ukjent. Motivene foreligger som glassplatekopier av tidligere fotografier. Glassplatekopiene er laget av fotograf E. Olsen, Trondheim, ca. 1914.

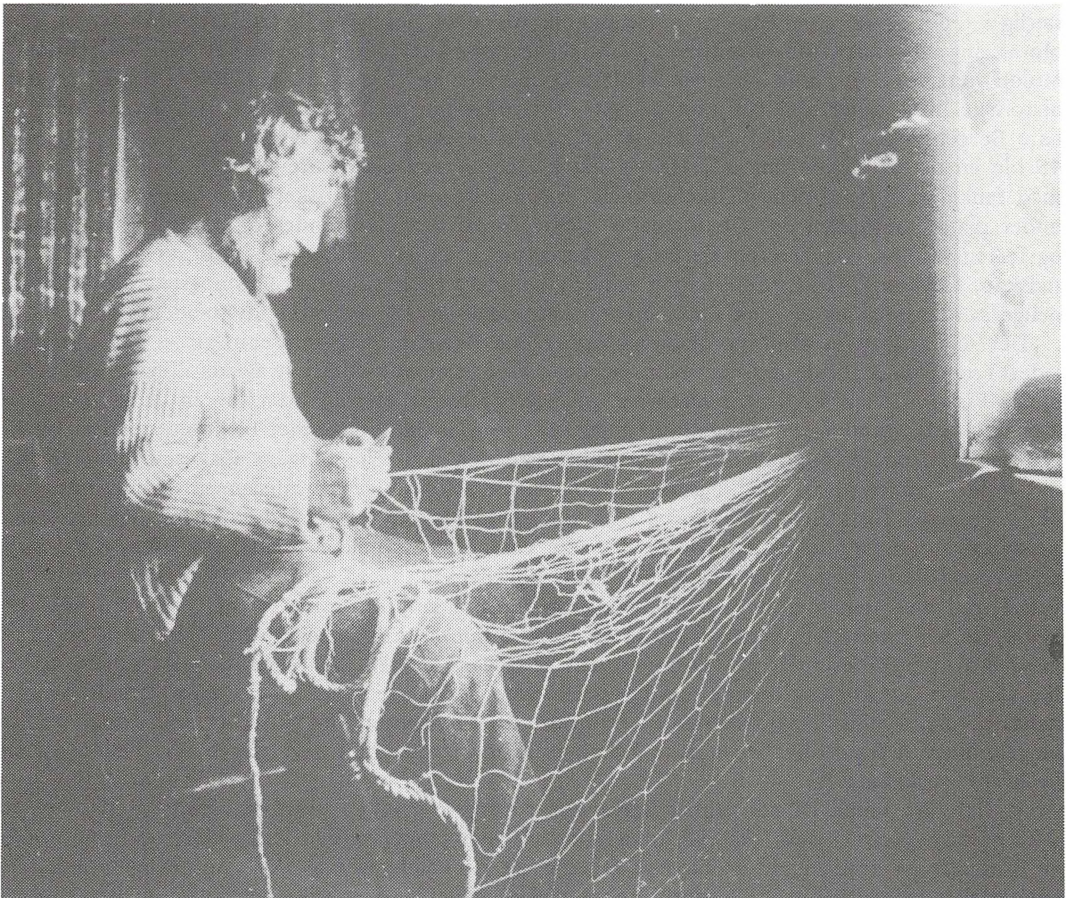
motiver som er arrangert i anledning fotografen. Motivene viser sildefiske, situasjoner i forbindelse med notfiske og fangstlevering til oppkjøperfartøy, båter i havn, fiskeværa - både detaljbilder, prospekter og situasjoner med mennesker; skreifiske, arbeid på klippfiskberga m.m. En del av disse fotografiene er benyttet som illustrasjoner i historielitteraturen. Ut over en ren illustrasjonsfunksjon har de også sjølstendig kildeverdi, når tid og sted er kjent.

Arkivaliasamlinga inneholder i stor grad papirer og korrespondanse angående fiskeritustillinger, båtstevner, styremøter og ulike saker som Trondhjems Fiskeriselskap var engasjert i. I boksamlinga finner vi en del godbiter av vitenskapelig fiskerilitteratur fra siste halvdel av 1800-tallet, og blant tidsskriftene utgjør norske og utenlandske fiskeritidsskrifter hovedandelen.

De norske fiskerimuseene.

I boka om de norske museenes historie, som utkom i 1944, beskriver Haakon Shetelig fiskerimuseene, sammen med de militære fagmuseene, som en egen type museer idet de ved siden av å tjene kulturhistoriske interesser, også er anlagt for å tjene rent praktiske formål i samtida. Til sammenligning med Trondhjems Fiskerimuseum vil jeg kort nevne de andre fiskerimuseene i Norge, med Shetelig som kilde.²⁾

Dette bildet bærer tittelen "Johan bøter garn i sin stue." Motivet er fra Hofstad i Roan, Sør-Trøndelag, datert oktober 1913.

Bergens Fiskerimuseum var det første, stiftet av Selskapet for de norske fiskeriers fremme i 1882. Grunnlaget for museet var gaver, opprinnelig skjenket til Bergens Museum, fra den internasjonale fiskeriuutstillinga i Bergen 1865 - forøvrig den første i Norge - og oppkjøp ved den internasjonale fiskeriuutstillinga i Berlin i 1880. I Stavanger var det samtidig arbeid i gang for å opprette et landsomfattende fiskerimuseum i tilknytning til Stavanger Museum, men planene måtte skrinlegges p.g.a. dårlig økonomi og plassmangel. Det ble med ei samling båtmodeller. Ellers inngår fiske- og sjøbruk i Stavanger Museums generelle kulturhistoriske samling.

I 1888, altså samtidig med opprettelsen av Trondhjems Fiskerimuseum, ble Bodø Fiskerimuseum stiftet av Nordlands Fiskeriselskap. I motsetning til de andre fiskerimuseene var grunnlaget her ei rent kulturhistorisk samling fra Nordland, ikke ei moderne teknisk samling. Etter opprettelsen av Nordlandsmuseet i 1936, utgjør nå fiskerimuseets gjenstandssamling fiskeriuutstillinga av Nordlandsmuseets kulturhistoriske samlinger.

Kristiansunds Fiskerimuseum ble stiftet på grunnlag av gaver fra fiskeriuutstillinga i Kristiansund i 1892. Men karakteren av fiskerimuseum kunne ikke opprettholdes, da det strømmet på "alskens gamle ting". Etter ti år framsto ved en omorganisering Kristiansunds Museum med ei kulturhistorisk og ei naturhistorisk avdeling.

Shetelig konkluderer med at "alle våre fiskerimuseer hadde forfeilet sin egentlige hensikt som modellsamlinger for nåtidens bedrift". Som historiske samlinger inngår de naturlig i allmene kulturhistoriske museer, og som nyttige tekniske modellsamlinger ville de kreve langt mer av penger og arbeidskraft enn det fiskerimuseene rådte over. I tida etter at Sheteligs bok utkom, og særlig i løpet av de siste åra, har museumsfolk for alvor oppdaget kystkulturen. Vi ser en oppblomstring av lokale sjøbruksmuseer. Blant de tradisjonelle folkemuseene har Romsdalsmuseet i Molde vært først ute med en egen friluftsavdeling viet kystfiskeriene. Og det er stadig de kulturhistoriske interessene som rår grunnen. Av fiskerimuseene fra slutten av 1800-tallet, er det i dag bare Bergens Fiskerimuseum som eksisterer i form av et eget fiskerimuseum. Under krigen 1940-45 ble en del av samlingene ødelagt, og når museet senere ble gjenreist, ble utstillingene laget med tanke på å tjene pedagogiske formål i forbindelse med den fiskeriuutdanninga som da var under planlegging i Bergen. Utstillingene viser ved plansjer, gjenstander og modeller først havets og fiskens biologi, og deretter de ulike fiskeriuutaktuelle emner: Fiskeriene og deres historie, båt og redskap, forskning, fiskeprodukter og handel. I underetasjen finner vi mesteparten av de opprinnelige samlingene, hvorav den imponerende båtmodellsamlinga er mest iøynefallende.

Det slår meg at ei vandring gjennom nåværende Bergens Fiskerimuseum gir ei god innføring i det Trondhjems Fiskerimuseum som engang var. Fotodokumentasjon av utstillinger som Trondhjems Fiskeriselskap sto bak, nedstøvede plansjer og modeller som kom for en dag ved utpakkinga av fiskerisamlinga, sammenholdt med fiskeriselskapets virksomhet og interessefelt i sin glansperiode, oppviser påfallende likhetstrekk med det gjenreiste Bergens Fiskerimuseum både når det gjelder emner og framstillingsmåte. Dette skulle i seg sjøl være museumshistorisk interessant. Men det er en forskjell: Ved Bergens Fiskerimuseum i dag ligger hovedvekten på det historiske perspektivet i tillegg til ei innføring i det som var nåtidsperspektiv i 1950-åra, mens det som særpreget fiskerimuseene fra starten av var at hovedvekten lå på samtids- og framtidsperspektivet. I tråd med den utviklinga jeg skisserte for Trondhjems Fiskerimuseums vedkommende, synes dette å ha vært ledetråden fram til omkring århundreskiftet; senere blir det kulturhistoriske perspektivet mer dominerende. Grunnen kan godt være, i tråd med hva Shetelig skriver, at det ble for dyrt og arbeidskrevende alltid å skulle være på pletten med det nyeste lovende som kanskje ville revolusjonere fiskeriene i framtida, til informasjon for aktive yrkesutøvere. Det er langt enklere å framstille "de norske fiskeriers historie fram til i dag". Og har vi behov for slike avant garde-museer?

Vi har fått Norsk Oljemuseum i Stavanger, i høyeste grad et samtidsmuseum. Men dette er ikke et fagmuseum i den forstand at de som arbeider i oljebransjen kan gå dit og finne mulige løsninger på presserende problemer. Oljemuseet henvender seg til den alminnelig interesserte som ønsker informasjon om oljevirkosomheten. Det må være i et slikt perspektiv vi kan diskutere

re samtidsdokumentasjon i dagens museumsverden. Fagtidsskrifter, jevnlig internasjonale fiskerimesser, og bedret kommunikasjon gjennom organisasjonene innen fiskerinæringa bør ha overflødiggjort fiskerimuseer av 1800-talls avant garde-type.

Fiskerisamlinga i dag, som del av Trøndelag Folkemuseum. Formidlingsperspektiver.

Trøndelag Folkemuseum, slik det framstår for publikum, er et bygningsmuseum som viser tradisjonell byggeskikk fra Trøndelags kyst- og innlandsdistrikter og fra Trondheim. Et utvalg av bygninger og gårdsanlegg er innredet slik at de viser ei tidsriktig ramme omkring folks liv og arbeid i "gamle dager". Ut over dette fungerer museets bygninger som lagerplass for museumsgjenstander, til dels - og i stigende grad - i form av ordnede magasiner. Bare et mindre lokale brukes til temautstillinger som skifter fra år til år. Museet har planene klare for nye magasin- og utstillingslokaler, men slike framskritt kommer til å forbli på tegnebrettet i overskuelig framtid p.g.a. de økonomiske utsiktene.

Dette er hva folkemuseet kunne ønske fiskerisamlinga velkommen med, i tillegg til manglende utstyr og ekspertise for teknisk konservering. Men det skal også sies at fiskerisamlinga er et kjærkomment tilskudd til museet, hvor kystkulturen tidligere har vært langt dårligere representert enn den rene bondekulturen. Og det skal ikke skorte på engasjement fra museets side for å skape bedre betingelser for fiskerisamlinga, såvel som for museets samlinger forøvrig. I øyeblikket ligger imidlertid fiskerisamlinga mer eller mindre usystematisk lagret i forskjellige bygninger. Men den som med et eller annet spørsmål i hodet begir seg på leting, har allikevel mulighet for å finne fram. Gjør bare regning med at det kan ta litt tid, og rust deg med kjeledress og lommelykt. Båtmodellsamlinga er allerede blitt studert og beundret av båtbyggere og folk som sysler med restaurering av gamle båter. En del av modellene er så nøyaktig utført at de kan brukes til mønster ved restaureringsarbeid eller nybygging av gamle båttyper.

Fra musealt formidlingssynspunkt betraktet, er ikke samlinga nødvendigvis fullstendig død der den ligger. Deler av den kan benyttes i mindre temautstillinger, og hentes fram eller lånes ut til f.eks. skoler for undervisningsformål. Og når nå samlinga først er tilgjengelig, både direkte og via foto- og gjenstandsarkivet, står den fullt ppen for bearbeidelse og formidling gjennom aviser, tidsskrifter og andre media.

Det mangler bare et: Hvorfor formidler museene kulturhistorie? Ser de det som sin oppgave å formidle fordums kulturrepoker, eller å formidle vår aktuelle kulturhistoriske virkelighet, ut fra den forutsetning - og ordet "aktuell" brukt i denne betydningen - at vår kulturhistoriske bakgrunn er integrert i vår nåtid, som igjen er svanger med framtida? Dette siste må være et vesentlig formidlingsperspektiv. Et fortid-samtid-framtid-perspektiv hvor museet ikke først og fremst har en informerende formidlingsoppgave men en bevisstgjørende, som består i å fremme en historiebevisst stillingtagen til det ikkenøytrale i vår egen samtid, hvor vi hvert øyeblikk er med på å bestemme framtida. Men da kan vi ikke sette punktum finale ved begynnelsen av det 20. århundre, slik som i fiskerisamling og i folkemuseets samlinger forøvrig, stort sett. Det er et stort sprang derfra til våre omgivelser i dag, til atomvåpenopprustninga, eller til fiskerimessa Nor-Fishing i Trondheim 1980. Nå blir riktignok vår nære fortid formidlet på mange andre måter, bl.a. av skriftlige media og av materielle omgivelser som bybebyggelse. Men i den grad museer har særegne muligheter og kvaliteter som formidlingsmedium, som ikke kan ivaretas av andre media, er det da riktig museumspolitik å servere vår kulturhistorie i amputert form? I så fall bør det oppleses og vedtas at en folkemuseums oppgave er å være kulturminnesmerke - men det er kanskje allerede gjort en gang for alle.

Fiskerisamlinga for forskere og studenter.

Ei viktig oppgave for fiskerisamlinga bør være å tjene som kildemateriale for forskere og studenter som søker svar på sine spørsmål. Nå skal jeg ikke her gå i detalj m.h.t. emner og problemstillinger. Det får bli opp til enhver å vurdere om de for sin egen del vil ha utbytte av å kikke dypere i fiskerisamlinga, ut fra den presentasjonen som er gitt i denne artikkelen. Jeg vil bare i

korthet trekke fram noen eksempler på emner som materiale fra samlinga kan bidra til å belyse.

Det skulle allerede være gjort klart at fiskerisamlinga er museumshistorisk interessant. Vi kan f.eks. sammenligne fiskerimuseenes og folkemuseenes kulturhistoriske orientering. Antydninger er gjort i det foregående, men emnet er langt fra uttømt, og bildet kan gjøres langt mer nyansert. Her må de forskjellige fiskerimuseenes og fiskeriselskapenes arkiver og publikasjoner bli sentrale kilder, ved siden av gjenstandssamlingenes profil. Dessuten kan spor i det omgivende samfunn, bl.a. samtidige aviser og tidsskrifter, gi holdepunkter om museumsideologi og samtidas holdninger til museene.

Et nært beslektet emne er Trondhjems Fiskerimuseums utstillinger og deres arkitektur. Hva ønsket museet å formidle, og hvilke prinsipper for formidling lå bak utstillingenes form? Hva har siden endret seg i prinsipp og i praksis? Fiskerisamlinga inneholder fotodokumentasjon av utstillinger, og rester av utstillingsoppsett. Arkivalia, annonseringer og avsiomtaler kan gi flere detaljer omkring utstillingene.

Skulle noen komme på den tanken å skrive Trondhjems Fiskeriselskaps historie, så er fiskerisamlinga en sjølskreven kilde. Gjenstandssamlinga er i seg sjøl uttrykk for selskapets interesser og virksomhet. Ytterligere informasjon gir arkivaliasamlinga og fiskeriselskapets årsberetninger. Mer arkivmateriale fins bevart hos Trondhjems Fiskeriselskap.

I arkivmaterialet finner vi korrespondanse med fiskere, fagfolk og offentlige institusjoner om saker med tilknytning til fiskernes hverdag. Dette kan bidra til innsikt i fiskernes situasjon på fiskefeltene og overfor myndighetene. Fotosamlingas kildeverdi er allerede nevnt. Med forbehold om motivenes representativitet kan fotografiene, sammenholdt med andre kilder, gi informasjon om bl.a. arbeidsoperasjoner, kjønns- og aldersgrupper blant fiskeriarbeiderne, rorboder og båter.

Gjenstandene i fiskerisamlinga er i stor grad ledsaget av opplysninger om hvem som har laget dem eller brukt dem, hvor og når. Dette øker samlingas evne til å besvare spørsmål om tradisjonell redskapsstruktur. Samlinga gir også et visst grunnlag for å sammenligne hjemmelagede og industriproduserte redskaper. Men gjenstandssamlinga kan ikke fortelle om hvordan industriproduktene ble mottatt eller hvem som hadde råd til å kjøpe dem.

Riktignok framstår gjenstandene som spor og produkter av menneskers handlinger. Men når handlingene og menneskene sjøl er borte, er det begrenset hva gjenstandene alene kan fortelle om aktivitet, kultur og tradisjon. Allikevel har de absolutt sin plass i kildetilfanget, og dessuten en verdifull evne til å framprovosere spørsmål. Ved å kombinere alle mulige belegg for mennesker og deres handlinger, og sammenholde med naturen og samfunnet omkring, står vi langt sterkere når vi skal finne svar på kulturhistoriske spørsmål.³⁾

Noter og henvisninger:

1. Sørli, Torbjørn: Fiskerisamlinga. I: *Trøndelag Folkemuseum. Arbok 1981-82*. (Trondheim 1982).
2. Shetelig, Haakon: *Norske museers historie*. (Oslo 1944). s. 302-304.
3. For orientering i kildetilfanget til fiskerihistoriske emner, henviser jeg til:
Johansen, Karl Egil: Ein del sentrale fiskerihistoriske kjelder i perioden ca. 1880-1940. I: *Heimen*, 18 : 1, 1979, s. 23-39.
Solhaug, Trygve: *De norske fiskeriers historie 1815-1880*. (Bergen 1976). Spesielt kapitlet: Kildene og kildeanvendelsen.

Index:

Fiskerimuseer.
Museumshistorie.
Samtidsdokumentasjon.
Formidling.

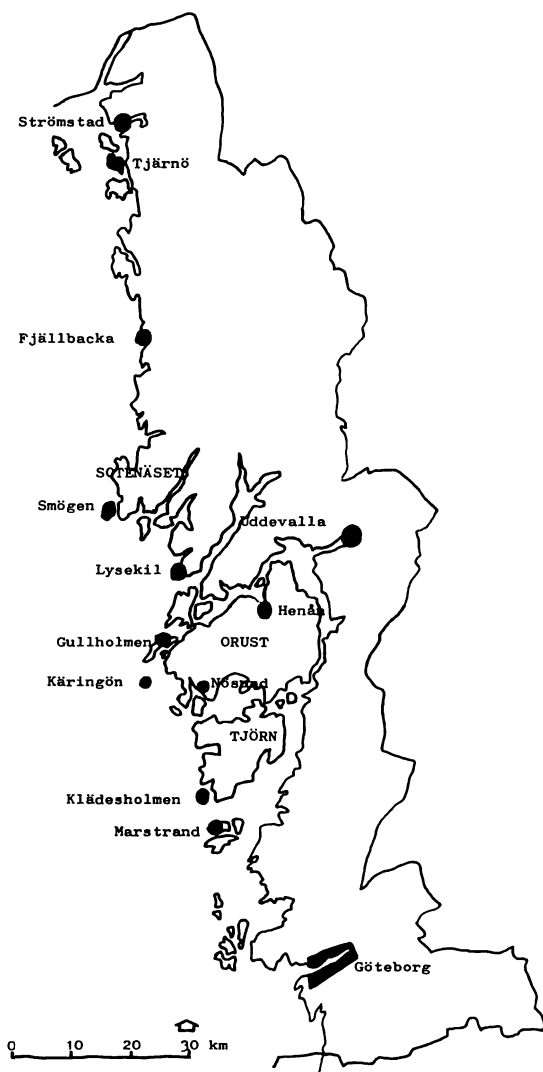
Torbjørn Sørli, f. 1951.

Stud. mag. art. v/Institutt for etnologi, Universitetet i Oslo. Emne for magistergradsavhandlinga: Utstilling som formidlingsmedium.

Bohusläns samhälls- och näringsliv.

Ett projekt vid Etnologiska institutionen, Göteborgs Universitet och Bohusläns museum i Uddevalla.

Av Ann-Marie Brockman och Christine Fredriksen.

Såväl Etnologiska institutionen i Göteborg som Bohusläns museum är relativt nyetablerade och behovet av aktuell etnologisk forskning kring västsvensk kultur har känts stort. Därför startades 1977 projektet Bohusläns samhälls- och näringsliv i syfte att intensifiera och systematisera sådan forskning.

Utgångspunkt för studierna är de kraftiga strukturförändringar som länets traditionella näringar utsatts för under 1900-talet. Förändringarna innebär nedläggning av mindre företag och hela näringsgrenar. Till följd av detta berövas lokalsamhällen sin ekonomiska bas och livskraft. Lokal identitet försvagas och sociala sammanhang och traditionsbundna yrkeskulturer går förlorade. Projektet syftar till inträngande kvalitativa analyser av sådana sociala och kulturella processer för att ge underlag för en kritisk och konstruktiv samhällsdebatt.

Projektet beräknas pågå ett tiotal år, och stöds ekonomiskt av landstingets kulturnämnd. Varje år påbörjas dokumentation och forskning kring någon av de traditionella basnäringarna, och detta arbete hålls sedan aktuellt under hela projekttiden. Hittills har studierna rört stenindustri, fiske, båtbyggeri och fiskkonserverindustri. Dessa näringar kommer närmast att följas av fraktfart och jordbruk.

Länsmuseet inleder varje projekt del med en övergripande, länstäckande inventering. Denna innefattar bl a intervjuarbete, filmning och foto-grafering samt insamling av föremål och arkivalier.

Museets arbete ligger sedan till grund för institutionens mer selektiva och probleminriktade undersökningar. Projektet är förankrat både inom grundutbildningen och forskarutbildningen. En rad seminarieuppsatser har färdigställts, liksom rapporter kring varje näring. Kunskapsåterföringen ses som en viktig del av projektet, och olika informationskanaler och media prövas under arbetets gång. Dessutom är kunskaperna också av stor betydelse för utformningen av basutställningen i den nya länsmuseumbyggnaden, som skall stå färdig sommaren 1984.

Nedan ges exempel på några av de problemområden som projektet arbetar med.

Näringskombinationer och hushållsekonomi belyses med material från det traditionella träbåtbyggeriet.

Arbetets kultur och arbetets värde diskuteras både inom båtbyggeri och fiskkonserverindustri.

Båtbyggeri.

I århundraden har båtbyggeriet varit en betydande näring i Bohusläns kustbygder. Fraktfartens och fiskerinäringens uppsving under 1500- och 1600-talen medförde en stor efterfrågan på båtar. Under dessa århundraden förekom också en omfattande byggnation av krigsskepp. Vidare återverkade sillperioderna och den på 1830-talet införda näringsfriheten för sjöfarten på avsättningsmöjligheterna för båtbyggeri. Under 1900-talet har båttillverkningen vid de mindre varven i Bohuslän alltmer kommit att inriktas på byggnation av fritidsbåtar.

Orust och Tjärnö socken var i äldre tid de viktigaste båtbyggardistrikten i länet. Under förra delen av 1900-talet anlades en rad nya fiskebåtsvarv i Göteborgs skärgård och kring Tjörn. Orust kan dock sägas ha bibehållit sin ställning som båtbyggarcentrum i länet också under 1900-talet och hit är en stor del av dagens småbåtsvarv lokaliserade.

Under 1960-talet började plastbåttillverkning att göra sitt inestet inom näringen. De nya tillverkningsmetoderna har medfört att båtbyggaryrket i grunden har förändrats. Yrkets hantverksmässiga prägel har ersatts av mera industriella produktionsätt. Också rekryteringen till yrket har fått en annan karaktär. De som idag arbetar inom plastbåtindustrin har en mer skiftande bakgrund och inte samma starka anknytning till båtbyggardistriktet som tidigare var vanligt.

Näringskombinationer och hushållsekonomi.

För att få en helhetsbild av yrkesutövarens ekonomiska och sociala situation är det viktigt att ta hänsyn till hushållsekonomi samt i vad mån övriga familjemedlemmar bidragit till produktionen.

Viktiga frågor är vilka faktorer som har inverkat på val av näringskombination samt hur näringarna har kunnat förenas vad gäller exempelvis arbetsinsats och årsrytm. Av betydelse för ett hushålls ekonomi har också varit framställning av konsumtionsvaror, ett arbete som främst kvinnor och äldre döttrar har utfört. Detta gäller t.ex. att baka bröd, odla grönsaker, plocka bär samt att sticka och sy kläder. En familjs relativa standard berodde i hög grad på just kvinnans förmåga att hushålla med resurserna. Även husbehovsfiske utgjorde ett bidrag till hushållens ekonomi.

Kristina Köhlin har i ett pågående uppsatsarbete inom projektet studerat ett båtbyggargjordbrukarhushåll på nordvästra Orust mellan 1930-talet och 1960-talet och då speciellt intresserat sig för vilka faktorer och värderingar som har styrt denna näringskombination. Både mannen och hustrun i hushållet kom från hem med näringskombinationen båtbyggerijordbruk. Mannen började tidigt att hjälpa till vid familjens jordbruk och vid båtbyggeriet. Häri genom väcktes hans intresse för hantverksarbete och då speciellt båtbyggeri. Vid sjutton års ålder (år 1923) tog mannen anställning hos andra båtbyggare och vid tjugofem års ålder startade han eget båtbyggeri. Hustrun hade genom avlidna släktingar del i en gård på 1,7 hektar åker samt lite skog. I samband med giftermålet (år 1934) löstes gården in och familjen flyttade dit. År 1940 utökades markarealen till 3 hektar åker och 10 hektar skog.

Vid gården odlades korn, klöverhö, vete samt havre. Omfattningen av odlad brödsäd var beräknad för att täcka det egna hushållets behov, resterande avkastning från åkerarealen utgjordes av foder. Gården hade en häst, en till två kor samt värphöns. Ägg såldes till affärer i trakten och smör till en änka som i sin tur sålde varan på torget i Lysekil. Inkomsterna från jordbruket var således inte stora, men syftet med jordbruket var inte att odla efter moderna lönsamhetsprinciper, utan att ha detta som en bastrygghet i ekonomin.

Sysslorna inom jordbruket fördelades på traditionellt sätt. Hustrun hade hand om korna och hönsen, mannen hästen och åkerbruket. Hem och hushåll sköttes av hustrun, liksom familjens räkenskaper, vilket varit brukligt längs kusten. Mathushållet omfattade flera än kärnfamiljen, eftersom hustrun hade anställda båtbyggare i maten.

Vid sidan om jordbruket arbetade mannen i familjen samt två till tre unga lärlingar med att bygga båtar. Antalet anställda varierade bl.a. beroende på efterfrågan på båtar samt tillgången på arbetskraft. Nybyggnadsverksamheten var avhängig av beställningar, men allt ifrån ekor, snipor till folkbåtar har byggts. Lärlingarna fick även hjälpa till inom jordbruket, speciellt under våren. Från båtbyggeriet fick hushållet större delen av sina kontanta medel. Dessa kunde sedan bl.a. investeras inom jordbruket. 1940 utgör ett intressant år i studien. En granngård hade utbudits på auktion och då den undersökta familjen ansåg sitt eget jordbruk vara något för litet, köptes denna gård in. Gårdarnas sammantagna åkerareal och djurbesättning visade sig emellertid bli för betungande, såvida man inte hade för avsikt att specialisera sig på jordbruk och upphöra med båtbyggeriet. Familjen valde att sälja delar av den förvärvade gården, för att kunna bibehålla en väl fungerande balans mellan de kombinerade näringarna och därmed också bibehålla hushållsekonominns tidigare struktur.

Av betydelse för ett hushålls ekonomi var långt in på 1900-talet barnens arbete. Barnen fick tidigt börja hjälpa till med sysslor inom hushållet. Likaså var det brukligt att speciellt pojkar i yngre skolålder hjälpte till som handlangare vid familjernas varv. När sönerna blev äldre, förväntades de klara större arbetsinsatser. Det hände även att döttrar hjälpte till vid varven, med handlangarsysslor eller med att t.ex. städa båtarna före leveranserna.

Det gick ju inte på den tiden att ungarna gick och slog dank inte, utan de var med och fick dra till stacken. Det var små förtjänster och vi var åtta i familjen, så det ville till lite grann... De dagar vi gick i skolan blev det inte så mycket att hjälpa till med i båtbyggeriet, det blev lite grann på eftermiddagarna. På sommaren då det var långa dagar, blev det ju lite till... fast så ville det ju ha lite ledigt ibland och sticka iväg ut med ekan och ro. När en då kom ut en bit, så ropade de "Här ska du vara".

Båtbyggerinäringen har varit en överlag manlig yrkesgren. Mycket sällan har kvinnor arbetat inom näringen.

Det var ju det att det var ju inget kvinnoyrke egentligen, så det kom aldrig på frågan att de skulle lära sig. De skulle lära sig att laga mat och sy kläder och sådant där.

Däremot har kvinnor ofta spelat rollen av arbetskraftsreserv. Ett flertal av varven i Bohuslän har under 1900-talet varit enmansbåtbyggerier. Vissa arbetsmoment vid byggandet av en båt kunde då underlättas betydligt om båtbyggaren fick hjälp. I de fall kvinnor har arbetat inom båtbyggerinäringen, har det huvudsakligen varit fråga om just handlangarsysslor.

...de kunde väl vara med och hålla någon gång om det behövdes, men det var inte mycket... Om jag bygger ensam, så behöver en allt någon att hålla i ändan av brädan. Då får min fru ställa upp. Det kan bli rätt ofta hon får hjälpa till. Ska en sätta in en lång bräda och den i stäven först, så får en nästan ha en som håller i änden när en kommer upp en bit. Annars får en rigga upp så mycket ställningar och grejor, så det är lättast om en får lite hjälp.

Att lägga märke till är även kvinnans reproduktiva arbete inom hem och hushåll. Hennes funktion har i många studier förbisetts, trots att mannen varit helt beroende av den för att kunna sköta sitt eget arbete. I många båtbyggerhushåll har hushållsarbetet varit av särskild betydelse i och med att de anställda ofta har bott och ätit hos varvsägaren.

Båtbyggeri är en näring som i mycket stor utsträckning har kombinerats med andra ut-

komstmöjligheter. På Orust har hantverket långt in på 1900-talet utövats i kombination med jordbruk. Betydelsen av båtbyggeriet i hushållsekonomin berodde då självfallet på jordbrukets storlek. Två informanter på nordvästra Orust berättar:

Jordbruket var väl en huvudnäring här, båtbyggeriet var mer binäring. I många fall var det så att det var en lantbrukare, han hade en gård på en 10 till 12 hektar. Så tog han sig för att han tog beställning på båt och hade folk som arbetade på båtbyggeriet. Detta folk hade han i hushållet. Då kombinerade han det då på det sättet... Detta var vanligt fram på trettio-talet.

Under 1900-talets första hälft har de flesta människor som bor här försörjt sig med båtbyggeri. Gårdarna var ju små, så de fick ha någon binäring. I regel var det i samband med ett mindre jordbruk som de försörjde sig, båtbyggeri då som binäring. Men det hände på sina ställen att båtbyggeriet kom att bli huvudnäring, där jordbruket var så litet att de enbart hade lite potatis och brödsäd och en eller två kor. De kunde ju inte leva på jordbruket, men de ville ha det om det tog slut på båtbyggeriet, så kunde de i alla fall försörja sig på det där jordbruket.

Båtbyggeri bedrevs inte enbart vid gårdar som låg i direkt anslutning till sjön, utan även längre inåt land. En typ av biinkomst som förekom vid jordbruken på Orust var byggnation av en eller ett par ekor per år, vilka köptes upp av bl.a. handlare i Henån och Nösund. Försäljningen av dessa ekor kunde i en del fall ta formen av byteshandel, båtbyggaren erhöll varor eller betalade en tidigare skuld genom att lämna en eka i utbyte.

En annan typ av näringskombination kan man finna på Marstrand. På grund av det stora antalet sommarvillor blev hussnickeri en viktig säsongsnäring för de bofasta. Med detta hantverk som bas utvecklades ett antal byggnadsfirmor på orten. Några av dessa firmor har kombinerat husbyggnadsarbeten med båtbyggeri.

Utvecklingen under 1900-talet har inom båtbyggeri, liksom inom de flesta andra yrkesgränar, gått mot en ökad specialisering. Allt mer industriella tillverkningsmetoder och inriktning mot effektivare produktionsenheter har slagit ut näringsformens mångsyssleri. Båtbyggeri som enda utkomstkälla är idag det gängse för de yrkesverksamma inom branschen.

Nu på senare år är det så att båtbyggeri är nära nog frikopplat, så att den som ägnar sig åt båtbyggeri gör detta på heltid. Sambandet mellan jorden och båtbyggeriet har upphört.

Arbetets kultur.

Inom båtbyggaryrket har alltid *hantverksskickligheten* varit viktig och värderats högt. För att uppnå denna skicklighet krävs en lång yrkeserfarenhet. Som exempel på stor yrkesskicklighet omnämns många gånger det äldre sättet att bygga båtar på klink, där byggnationen skedde på fri hand utan hjälp av mallar. Vid samtal med båtbyggare om yrket som hantverk, kommer man ofta in på skillnaden mellan båtbyggeri och husbyggnadsarbete. Byggandet av en båt kan inte jämföras med vanligt snickeriarbete eftersom, som en båtbyggare uttryckte saken, "det var ju inte fråga om raka bitar som på en snickerifabrik, utan allt till båtbyggeri, så är det ju böjt och krokigt..."

Medvetenheten om båtbyggaryrkets hantverkstraditioner och värderingen av hantverksskickligheten lever kvar också i dagens varvsnäring.

...om man tittar i den här båtbranschen så måste jag säga som så, att det bästa hantverket kommer ifrån Orust. Och det har ju med traditionen att göra, liksom. Det är ett hantverk, så de är födda med att hantera träverktyg. Och det ser man på båtmässor ute i Europa och

Båtbyggare på Koster i slutet av 1940-talet. Karl August Hansson, sonen Carl-Johan samt dennes dotter Anita. Foto Bobusläns museums fotosamling.

lite varstans, att vi gör ett bättre hantverk, vi som är från Orust. Det är inte skryt utan... Jag brukar säga till folk, ni behöver inte köpa min båt, men se till att ni köper en båt som är byggd på Orust. För där är lite tradition i hantverket. Det ser man med en gång att båten är gjord uppe på Orust.

Den egenskap som har framhållits som kanske viktigast inom yrket är känslan för formen och förmågan att "se linjer".

Det är stort till att vara riktig båtbyggare, det är väldigt stort till att kunna säga att en är. För det är inte många som vågar yttra sig det, om man sätter dom på prov. För att man ska kunna slå ut en båt, man ska kunna se en båt färdig och se olika vattenlinjer och det är många detaljer. Det är inte många som har den blicken... Det går aldrig att lära sig, nej det får vara medfött. Det går inte att lära sig. Ingenjör kan man bli, men det har inte med det att göra.

Båtbyggarens identitet låg bl.a. i produkten han skapade, det var utifrån båten hans yrkes-skicklighet bedömdes. Förutom en bra båt sjömässigt sett, har *skönhetsvärden* betonats som viktiga. Varje båtbyggare satte sin speciella prägel på båten, exempelvis vad gäller snickeridetaler, och för den kunnige var det inte svårt att se var en båt var byggd. Ett nybygge blev ofta också utsatt för kritisk granskning av andra yrkesmän.

...Och så ska det vara bra botten på han och stadig så att båten inte blir rank. Och så ska han vara lite smäcker i vattenlinjen, så att han går lätt i sjögång och så ska linjerna vara fina, så att det är vackert att se på. Han bör vara lackad ett par gånger, så att han är blank och grann också, om det ska vara en nöjesbåt alltså... Om det är en fiskare som ska ha båt, det är ju en arbetsbåt, men det är mycket noga med hur båten ser ut. För när det kommer en ny julle till Kärningön, till Gullholmen eller Smögen, så är kajen full av fiskare då på morgonen, som ska titta på den här båten. Då är de rädda att de inte får en grann båt.

Yrkets karaktär medförde att man behövde *behärska många olika arbetsområden*. Detta var nödvändigt särskilt vid mindre båtbyggerier, där inte specialarbetare såsom montörer, svetsare och smeder var anställda. Allt ifrån exempelvis trä- och snickeriarbeten till metall- och monteringsarbeten kunde ingå i en båtbyggares arbetsuppgifter.

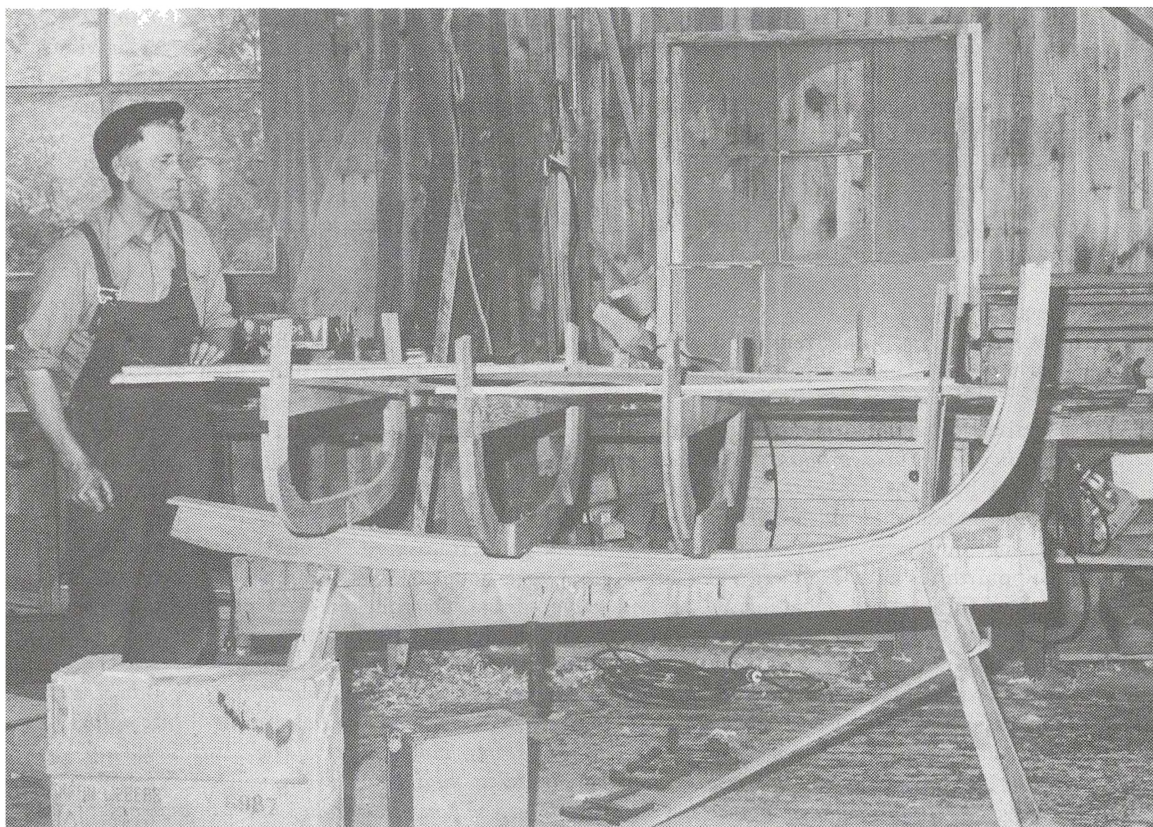
... en båtbyggare, han får nästan lära sig allting. För han ska sätta i motorer och göra dem i ordning, göra delar till det ibland om det fattas någonting. Så han får lära sig svetsa, ja mycket metallarbete också. Knacka skalle på en bult till exempel, så det är en hel del. En båtbyggare, han kan allting och ingenting. Fuskas i alla yrken.

Några normer och regler som båtbyggarlärningar tidigt fick inhämta var noggrannhet i arbetet och ett ansvar för att allt blev riktigt gjort.

...så får en ha en viss ansvarskänsla. För en får ju räkna med det, att de som vistas på havet får ha något som håller. Det går ju inte att göra några dåliga grejor, då skulle en ju inte få någon ro i själen. Det har hänt faktiskt, när jag har lämnat någon båt någon gång, så har jag kommit att tänkt på om jag har dragit vantskruvarna, låst vantskruvarna ordentligt. Då har jag varit tvungen att ringt dom eller om jag har haft någon båt så att jag har kunnat gå ifatt dom och kollat upp det. För att en får ingen ro annars, förrän en vet att allt är rätt.

En yrkesegenskap som ofta omtalas och beundras, var *snabbhet* i arbetet. På arbetsplatser kunde en viss tävlingsanda råda, vilket kan ses som ett uttryck för den individualism som har präglat yrket, men även som ett uttryck för arbetsglädje. Denna tävlingsanda gällde inte enbart den enskilde båtbyggaren, utan i lika hög grad för hela arbetslag. Exempelvis uppstod många gånger en tävlan vid bordläggning av fiskebåtar, då två arbetslag på var sin sida av båten tävlade om vem som först blev klar.

Även fysisk styrka har varit en högt värderad egenskap och båtbyggaryrket var i regel också fysiskt mycket krävande, inte minst vid fiskebåtsvarven. Även om varven under 1900-talet skaffade maskiner för att underlätta arbetet, kvarstod många tunga moment. Också arbetsförhållandena i övrigt präglades av hårda villkor. Förutom långa arbetsdagar, byggdes båtar in

Allmags varv, Orust 1980. Allan Karlsson bygger en dingje. Foto Christine Fredriksen.

på 1900-talet i det fria, då arbetet fortgick oavsett väder. Vid exempelvis fiskebåtsvarv uppfördes i regel inte båthus förrän under 1940-talet, i samband med beställningar på nybyggnationer till Island. Verkstäderna var ofta ouppvärmda, eller hade dåligt fungerande värmesystem.

Jag trivdes mycket, men det var ett tungt arbete. Jag kan säga att det kan vara ett av de tyngsta arbeten man kunde räkna ut för. Allt virke som kom det måste bäras. Man hade ju inga kranar, för att lyfta. Sen körde man på en vagn alltså, men det hjälper inte, man fick ju lyfta upp et. Det var ingen risk att man inte fick ta i riktigt. Så jan kan säga att man hade, som jag då, som låg ute i virket och mallade, jag hade alltid någon finger som var krossad, som var blå. Som man inte hann få väck när man skulle släppa ner, så orkade en inte hålla...

Inom båtbyggerinäringen har det funnits en utbredd *yrkesstolthet*. Grunden till detta var den medvetenhet man hade om sina yrkeskunskaper och sitt värde som yrkesman. Båtbyggaryrket har härigenom kommit att präglas av individualism och den egna förmågan. *Självständighet* i arbetet var något som förväntades av den yrkesskicklige båtbyggaren.

Det är ju så med det här yrket, en bra yrkesman, han behöver inte ha någon verkmästare över sig, eller något sånt. Han klarar sig bäst själv. Den får man inte lov att störa på något sätt, han ska ha sin fulla frihet.

Även om båtbyggare hade en individualistisk syn på sig själva som yrkesmän, var *kamratskapet och den kollektiva andan* på arbetsplatserna stark. Liknelser som att "på varvet är vi som en stor familj" åskådliggör de stämningar som många gånger rådde. Varven var också i stor utsträckning familjeföretag, där släktingar i olika generationer arbetade tillsammans. Vanligt var att nyanställningar skedde familjevis, att en son till en anställd fick företräde framför andra till arbete vid varvet. Då alla deltog i produktionen och då varven till övervägande delen var små företag, hade man en god kontakt med varandra. Kamratskapet och den kollektiva andan har uppgetts som några skäl till att många båtbyggare arbetade kvar länge på samma arbetsplats.

Arbetets värde.

Att *yrket var "fritt"* har framhållits som positivt. Frihetsbegreppet avser här självständigheten i arbetet och, när det gäller mindre varv, att man arbetade för sig själv, utan överordnade.

De arbetsförhållanden som rådde inom båtbyggerinäringen medförde att båtbyggaren hade *överblick över hela produktionskedjan*, från urval och inköp av virke till den färdiga båten. Likaså hade man så gott som alltid en *direktkontakt med köparen*, att sälja båtar genom mellanhänder har aldrig varit populärt. En beställare kunde återkomma till varvet ett flertal gånger under byggnationen, för att se hur arbetet framskred. Denna kontakt med köparen upprätthölls ofta även efter det att ett nybygge hade leverats, exempelvis genom att båten togs in för översyn och reparationer vid varvet ifråga. Överblicken över produktionen och den nära kontakten med köparen var faktorer som värdesattes i arbetet.

Det är ett fascinerande, ett mycket fascinerande yrke. Och när man kommer till ett så här pass litet varv som vi är (ca 30 anställda), där varje man får vara med och se produkten färdig, även om de arbetar på speciella avdelningar. De ser båten, det hela färdigt. Inte i förhållande till storvarven, där en kanske står och gör detalj, han ser det aldrig i sitt sammanhang. Han ser väl när båten går i sjön, men här är de ju med på hela båten. Och det tror jag är mycket stimulerande och just det att här på ett sådant litet ställe, där var och en måste tänka och ha sitt... Det är inte så mycket ritningar som görs på dem, utan de har sina idéer på de olika ställena och de diskuteras. Här kommer yrkesstoltheten in i bilden i mycket större omfattning än vad det är på massproduktion. På ett stort varv, en som skär plåt, han ser inget mer.

Fiskkonserverindustri.

Att konservera fisk för långtidsförvaring har sedan gammalt varit av största betydelse, både för det egna hushållet och för försäljning. Torkning och saltning har varit de vanligaste metoderna, och de har ersatts av andra metoder först i vår tid.

Den egentliga konserverindustrin, inläggning i burk, började först som hemindustri. Men redan vid 1800-talets mitt uppstod regelrätt industri med betydande tillverkning.

Den tidiga industrin var framför allt lokaliserad till Gullholmen, Lysekil, Fjällbacka och Strömstad. Fabriken låg nära fångstplatserna, vilket var viktigt för råvarans kvalitet. Konserverindustrin expanderade snabbt, och fabriker öppnades på ett flertal orter längs kusten. Lysekil kom snart att bli ledande på området.

Ursprungligen byggde konserverindustrin på skarpsillen, som var välsmakande och hade hög fetthalt. Skarpsillen bereddes till ansjovis. Man använde också sill som råvara till gaffelbitar. Så småningom tillkom fabrikation av helkonserver, som inte krävde kylförvaring. Det var bl.a. skivlax, makrill, tonfisk, sardiner, fiskbullar, räkor och musslor.

Konserverindustrin hade goda tider under hela första hälften av 1900-talet. Kriget medförde råvarubrist, men å andra sidan var efterfrågan på produkterna mycket stor.

De senaste årtiondena har, liksom inom många andra branscher, inneburit svårigheter för de små och medelstora företagen. Storkoncernerna Abba och Foodia konkurrerar ut mind-

re fabriker och utvecklingen pekar mot ett fåtal, stora enheter, där så många arbetsmoment som möjligt sköts av maskiner.

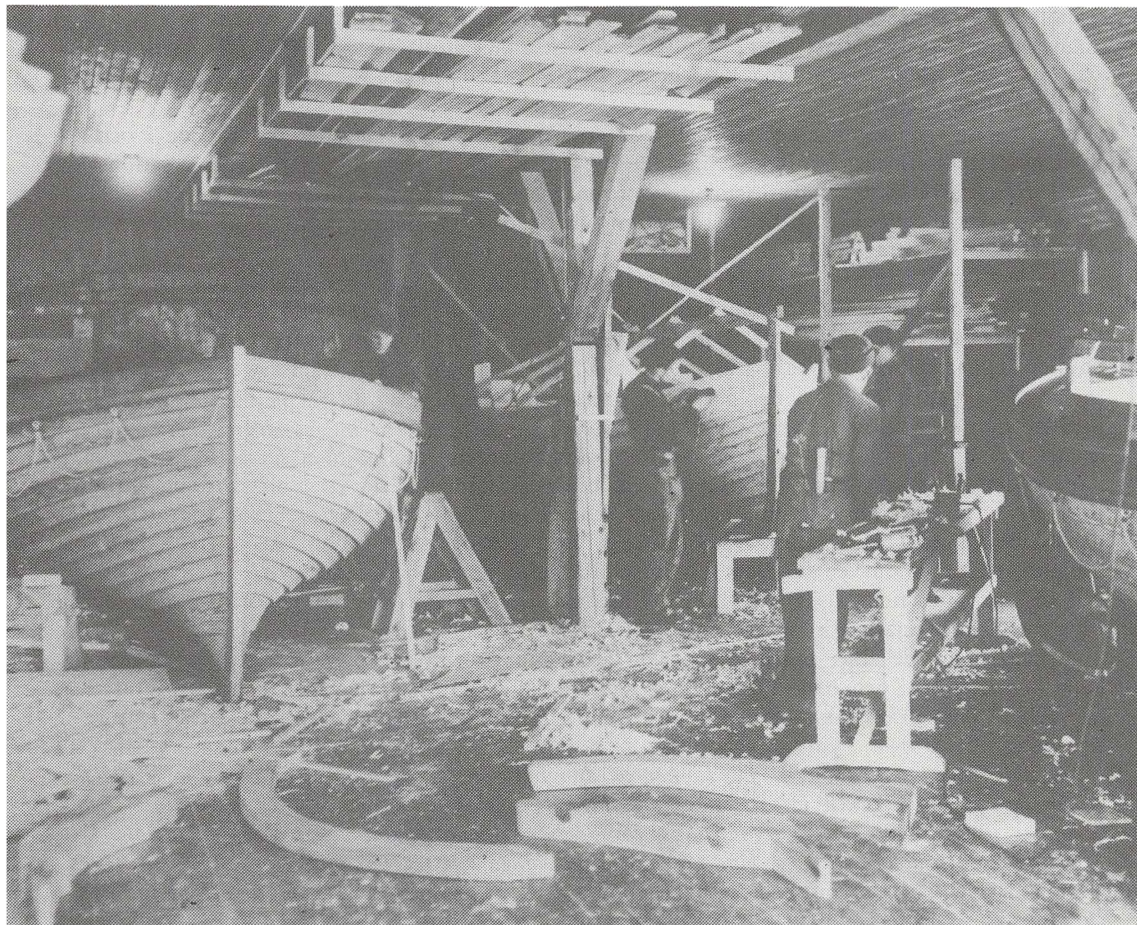
Eftersom västkusthamnarnas betydelse som landningsplatser för fiskeflottan blir allt mindre, är det idag vanligt med råvara som importerats landvägen. Konservfabrikernas lokalisering till kustbandet har alltså förlorat sin praktiska betydelse.

Konservindustrin har sedan starten varit av stor vikt som arbetsplats för skärgårdssamhäl- lenas kvinnor. Under förindustriell tid var fiskberedning och försäljning ofta kvinnornas upp- gift, och så har det förblivit, fast kvinnorna nu är löneanställda.tällda.

Arbetets värde.

Beredning av fångsten har alltså av tradition varit kvinnornas uppgift. Det har inte bara gällt fisk till det egna hushållet, utan också att torka och salta i större skala för försäljning. Alfa Olsson framhåller i sin artikel *Kostvanor bland fiskare i Bohuslän* (Mat och miljö 1970) att

Tillverkning av livbåtar vid Myrens mekaniska verkstad i Strömstad under 1940-talet. Foto Bohusläns mu- seums fotosamling.

det i synnerhet var kvinnor från fiskesamhällena i Orustområdet som under förindustriell tid var kända för sin fiskberedning och fiskhandel. Kusten från Tjörn och upp mot Sotenäset har sedan århundraden varit centrum för storbackefisket efter olika torskfiskar. Befolkningen har försörjt sig nästan uteslutande på fiske, och kvinnorna har i dessa samhällen spelat en lika stor roll inom fiskerieringen som vad männen gjort.

För den dagliga livsmedelsförsörjningen har man haft fasta bytesrelationer med jordbruksbygderna närmast innanför kusten. Men kvinnorna seglade också till marknader i Uddevalla, Göteborg m.fl. orter. Alfa Olsson berättar om de skvallaskerna:

Valldasker var kvinnor, gifta och ogifta, som slutit sig samman i lag om fyra till fem i varje. De köpte upp fisk av fiskarna, när dessa med sina fångster återvände från storsjöfisket. Dels tog de själva hand om beredningen med fläckning, rensning, saltning och spilling, dels lejdes andra fruntimmer till dessa arbeten. Med de färdigberedda varorna ställdes så färden till Uddevalla.

Arbetet var tungt och slitsamt, men ändå har det haft värden som gav stor tillfredsställelse. Man hade fullständig *bestämmanderätt* över sitt eget arbete, och all den *kunskap* som fordrades för att åstadkomma en bra produkt. Man följde arbetet *från början till slutet*, från den färskaste fisken till pengarna i handen på marknaden, och arbetet hade en *naturlig rytm* genom att det var säsongbundet. Det ligger också ett värde i att sälja sin egen produkt, för man sålt är det en bekräftelse på ens *duglighet*. Fisken byttes mot andra varor, eller man handlade för pengarna man fick. På så sätt upplevde man på ett mycket direkt sätt hur man arbetat för hushållets överlevnad. Det är också värdefullt att ha *fullständig kontroll över och rätt till hela resultatet* av arbetet. Och i fiskarhushållet var det kvinnan som hade hand om kontanterna.

Även ansjovisinläggning och -försäljning har ursprungligen skötts av kvinnor. Men i och med industrialiseringen framtogs kvinnorna kunskaper och initiativ. Män med organisationsvana och kapital från annan verksamhet köpte magasin och startade tillverkning i större skala, med hjälp av recept de fick av sina mödrar och hustrur. Kvinnorna hörde inte hemma i industrialismens företagarmiljöer.

De har i stället blivit anställda lönearbetare i fabriker, och de saknar *inblick* i organisationen och produktionen i dess helhet. De sysslar med ett *fåtal arbetsmoment*, en liten del av hela processen. De *kunskaper* och färdigheter som krävs är i samma mån begränsade. Tidsstudiemän har räknat ut exakt hur jobbet skall göras, och farten bestäms av ackordet. Arbetet är så hårt rutinerat att det betraktas som ett privilegium att få gå på timpeng, att få röra på sig och inte bara "sitta på stolen och tjäna". Arbetet har *ingen naturlig rytm*, det är samma slags uppgifter varje dag året runt, och det enda resultat man ser är lönekuvertet. Arbetstiden styrs av stämpeluret. Fångstberedningen i sig har alltid varit ett tröttande arbete, men det är värt att lägga märke till att arbetet blivit mycket mer *precisionskrävande* sedan näringen industrialiserades. Då sökte man bredda marknaden genom att ta fram mer konsumentvänliga produkter som skivsill, gaffelbitar, skinn- och benfri ansjovis.

I den förindustriella fiskeekonomin var kvinnan oumbärlig. I dag läggs stora summor ner på att med maskinernas hjälp göra henne överflödig.

I synnerhet i de äldre fabriker brukar arbetsmiljön vara ett stort problem. Lokalerna är kalla och draggiga, och ofta bullriga. Att hantera sillen är söligt, och lukten biter sig fast i hår och kläder. Yrkessjukdomar som muskelinflammationer, allergier och olika stressymtom är vanliga.

Ibland får jag panik, alltså. Jag tänker på den här sillen, man bara skär den ena filén efter den andra. Jag blir idiot, tänker jag. Jag tittar på klockan, och klockan går inte. Då är jag tvungen att gå, gå ut någonstans, för då känner jag att det växer inom mig, det känns som om jag skulle explodera och börja slänga allt jag har i händerna.

Värde i själva arbetet nämner egentligen endast de som går på timpeng, och inte är bundna av ackord.

När jag var här nere så gick jag mycket vid falsen, det jobbet tyckte jag väldigt bra om. Hon sa till mig, Judit där inne: "Tänk om vi hade haft den gamla falsen, och så Helge!" "Jaa," sa jag, "du behöver inte säga mer". Jag trivdes väldigt gott med det.

Söker man efter arbetets värde inom konserverindustrin, finner man det främst i samband med annat än själva jobbet:

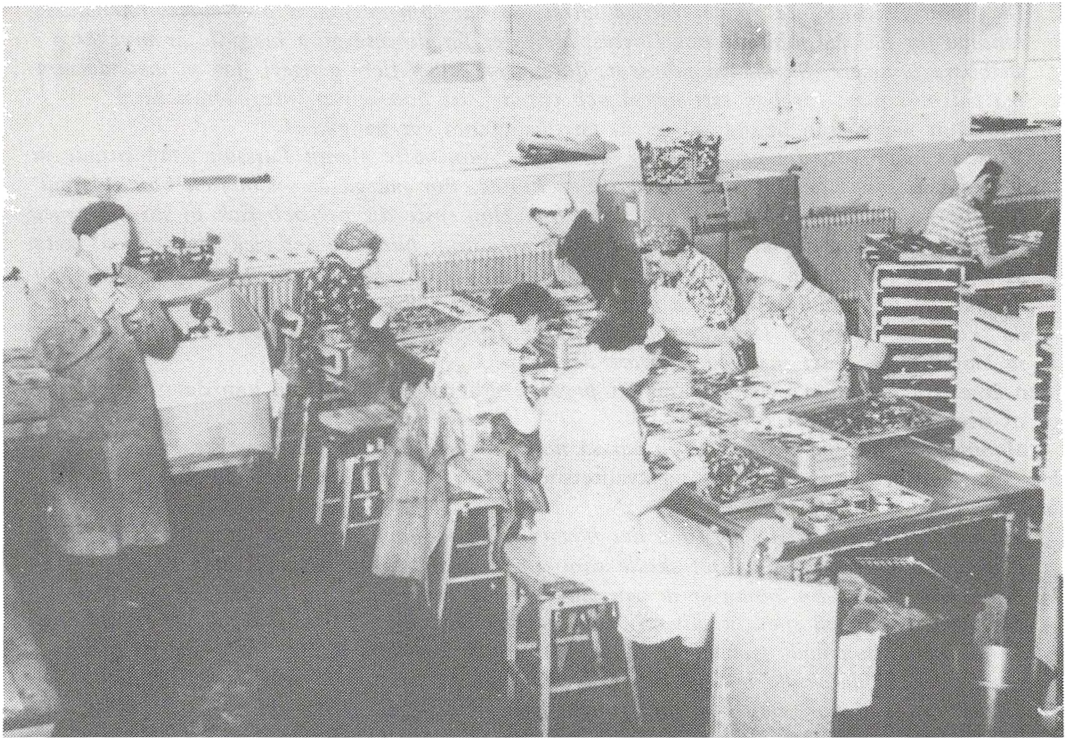
Man är glad att ha ett arbete över huvud taget, och man vill komma hemifrån ett tag. Det är inte roligt att gå hemma mellan fyra väggar och bara städa. Så jag tycker det har varit positivt att komma ut. Trots det enformiga jobbet har jag haft lust att gå till arbetet i alla fall, det är konstigt!

På fabriken var där en fru, hon var gift med en maskinist. Men så hade han blivit sjuk, han hade fått ont i ryggen. Jag behöver inte arbeta, sa hon, men jag blir så nervös av honom så jag är tvungen att gå ut och ta några timmar. Jag är tvungen att komma ut bland folk. Han sitter där och lägger kasino, eller vad han gör. Jag blir så nervös.

Den samlade dagsprestationen gör också att man känner sig nöjd.

När man har jobbat en hel dag och vet att man har gjort rätt för sig, och det har gått bra på jobbet... man kommer hem, man har tvättat sig och man har ätit och diskat, och tar en tidning och går upp i sängkammaren och lägger sig. Man tycker att man har utträttat något. Det tycker man inte hemma, när man går och städar.

Det man värdesätter mest kan sammanfattas under begreppet *frihet*. Frihet från kontroll och auktoritära arbetsledare. Frihet att själv bestämma takten. Frihet att prata och umgås med arbetskamraterna, att inte behöva lämna sitt privata jag utanför fabriksdörren för att bli en produktionsfaktor.

Skärsalen i Richters konserverfabrik, Fjällbacka. 1960-talet. Inläggning av sprats (hårdrökta sardiner).

Det var det fria där ute, tyckte jag, det var det bästa utav allt. Plastchefen var ju precis som en arbetskompis. Vi pratade och skojade. Det kan man inte göra på andra ställen. Vi har ju kommit väldigt bra överens, det får jag säga. Han har varit snäll också, vi har ju faktiskt nästan rätt oss själva. Han har ju litat på oss, för vi har ju jobbat. Det är för att det har varit så fritt som en har vart där. Fördelen var ju att vi ingen stämpelklocka hade. Det är det ju på andra ställen.

I de mindre fabriker på småorterna har man också haft stor frihet att själv bestämma vilka dagar och tider man vill arbeta, och man har kunnat ändra sig med kort varsel.

Det är bara att säga till att jag går hem nu, ett par timmar före, och det jobbar jag in sen. Vi har fått greja precis hur som helst.

På så sätt har kvinnorna lättare kunnat klara det dilemma det ofta innebär att både ha förvärvsarbete och huvudansvar för hem och familj.

Just denna relativa frihet är mest markerad i småfabriker. Det är en frihet som försvinner när branschen strukturrationaliseras.

Arbetets kultur.

Just sillskärningen är fortfarande ett hantverk där man kan känna yrkesstolthet, även om arbetet i stort inte värderas särskilt högt.

Här nämns några uppfattningar som synes vara gemensamma i synnerhet för de äldre sillskärerskorna:

Man är mycket uppmärksam på den riktiga arbetstekniken. Vid en intervju diskuterades ett nyligen sänt tv-program från Klädesholmens konservindustrier, där sillrensningen visades i närbild. Men informanten var inte imponerad:

De rensar faktiskt inte på det riktiga sättet. Så där som de rensar på Klädesbomen, så rensade jag när jag jobbade hos Dortés. Men det får de inte göra idag, de är mycket snabbare här nere. Så många moment, de snurrar sillen flera gånger! Jag sa med detsamma till min man, för han satt också och tittade, att hon rensar inte på rätt sätt!

Snabbhet är något som beundras, det är en talang som ger pengar.

Vi hade ju en tös, det var hon som skar värst, hon hette Margit Larsson. Man tittade ju ibland och försökte hänga med så gott en kunde. För många år sedan fick hon resa till filialfabriken i Danmark. och skulle lära dom. Hon reste dit ner och fick ta sin man med sig. Hon fick vara där en vecka. Hon skulle visa dom hur fort det gick, de skar så sakta. Men de blev ju rädda när de fick se Margit, kan tänka. De hade en väg framför sig, och de slängde upp en liten låda, sa Margit, och nu må vi ha kafi, sa de, nu må vi ha kafi, då skulle de ha kaffe. Det var väl unga töser och sånt. Men jag skulle inte vilja vara där, sa Margit. Då är det mycket härligare där vi är.

Man är också noggrann och mån om ett prydligt arbetsresultat. Ibland kan det till och med gå ut över förtjänsten.

Mamma jobbade på Kullans. Hon var så noga, så hon tjänade inte mycket.

Har man väl lärt sig en uppsättning kvalitetsnormer är det mycket svårt att göra avkall på dem.

En har fått den takten i sig, och det hänger ju kvar. Såna skivor de skär här hade aldrig i livet gått nere på Abba. Det skulle vara tunna skivor så en nästan kunde se sol och måne igenom dom! En annan är ju van vid det. Jag kan inte skära tjocka skivor! Dom andra, dom har ju en sju-åtta skivor i dom här smälädorna. Där kanske jag har en tio-elva i. Se på Mary, hon hade gått här i 25 år, så började hon hos Bovik. De sa att de tjänar så bra där, så då skulle hon gå dit. Och skar hon skiva, som vi skar, för vi skulle ha väldigt tunna skivor. Och hon skar tunna, fina. Vad i fridens dar, hur skär du skiva, sa de till henne. Jag skär skiva som jag har gjort i alla år! Nej bevara sig väl! Så skall du inte sitta, då tjänar du inte ett dugg! De skar bitar så tjocka så det kan ingen tro. Det finns många sorters burkar. Ser man då burkar som är slarvigt gjorda, tjocka, fula

skivor, och de ligger litet hur som helst, ja det tycker man ser äckligt ut. Vet du med dig själv att du lämnar en trave där det är tunna, fina skivor, och det ligger prydligt, det känns ju roligare än om du vet att du lämnar något halvgjort, eller vad jag skall säga. För det går ju att slarva.

Av arbetsledningen förväntar man sig samma höga krav på arbetskvaliteten som man själv fått lära sig.

Chefen har varit så noga. Han var så bra, så rättvis och så rejäl. Arg kunde han bli, men det var riktigt, tycker jag! De skulle ha någon som kunde riktigt. Han tog burkarna och vände upp och ned på dem och tittade så det inte fanns något svart och inte fanns något ben. Och var det så att det inte var bra, så ställde han det bögar i för sig, och så fick vi gå igenom det. Det gick han och gjorde ibland på middagsrasten. Jag tyckte det var bra, för det fick en lära sig att skära ordentligt. Det var många som slarvade också.

Renlighet är också viktigt, och det är lätt att förstå med tanke på arbetsmiljön.

Jag kan inte jobba när jag har smutsigt runt omkring mig. Jag torkar, jag gör det tusen gånger i timmen, tror jag, att jag tar fram den där trasan och viftar. Så fort dom har tagit hundra lådor, då tar jag trasan och torkar där. När jag jobbade här nere på Abba hade en ju såna bra bord. Dom lutade, och dom hade en kant i mitten, så det rann ner och försvann. Men här, här rinner det ner till Signe, som sitter intill mig. Så det är tur att jag inte har någon mitt emot, för då fick jag alltihop. Förut, när jag hade en mitt emot mig, när jag städade på torsdag, satte jag lådor under min stod (som hängdes med sitsen på bordet) för annars hade jag inte kunnat sitta på den när jag kom på måndan. Då hade jag skurat och gjort så rent, skurat med soda, ja då var det en stor sjö när jag kom på måndag morgon!

Som ideal framhålls de som jobbat länge, gärna också efter pensionsåldern.

Och jag pratade vid en, hon är 65 år i år. Hon har jobbat på Boviks, där har hon varit i 51 år. Jag sa, hur i världen kan du? Jaa, sa hon, jag har strävat! Nu har jag snart gjort ifrån mig. Jag sa, då får du medalj är klart!

Men jag får säga, vi äldre på Wittes, vi var väldigt... skall jag säga pålitliga. För vi kom ju. Ja, vi går allt till jobbet. Men det är många ungdomar som struntar i det. Där var en fru, hon jobbade ju efter det hon hade fått pension, i ett par perioder. Nu före jul och förra året också. Och det var inte många ungdomar som hade gått dit och ställt sig och hjälpt.

Man söker efter ord för att inte framhäva sig själv och sin yrkesskicklighet, uppskattning talar man helst om i negativa termer:

Vi har aldrig fått någon tillsägelse för att det inte har varit bra.

Det första en började var en så hemskt livrädd för att det inte skulle vara bra. Tänk om det inte är bra, tänk om chefen säger något! Men det gjorde han aldrig.

Som nämnts i avsnittet om arbetets värde, ger arbetsgemenskapen kompensation för monotona sysslor och obekväma arbetsmiljö. Därför uppskattar man kamrater som är glada och lättsamma, lojala och hjälpsamma.

Det var många som var käcka och skulle skoja, och det var ju roligt, för tiden gick ju litet fortare. Hon, som var föreståndarinna, hon var käck och glad, hon sjöng rätt som det var. Det blir änna litet lättare, i ett arbete.

Till yrkeskulturen hör också yrkesspråket, alla de speciella uttryck för arbetsredskap och arbetsmoment och annat, som växer fram inom ett yrke.

Här kan man också fråga hur arbetarna benämner sig själva, det är en viktig spegel av yrkesidentiteten. Påfallande är, att det saknas en bra, informativ benämning på de kvinnliga arbetarna. Männen kallas konservarbetare, förr magasinsarbetare. Men kvinnorna kallas knap-past konservarbeterskor, och förr "gick de på magasin". Någon gång hör man benämningar som skärerska, läggerska, men det allra vanligaste är, att det refereras till kön och inte till yrke: damer, tanter, käringar, töser, flickor, jäntor, "de kvinnliga". De intervjuade kvinnor-

na själva säger "vi tanter" eller "vi kvinnliga". Orden töser och flickor används också om de äldre kvinnorna.

Allt detta kan man tolka som uttryck för att kvinnorna i första hand hör till hemmet och familjen, att de inte har sin främsta identitet som yrkesarbetare.

Orden säger också något om den patriarkaliska relationen mellan arbetsgivare och anställda. Flickorna styrdes med faderlig hand.

De forskare som studerat yrkeskultur har företrädesvis valt manliga yrken, gärna av det mer heroiska slaget, yrken som krävt teknisk skicklighet och fysisk styrka. (Se t ex B. Hofmaier. Montagearbetare, 1980 - boken innehåller också en översikt över forskningen kring yrkeskultur). Som vi sett ovan har också träbåtbyggaren vanligen en stark yrkesidentitet, och tar med sig denna identitet utanför arbetsplatsen.

Sammanfattar man konservärbeterskornas yrkeskultur framstår den däremot som ganska odramatisk. Kännetecknande drag är fingerfärdighet, noggrannhet, flit, renlighet, blygsamhet och social smidighet - alltsammans också traditionellt kvinnliga attribut. Intressant är också att se, hur väl dessa ideal harmonierar med arbetsgivarens önskemål. De båda värdesystemen förstärker varandra. Dessutom vidmakthålls de genom produktionens hantverksmässiga karaktär. Trots ackordspressen är arbetet fortfarande så traditionellt att det i sig inte föranlett några större förändringar av värderingarna.

Slutligen kan man lägga märke till, att yrkesidentiteten för de flesta inte är särskilt stark. Privatlivet betyder mer för självuppfattningen, arbetet lämnar man helst samtidigt som man stämplar ut för dagen.

Detta hänger också samman med uppfattningen av arbetet som lågstatusyrke, vars kunskaper och färdigheter man har föga nytta av utanför arbetet.

För avsnittet om båtbyggeriet svarar Christine Fredriksen, som varit anställd inom projektet för dokumentation av denna näring (Se rapporten Båtbyggeriet, Bohusläns museum 1982). Christine Fredriksen arbetar nu med vandringsutställningar vid Bohusläns museum.

För övrig text svarar Ann-Marie Brockman, som är projektansvarig tillsammans med Nanne Engelbrektsen, Göteborgs universitet och Rolf Danielsson, Bohusläns museum. Ann-Marie Brockman gjorde 1979 en undersökning av tre nedläggningshotade konservfabriker i Bohuslän. (Stencilerad rapport) Under våren och sommaren 1982 pågår vid museet en fortsatt dokumentation av näringen. En samlad rapport beräknas utkomma vid årsskiftet.

Ann-Marie Brockman arbetar med produktion av basutställningar för det nya läns museet.

En geografis overvejelser omkring maritim etnologi.

Af Horst Meesenburg.

Det førindustrielle lokalsamfund var veldefineret og velafgrænset. Det havde som regel en klart struktureret redskabs- og erhvervskultur baseret på en alsidig udnyttelse af egnens ressourcer - ofte med en specialisering på en enkelt af disse, som f.eks. sæljagt hos eskimoen, græsningsbrug hos fjeldbonden osv. Også befolkningen udgjorde en velafgrænset population, der kun i ringe grad udvekslede mennesker med omliggende regioner. Selv midt i denne konservative selvtilstrækkelighed var det førindustrielle samfund ikke uden dynamik, idet klimasvingninger, innovationer og andre påvirkninger fra omgivelserne udløste tilpasninger inden for lokalsamfundet. Det er denne dynamiske foranderlighed - selv hos den mest uforanderlige dyre- og planteart, hos det tilsyneladende mest forstokkede og fastlåste lokalsamfund - der har overbevist mig om nødvendigheden af undersøgelser, som over et langt åremål fortløbende undersøger og reviderer det samme objekt. Kun ud fra et sådant dynamisk studium kan de udviklings-skabende kræfter analyseres.

Det vestjyske fiskeri.

Omtrent ligemeget hvor i det nordatlantiske kystlandskab man møder maritimt orienterede erhvervskulturer, er de udsprunget af marginalområdernes landbrugsmæssigt magre eksistensmuligheder. Havet som binæring bliver under 1800-tallets befolkningstilvækst til hovederhverv som følge af den voksende samhandel med omverdenen og en samtidig vækst i efterspørgsel på fisk og søfolk. Langs den jyske vestkyst resulterer havnebyggeriet i en koncentration af bebyggelsen på nogle få punkter. Længst overlever fiskeriet fra åben strand langs kysten mellem Thyborøn og Hirtshals, en kyst der frem til Hanstholms anlæg i 1967 ligger hen uden havn. Landbrugserhvervets afvikling i klitternes flyvesandsbælte betyder, at man langs hovedparten af den 400 km lange kyststrækning mellem Rømø i syd og Skagen i nord bevæger sig gennem et område, hvor i dag næsten kun fiskerihavnene har en fastboende befolkning. Ellers har turismen overtaget landskabet med alle dets marginale, men rekreative ressourcer. Turister glør på turister, og kun fiskeriet har bevaret et lokalt og dagligt tilhørsforhold til landskabet.

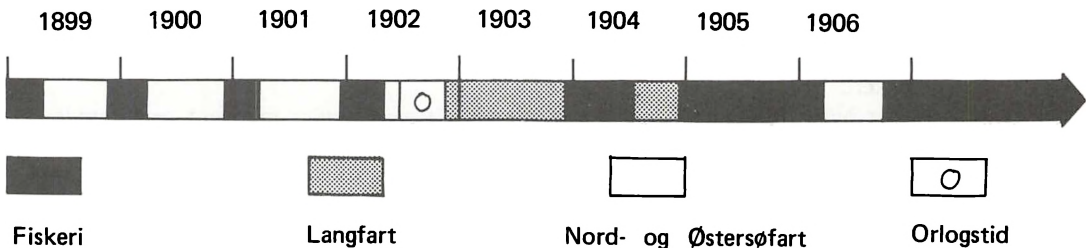
Fiskeriet udviklede sig gennem 1800-tallet til en bæredygtig niche for den befolkningstilvækst, som landbruget ikke kunne rumme. Som Orvar Löfgren har vist for Halland, udviklede fiskeriet sig både på og på trods af landbrugets betingelser. Klittens og lynghedens overdrev blev mere eller mindre ulovligt taget i besiddelse af jordløse småfolk, mens både den økonomiske og politiske magt fortsat lå hos bønderne inde på den gode jord. Klitten var sognets fattiggård, man tog den til efterretning uden nogensinde at regne med den. Først med fiskerierhvervets voldsomme vækst i krigs- og efterkrigsårene blev havnen sognets skattemæssige tyngdepunkt. I dag er det landbruget, der er blevet umyndiggjort. Fiskeriet er dog fortsat et isoleret erhverv, hvis rekruttering helt er afhængig af tilgangen fra egne rækker. Så længe erhvervet er lukrativt og indtægtsførende, er alting godt, mens det i krisetider er følsomt over for bedre tilbud på arbejde og uddannelse udefra.

Den tunge bagage.

Ligesom landbruget bærer også fiskeriet på en stadig tungere bagage i form af løn, stigende brændstofpriser og et voksende krav på ny og bekostelig teknologi. Mens arveskat og andre afgifter vanskeliggør et generationsskifte. I de havnebyer, hvor fiskerne i dag kun udgør en beskedent del af den erhvervsaktive befolkning - hvilket især gælder Esbjerg og Frederikshavn - proletariseres erhvervet. De unge vælger andre muligheder, og fiskeriet må i vidt omfang benytte sig af ufaglært arbejdskraft. Denne tendens forstærkes ved, at netop disse havne i løbet af de sidste årtier er gået fra et håndværkspræget konsumfiskeri til et mængdepræget industrifiskeri. Det er tilstrækkeligt, at skipper og bedstemand har kendskab til fisk. Mandskabet er blot "håndlangere". Familiens sammenhold omkring havn og kutter er brudt, "håndværksfiskeren" afløst af fabriksskibet. Den manglende rekruttering inden for familien bevirker ofte, at skipperens gennemsnitsalder stiger, idet tilgangen af "unge investorer" forringes. I de mindre fiskerihavne, hvor fiskeriet stadig er samfundets bærende erhverv, hvor havn og kutter stadig er centrum for familiens aktiviteter, sker en bevist eller ubevist oplæring af de unge i fiskeriets kunnen, og en væsentlig del af befolkningstilvæksten indgår i kutternes mandskab.

Mobilitet.

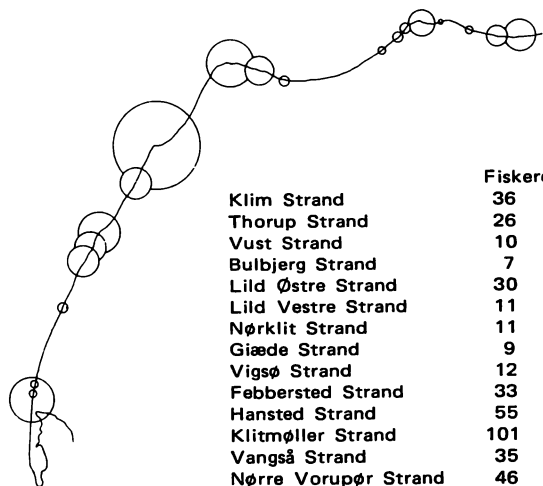
Marginalområdets mobilitet er et spændende tema. Ikke blot som en stadig tilpasning til periodens efterspørgsel og muligheder, f.eks. i form af et erhvervsskift fra søfart til fiskeri, fra fiskeri til turisme, men ligeså meget en geografisk mobilitet bestemt af årstidernes varierende mulighed for indtjening. Således indgik fiskeri, søfart og landbrug helt op til år 1900 i en fastlagt årsrytme langs de nordvestjyske kyster med regionale variationer. Diagrammet viser et eksempel

Arbejdscyklus 1899-1906 for fisker og sømand Martin Konge, Klitmøller. I Klitmøller og Vangså bevarede befolkningen den nære tilknytning til søfarten mange år efter, at den lokale skudefart var ophørt. Ungdommen sejlede forår til sensommer, men drev fiskeri hjemme fra i månederne november-marts. Martin Konge blev udmønstret første gang i Lemvig den 20. februar 1899 og var da med til at søve skibet ud af isen. De første år sejlede han med skonnerter og en kuf på England, Norge, Sverige, Belgien og Frankrig. Efter orlogstiden var han på langfart med Fano-skibene "Prins Valdemar" og "Cingalese". I 1906, da motorisering m.v. havde gjort fiskeriet rentabelt, fik han sammen med tre andre Klitmøller-fiskere, bygget motorbåd og drev siden fiskeriet som helårserhverv. På dette tidspunkt gik mange søfarende i land for at blive fiskere for alvor, andre slog derimod helt ind på søvejen og tog styrmandseksamen. Forf. optegnelser sammenholdt med søfartsbog. Fra A. Hjorth Rasmussen: Erhvervsstruktur og fiskeri på den jyske vestkyst. Bygd, 3. årgang nr. 2, 1972.

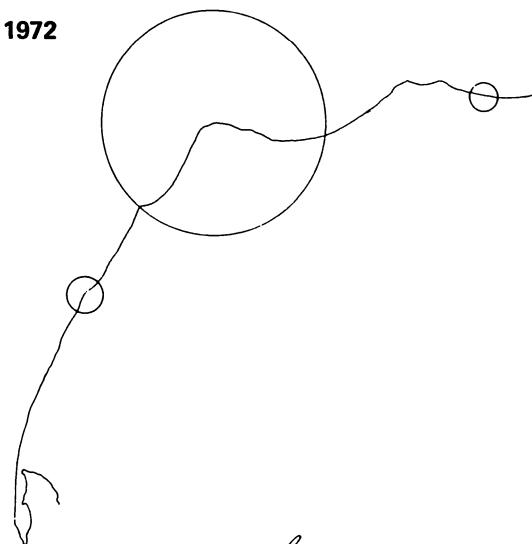
fra Klitmøller. Her havde skudefarten på Norge siden 1600-tallet været det bærende erhverv kombineret med lidt fiskeri og klitlandbrug. Efter gennembruddet af Aggertangen gik skudefarten gradvis over til Limfjords-byerne, og fiskeriet blev mod 1800-tallets slutning helårserhverv for de nordjyske landingspladser. Kortet viser den diffuse fisker-befolkning før Hanstholm havns anlæg i 1967.

1887

	Fiskere
Klim Strand	36
Thorup Strand	26
Vust Strand	10
Bulbjerg Strand	7
Lild Østre Strand	30
Lild Vestre Strand	11
Nørklit Strand	11
Giæde Strand	9
Vigsø Strand	12
Føbersted Strand	33
Hansted Strand	55
Klitmøller Strand	101
Vangså Strand	35
Nørre Vorupør Strand	46
Sønder Vorupør Strand	44
Stenbjerg Strand	46
Lyngby Strand	13
Alum Strand	9
Vester Agger Strand	10
Øster Agger Strand	52

1972

Antal fiskere op langs kysten mellem Agger og Thorupstrand i 1887 og 1972. Fra A. Hjorth Rasmussen: Kystfiskeri, landingsplads og havn, 1972.

Mobiliteten var som nævnt ikke blot et erhvervsskift i tid, men også i rum. Især syd for Limfjorden, hvor kystens tanger og strandsøer lægger afstand mellem hav og agerland, flyttede husmændene under vår- og høstfiskeriet fra deres husmandsbrug ud til klittens fiskerboder, og især det store fiskerleje ved Nymindegab tiltrak fiskerkarle og esepiger fra hele Ringkøbing Fjords opland. Da Esbjerg havn blev anlagt i 1870'erne, drog store dele af de unge fiskere i sæsonen sydpå til den nye havn og fiskede derfra. Mange blev efterhånden fastboende i Esbjerg, for siden - da Hvide Sande kanal i 1931 skabte et lokalt udgangspunkt for havfiskeriet - påny at flytte tilbage til det forjættede land, Holmsland Klit.

Endnu sydligere - på vadehavsoen Fanø - var fiskeriet allerede i 1700-tallet blevet afløst af søfart som hovederhverv. Søfarten kulminerede - som i mangen en vestsvensk og sydnorsk by - i løbet af 1800-tallet. Allerede omkring år 1900 var Fanøs søfart næsten helt afviklet, dampskibe og storhavne havde overtaget jobbet, mens f.eks. søfarten i Halland og Bohuslen overlevede helt op i efterkrigsårene som lokaltrafik mellem skærgårdens mange småhavne.

Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg planlægger i de kommende år i samarbejde med et forskningsprojekt omkring Vadehavets kulturhistorie - styret af regionens amtsmuseumsråd og de museer, der arbejder i området - at uddybe den omfattende dokumentation, der i forvejen findes om søfartens blomstring og afvikling på Fanø. Det demografiske aspekt vil være væsentligt. Eksisterende slægtsundersøgelser af Fanø-familiernes skæbne, deres erhvervsvalg og afvandring fra øen vil blive uddybet med nogle "tværsnit i tid" ud fra kirkebøger og folketællinger. Det vil være nærliggende at sammenligne søfartens historie på Fanø med udviklingen på steder som Marstal, Dragør, Mandal og Bohuslen.

Erhvervsudvikling og naturlandskab.

Inden for de skandinaviske lande findes en rigt varieret udformning af kystens landskab. Ikke blot en udpræget forskel på Danmarks kyster af sand og ler på den ene side og fjeldkysterne på den anden, men en omfattende udvikling af lokale kysttyper. For at begynde i Danmark hæftes vi mod sydvest på en vadehavskyst, langs hvilken frisisk handel siden vor tidsregnings begyndelse har skabt forbindelse mellem Flandern, Rhinlandene, Nordtyskland og Jyllands vestkyst. Ribe blev tidligt den nordligste handelsplads, og dens købmænd organiserede gennem middelalderen erhvervsliv og handel i det tilgrænsende område. Således kan strukturen i det vestjyske bakkefiskeri med langliner antagelig føres tilbage til innovationer udgået fra dette stærke handelscenter.

Nord for Blåvandshuk afløses tidevandskysten af en tange- og lagunekyst, der strækker sig op til Limfjorden. De store tangeafspærrede strandsøer skabte her særlig rige muligheder for erhvervs kombinationer. Tangerne blev i løbet af 1700- og 1800-tallet befolket af overskudsbeholdningen på det tilgrænsende moræneland, en befolkning, der lidt efter lidt vandt hævd på den af dem opdyrkede jord på klittens alminding. Fra starten kombinerede de af bitter nødvendighed det magre landbrug med høslet på lagunernes strandenge, rør- og tørveskær, fiskeri - samt hvad havet iøvrigt kunne give af akutte indtægter ved stranding, bjergning m.m. Alt efter årtiderne kunne hav- og fjordfiskeri kombineres, særlig på de steder, hvor et hul i tangen, et "gab", som ved Nymindegab skabte mulighed for gennemsejling. Aggertange er den nordligste, med Limfjorden som sin strandsø. Harboøre udviklede sig tidligt til den jyske vestkysts mest specialiserede fiskerleje, hvorfra ny teknik inden for fiskeriet især i løbet af 1800-tallet spredtes ind gennem hele Limfjorden, ja ved årlige togter helt over i østdanske farvande.

Nord for Limfjorden skifter kysten pány karakter. Vi er nu nået op i det skandinaviske hævningsområde, hvor landet gennem 5.000 år har bredt sig på havets bekostning, hvor tanger og laguner ved sandaflejring blev sammensvejst og opfyldt til en sammenhængende sandslette, som sandflugten i løbet af 1500- og 1600-tallet dækkede med sine klitter. Ingen tange gav her fisker og skipper mulighed for at søge læ for havets brænding, al havvendt virksomhed måtte foregå fra åben strand. Men iøvrigt bræmmes indlandets frodige agerjord også her af et bredt klitbælte, der tidligt blev sognenes fattiggård. Fiskeriet nåede på denne barske kyst aldrig så rig en udvikling som syd for Agger, og fiskeri fra stranden med landdragningsvod var meget udbredt. Den store havbåd blev her afløst af mindre joller, og fiskeriet var i det hele taget ikke så stramt organiseret som længere sydpå.

Mens Limfjorden var indvand med et rigt varieret fiskeri, der før Aggertangens gennembrud i 1825 var fersk mod vest, salt mod øst, fortsatte den havnefjendske hævningsområde også, når Skagens Gren var rundet. Ganske vist kom man her i læ for vestenstormene, men egentlige havnemuligheder fandtes kun ved kystens tre fjordmundinger. Alligevel udviklede Skagen sig allerede i middelalderen til Danmarks eneste købstad med fiskeri som hovederhverv og blev tidligt et udgangspunkt for kontakter på tværs af Skagerak og Kattegat. Men iøvrigt fortsætter Jylland sin havnefjendske kyst helt ned til Grenå - og herfra videre langs Sjællands nordkyst.

De indre farvande.

Syd for Grenå og Samsø når vi pány ned til kyster, hvor læ og havstigning skaber forudsætning for en kystlinie, der bestemmes af det østdanske bakkelands rige formverden. Bælter, sunde, fjorde og vige skærer sig dybt ind mellem bakkerne og opdeler det sydøstlige Danmark i et næsten uoverskueligt virvar af maritime landskaber. Her er det næsten umuligt at give en oversigt over de kystbetingede kulturformer. Fiskeriet var overvejende et bondefiskeri - ligesom i Limfjorden i vid udstrækning drevet med faste redskaber som ruser og bundgarn opsat ud for "egen kyst". Fiskeriet havde derfor ikke den samme grad af erhvervspecialisering og mobilitet som langs den barske vestkyst. Bondens agerland gik som regel helt ud til kysten, og ingen sandet alminding gav plads til jordløse og fiskende husmænd. Til gengæld skabte det østdanske rige bondeland grundlag for en omfattende småskibs fart mellem kystens talrige ladepladser og ho-

vedstaden. Særlig de slesvigske byer Åbenrå og Flensborg, der ikke var underlagt Københavns begrænsende privilegier, udviklede i 1700-tallet en rig sejlskibstradition, der begyndte med søfart på Østersøen, men som i løbet af 1800-tallet underlagde sig verdenshavene. Endnu rigere blev væksten i sejlskibsflåden i 1800-årene omkring Det sydfynske Øhav. Marstal blev det absolutte tyngdepunkt med Troense, Thurø og Svendborg som satellitter. Ærø hørte frem til 1864 til hertugdømmerne og kunne ligesom Åbenrå og Flensborg udnytte sin frihed - særlig efter købstadsprivilegiernes afvikling. Men også i disse farvande satte dampskibsalderen et brat punktum for sejlskibsflåden.

Kvase- og smakkesejlads.

Småskibsfart og fiskeri indgår dog fortsat et samspil i disse farvande. Især rusefiskeriet efter ål - med op til 800 ruser som grundlag for en heltidsfisker - afsætter deres fangst til storfirmaernes kvaser, der stadig besejler både de sydnorske, svenske og danske kyster og opkøber ål. Den endnu i mellemkrigsårene udbredte sejlads med levende torsk i smækker fra de indre danske farvande og helt op til Oslo og Sørlandet er i dag historie.

Halland og Bohuslän.

Hinsides Kullen afløser Hallands barske klippekyst den danske blidhed. Syd for Varberg en lav og udsat fladkyst med kun få indskæringer, nord for med en stadigt bredere skærgårds- og fjordkyst, der først i Bohuslän når sin fulde udfoldelse. Disse etnologisk veldokumenterede landskaber har gennemløbet en erhvervsudvikling med talrige paralleller til den vestjyske, nordsjællandske og bornholmske. Også her strakte sognene sig fra det noget mere givtige indland ud mod kystbræmmens forblæste lynghede, også her blev kystheden erobret af agerbygdens befolkningsoverskud. Fiskeriet udviklede sig som et af flere bierhverv, og ligesom i Nordjylland blev fiskeri suppleret af søfart, og ladepladsernes småskippere udviklede sig til en landlig købmandsstand. En lignende udvikling gentager sig på det norske Sørland, og det må være nærliggende i årene fremover at drive sammenlignende studier over samfunds-, redskabs- og erhvervsudvikling inden for disse hav-adskilte regioner. Kattegat-Skagerak-projektet har det som sin hovedopgave.

Særlig spændende vil det være at følge og sammenligne disse "marginalkulturer"s afvikling i løbet af 1900-tallet. Som nævnt er denne afvikling vidt fremskreden langs Jyllands vestkyst, kystzonen affolket - bortset fra sommerens turistinvasion -, og det aktive fiskerierhverv samlet på nogle få punkter. Der er næsten ingen opblanding mellem den fastboende befolkning og turismen - højst en trafikal. I Bohuslän har fiskeriet gennemløbet en lignende koncentration, men da bebyggelsen som følge af kystens rigdom på læ og havne er langt mere diffus, har turismen valgt de talrige fiskerlejer som vækstpunkter og været med til at fortrænge de oprindelige erhverv. Fiskerlejet er blevet en malerisk kulisser, hvor man især i sommertiden næsten forgæves søger efter "det bærende erhverv". Ligesom den tyske befolkning i juli-august presses op langs de jyske strande. søger den industrielle svensker ud mod skærgårdens velsignelser.

Sørlandet.

Sammenlignet med Jylland og Bohuslän må Sørlandet endnu betragtes som fredet. Den kontinentale turiststrøm søger i Norge snarere efter fjeld og midnatssol end efter strand, og selv om også Sørlandet har sine turistcentre, er de dog knap så massive. Som følge af den smalle fladsø ud mod den norske rende har fiskeriet aldrig nået et omfang som på Vestlandet, og fiskeriets strukturændringer har ikke været så gennemgribende. Som nævnt under Fanø, havde Mandal en lignende storhedstid som søfartsby, men måtte også se sig forbigået i dampskibsalderen. En beskeden industriel udvikling har forskånet såvel Fanø som Mandal for tilintetgørelse af skipperstadens bygningskultur, men mens Mandal endnu har sin funktion som købstad i behold, er Fanø blevet degraderet til turist- og "sove-ø".

Afslutning.

Jeg ved ikke, om det på nogen måde er lykkedes for mig at anskueliggøre de visioner, jeg selv har haft omkring en formidling af de maritime kulturmønstre og kulturlandskaber, som kendetegner de forskellige skandinaviske kystområder. Lykken er pludselig for en uge at blive flyttet fra jysk vestkyst til en skærgårds-ø i Bohuslän, i Sörlandet - eller hvor det nu måtte være - for gennem en ferieuges uforpligtende og vandpjaskende recognoscering af fornemme stedets særpræg, for måske før eller siden at udbygge denne sommerduft med litteraturstudier, - for eventuelt af nød eller letsind at lave et nummer af BYGD eller en udstilling om emnet.

For mig selv har sådanne tværfaglige og tvær-regionale studier altid været meget givende. Jeg mindes stadig Nordnytt's mediterrane temanumre som noget af det mest inspirerende. Det er mit håb, at de institutioner og personer, der arbejder med maritime emner, fremover i stigende omfang vil udveksle studier, erfaringer og visioner såvel på det videnskabelige som på det formidlende plan.

Geografen er Horst Meesenburg, 54 år, cand.mag, i biologi-geografi-geologi fra Københavns Universitet 1953, seminarieadjunkt 1954-1967, leder af saltvandsakvariet ved Fiskerimuseet i Esbjerg fra 1968-1976, udgiver og redaktør af tidsskriftet og forlaget BYGD fra 1970. Fra 1.1.1982 museumsinspektør ved Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg. Har foruden en bred formidlende og publicerende virksomhed arbejdet videnskabeligt - med et beskedent lille "v" - med plante-, dyre- og menneskesamfund. Har i BYGD både offentliggjort egne og andres maritime undersøgelser, bl.a. fra norske, svenske, danske, skotske, færøske, grønlandske og newfoundlandske regioner - i udstrakt grad med tværfaglig, dvs. kulturhistorisk-etnologisk-geografisk, ja måske principielt *biologisk* indfaldsvinkel. Arten *Homo sapiens'* biologi, også kaldet human-økologi. Niche-begrebet, der jo i sin oprindelse er biologisk, har fremmet et sådant helhedssyn. Et helhedssyn, der netop på grund af sin tværfaglighed let kan føre til fejltrin ud i tilgrænsende fags spinatbede, men som samtidig beriger ens egen faglige begrebsverden med nogle ekstra dimensioner.

Anmeldelser

Kystmuseenes vandreutstilling: Livbergning langs kysten.

Av Jarle Bjørklund.

”Utstillingen består av i alt 16 pappskjermer... Den veier lite og er lett å montere”. Så sier redaksjonskomiteen bestående av Per Posti (Tromsø Museum), Karl Ragnar Gjertsen (Nordmøre Museum) og Jarle Sanden (Fiskerimuseet på Gjertøya).

Nå er AOF’s jubileumsutstilling ”Ut med havet” demontert. Den var viet kvinnene i kystsamfunnet, så rent tematisk var de to utstillingene nær beslektet. Men AOF’s utstilling ble emballert og presentert i fullriggeren ”Sørlandet” på 559 brutto register tonn. Ut fra de skriken- de kontraster i mål og vekt, og følgelig også i budsjetter, stemmes man til ettertanke.

Gleden over å oppleve en av våre skværriggere engasjert, og dertil i kulturarbeid, blandes med et stikk av misunnelse over de ressurser AOF kan legge i et slikt tiltak. Men etter å ha erkjent at premissene for de to utstillingene er svært så ulike, kan man lettere samles i gleden over å se så mange slutte opp om en tilnærmet felles sak. Dette underbygges ytterligere ved at Norsk Sjøfartsmuseum i samarbeid med Norges Ungdomslag også har tatt opp kystkultur som emne for en utstilling/stafett mellom ungdomslagets lokallag på kysten. Fokus på kystkulturen altså - og kanskje var det på tide?

I vurderingen av ”Livbergning langs kysten”, må nødvendigvis bakgrunnen og tilblivelsesproses- sen vies oppmerksomhet. Flere interesserte i kystkultur satte hverandre stevne på fiskeværet Sør- Gjæslingan i Nord-Trøndelag. Initiativtager var Woxengs Samlinger i Rørvik. Enkeltvis var de representanter for resurssvake institusjoner, de fleste museer, små museer og historielag. Dette se- minaret kunne som seminarer flest, summeres opp i et x antall kilo papir A⁴, men resulterte i stedet i 16 pappskjermer a 1,90x0,76 m.

Det viser at det med pinaktig små resurser er mulig å skape noe gjennom et samarbeid. No- en midler har man fått utenfra. Nok til å sette en del av arbeidet bort til et reklamebyrå. By- rået har vel neppe handlet ut fra ren idealisme, men tatt sin tilmålte del av kaka. Det vil i praksis si at museumsfolkene har jobbet for smuler. Det vil de neppe fortsette med. Men mot denne bakgrunnen blir ”Livbergning langs kysten” et pilotprosjekt og et viktig innlegg i den på- gående debatt om vandreutstillinger: organisasjonsform og fordeling av midler o.s.v. Den burde derfor granskes nøye av Statens museumsråd.

Nå har neppe dette rådet vært utstillernes målgruppe. I denne utstillingen kan kystboere flest kjenne seg igjen ved at den i tid går helt opp til 1940. Det gir de fleste en tamp å nøste fra, slik at man lettere kan finne tilhørighet med de emner og miljø som skildres. Dermed blir den med på å vise verdier som ble skapt - og tapt - og maner til omtanke for det som står igjen.

Utstillingen tar som tittelen tilsier for seg arbeidsliv og levemåte langs norskekysten. Ved hjelp av fotografier er det lagt vekt på å vise allsidigheten i levemåte og ressursutnyttelse. Hver- dagsmennesket og hverdagshistorie står i sentrum. De beste av disse bildene er gjengitt i stort format, opptil 70-50 cm. Dermed dokumenteres samtidig arbeidsprosesser og arbeidsdeling mel- lom gamle og unge av begge kjønn. Utstillingen er disponert reint geografisk. Norges kystlinje er delt inn i 8 områder. Innenfor disse områdene har redaksjonskomiteen tatt for seg både ge- nerelle trekk ved livbergningen, såvel som mer typiske trekk. Eksempelvis er sjøfart viet mest

plass i områdene ved Oslofjorden og Sørlandet, sildefisket på Vestlandet og skreifisket i Nordland.

Utstillerne understreker at det ikke har vært praktisk og økonomisk forsvarlig å sende med gjenstander, men at gjenstander fra lokale museer og private kan stilles ut sammen med panelene. I den forholdsvis beskjedne utstillingen, ligger det derfor store muligheter til å bygge opp en ganske omfattende sak.

Utstillingen er først og fremst tenkt å være et tilbud til kystkommunene. Men en slik utstilling bør også kunne vises i innlandsområder. Uten gjenstander blir den lett noe flat. Men i fortsettelsen av den samarbeidsråd som ligger til grunn for utstillingen, skulle det være mulig for innlandsmuseer å få låne noen røffere gjenstander, etter avtale med et kystmuseum. Og man har da som ellers muligheter til å supplere med gjenstander fra lokalmiljøet, gjenstander som relateres til de samme eller beslektede arbeidsprosesser som panelbildene viser: f.eks. fiske og fisketilvirkning ved vassdrag.

Alt i alt en utstilling med tyngde, vekten til tross. Den åpner dessuten for muligheter, kanskje til og med vyer, for den som er optimistisk av natur.

Kågen.

Dokumentation av ett båtbygge.

av Lars Lars Johansson och Sigvard Fjellson.
Förlag: Föreningen Allmoge Båtar 1981. 136 sidor.

anm. av Hans Persson.

Föreningen Allmoge Båtar arbetar med att bevara våra äldre svenska bruksbåtar. Särskilt angelägen är man om att ta tillvara de båttypen som ej längre används och att uppmärksamma det traditionella båtbyggeriet. Att beställa och låta bygga en båt var en ide som växte fram inom föreningen ur det dystra faktum att träbåtbyggarna börjar bli gamla och att yrket dör ut, och därmed på sikt även båtarna.

Kågen är en av de allmogebåtar som slutade byggas när inombordsmotorn introducerades på västkusten. Dess långa historia som allsidig bruksbåt på Bohuskusten samt dess behändiga dimensioner (17-23 fots i längd) gjorde att valet föll på denna.

Båtbygget har dokumenterats i föreliggande bok. Sigvard Fjellson berättar i detalj om arbetet från de första förberedelserna till den slutliga invigningen och Lars Johansson har stått för bokens rika bildmaterial.

Båten byggdes på ön Orust i Bohusläns skärgård av Georg Johansson, en båtbyggare med livslång erfarenhet inom yrket. Efter några inledande sidor om kågens historia och om båtbyggaren och hans verkstad för man följa denne i hans arbete med båten; valet av virke i skogen, basningen av bordet, bordfyllnaden, naglandet av spanen osv.

Texten är noggrann och detaljrik, lika noggrann som det precisa och handlagskrävande hantverk som

dokumenteras. Det rika bildmaterialet är av god kvalitet och ger läsaren en stark känsla av närvaro i båtbyggarens verkstad. Det är alltså i mitt tycke en mycket lyckad dokumentation. Vissa delar av den detaljrika beskrivningen kräver en viss kunskap hos läsaren om båtens terminologi, men de flesta redskapen och båt detaljerna förklaras ingående.

Kvinner i fellesskap.

Af Harriet Holter (Red.).
443 s. Oslo 1982. Nkr. 160,-.

Anm. af Bodil Bjerring.

Bogen indgår i serien "Kvinnens levekår og livsløb", hvis overordnede mål er at studere sammenhænge mellem kvinders arbejdsliv, familieliv og deltagelse i det offentlige liv.

Nogle artikeloverskrifter siger lidt om bogens bredde:

"Fellesskap og feider i den nye kvinnebevegelsen".

"Deltidsarbeid og samhold".

"Guttene får løn og jentene får hverandre".

"Mødre som modell for sine døtre".

"Premisser for personlige forhold mellom kvinner".

Der skelnes i bogen mellem offensive og defensive kvindefellesskaber. De offensive er de, der sprænger de eksisterende samfundsforhold, mens de defensive opfattes som kvindefellesskaber, der går ud på at hjælpe og trøste, eller på at vælge mellem to onder, eller på at dele afmagt, og som

ikke ændrer på de forhold, der skaber problemerne.

Bogen idylliserer ikke kvindefællesskaberne. Forfatterne er ikke bange for at påpege konflikter mellem kvinder. Den behandler f.eks. kvinders indbyrdes konkurrence og udviklingen af kvindefællesskaber på mænds præmisser. Den stiller centrale spørgsmål som: Hvad er betingelserne for udviklingen af offensive fællesskaber? Den forbliver ikke på et defaistisk plan, hvor kvinderne må afvente ændringer i samfundets struktur for at kunne handle anderledes. Den opfordrer til, at kvinder træner i kollektive livsformer - i kvindefællesskaber. Bogen er en håndsrækning til en styrkelse af sådanne livsformer, idet nødvendigheden af den kollektive kvindehistorie fremhæves som en forudsætning for kvinders selvrespekt og identifikation med hinanden. Bogen standser ikke ved de historiske tilbageblik. Den rummer også visioner om, hvordan kvinders tilværelse kunne blive bedre.

Forfatterne er sociologer, socialantropologer, psykologer og politologer. De har mange indfaldsvinkler til problematikkerne, men et forbilledligt redaktionelt arbejde gør, at bogen alligevel fremstår som en helhed. Den kommer et spadestik længere ned end de fleste bøger om kvinders livssammenhænge. Den bør ikke kun læses af de, der arbejder med kvinders levevilkår, men af alle, der arbejder med at analysere og fortolke hverdagens former og indhold.

Svedjebruk förr och nu.

av Lars Kardell, Rune Dehlen och Birger Andersson.
Sveriges lantbruksuniversitet. Rapport 20. 1980. Uppsala. .

anm. av Anna-Maria Åström.

Svedjebruk som odlingsätt kan ofta förefalla exotiskt. Många antropologiska studier av utomeuropeiska svedjebrukskulturer har enbart stärkt detta intryck. Då vi både i Sverige och isynnerhet i Finland har en svedjebrukets närhistoria, som i vissa fall sträcker sig till 1880-1890-talen, är det naturligt att brukningsättet möter intresse också hos våra forskare. Få forskares intresse har dock sträckt så långt som Lars Kardells, Rune Dehlens och Birger Anderssons. I sin studie om svedjebruk förr och nu ger de först en historisk återblick över svedjebruk i Sverige, både vad det gäller myndigheternas inställning till bruket, dess geografiska utbred-

ning, arealkonsumtion samt folkminnen kring svedjebruk. Den andra delen av skriften är ägnad en redogörelse för svedjebruksexperimenten åren 1977-78 och en jämförelse av dess lönsamhet dels i förhållande till historiska förebilder och dels till det moderna energiintensiva jordbruket av idag.

Utän några fantastiska åthävor, redogör de tre specialisterna inom den agrikulturella forskningen för sina erfarenheter och sina slutsatser om svedjebruk som metod. Ur etnologisk synpunkt är det den ekologiska dimensionen som frapperar, men också överskuggar andra. Den rent kulturella och sociala dimensionen träder i bakgrunden av fullt naturliga orsaker; det är brukningsättet som sådant som skärskådas.

Med svedjebruk avser författarna "främst den form av odling där man på skogsmark skördade råg, rovor och potatis, oavsett om detta var en engångsföreteelse eller ingick i ett rotationssystem". Däremot gör de ingen åtskillnad mellan olika klart avgränsade former av svedjebruk, utan betraktar främst det svenska svedjebruket såsom ett normalsätt med lokala varianter. Det finska och isynnerhet det värmlandsfinska svedjebruket ägnas också något utrymme, men mest som en del av det svenska normalsvedjebruket, varvid dess möjliga särprägel bortfaller i behandlingen.

Arvo Soinen har t.ex. för Finlands del särskilt fyra slag av svedjebruk, nämligen 1) *vanlig sved* och 2) *rieskamaa* (kornsved) vardera i lövskog, 3) *huubta* (svedjefall i barrskog samt *psykälökkömaa* (katningssved) i jungfrulig barrskog. x enl. G. Grotenfelt.

Huutametoden, som närmast liknar den författarna beskriver i den mån det gäller granskog, gick i stora drag ut på att barrträden (gran med inslag av lövtröd) efter fällning 1-2 år tidigare, brändes under högsommaren, varefter sådden följde tätt in på och skörden först följande sommar. I Finland utvecklade sig huutametoden senast under 1600-talet så, att bränning skedde två gånger under på vandra följande år, varvid man sådde det andra bränningsåret och erhöll en skörd, som kunde vara bättre då all aska säkert hade trängt in imyllan. Mot 1700-talets slut skedde ytterligare en utveckling i och med att man också ökade såddantalet till två, bränning skedde före första sådden och genast efter den första skörden för en ny sådd. Det var ett intensivare sätt att odla, som samtidigt hade den fördelen att om man misslyckades det ena året, kunde det nästa bli bättre.

Dessa innovationer inom svedjebruket har troligtvis aldrig praktiserats i Sverige och Norge, utan man har, på vissa håll i kraft av större arealer, nöjt sig med en bränning. Praktiken att lämna sådden till följande år efter bränningen, är något som förfat-

tarna till Svedjebruk förr och nu tvivlar på trots an-
teckningar i uppteckningsmaterialet. I Finland fanns
en variant av tvåbränningsshuhtan, där man gjorde
så. Skriften har inte som syfte att utreda olika va-
riationer inom svedjebruket, men vissa varianter kun-
de ha penetrerats något mera. Därvid hade en uttal-
lad kulturell dimension lett till ett framhållande av
heterogeniteten inom svedjebruket.

Då det dock är det agrikulturella intresset som
dominerar i skriften, hade det varit värt att bekanta
sig med Arvo Soininens arbeten i ämnet - tyvärr
på finska, men en engelsk artikel ingår i The Schan-
dinavian Economic History Review VII. Uppsala 19-
55. Också Gösta Grotenfelts klassiker Det primitiva
jordbrukets metoder i Finland utgiven år 1899 för-
tjänar här att nämnas.

Det viktigaste med skriften, det objektiva över-
vägandet om svedjebrukets för- och nackdelar rör
sig på ett konkret plant. Behandlingen är speciellt
fräsch med tanke på den ofta utbrotsartade tonen
i den äldre vetenskapliga och kamerala litteraturen.
På basen av författarnas egna svedjebruksexperiment
åren 1977 och 1978 har de sakligt sammanfattat si-
na erfarenheter genast i början av skriften. I stort
sett går de ut på: (i förkortad form)

*att odling på skogsmark är möjlig genom bränning
och enkel markbearbetning och att skördarna i för-
hållande till åkerodling tidigare varit relativt stabila;
under 1800-talet med dess överskott av arbets-
kraft har svedjebruket verksamt bidragit till över-
levnadsvillkoren och varit en fullt rationell form av
markanvändning då skogen ännu inte hade alterna-
tivvärde. Energimässigt och näringscirkulationsmäs-
sigt (den höga kväveutlakningen) var svedjebruket
rent av mera produktivt än motsvarande åkerbruk,
medan miljökonsekvenserna inneburit en utarmning
av vegetation och flora under 1800-talet.*

Detta är inte framfört för att man inte skall be-
höva ta del av bokens innehåll; tvärtom är den fas-
cinerande i sin uppläggning och i sin gradvisa be-
skrivning av svedjebruksexperimenten 1977-78.

Folklore och nationsbyggande i Norden.

av Lauri Honko.
Åbo 1980. 155 p. (Bogen er samtidig nr. 10 af tids-
skriftet TRADISJON.)

anm. av Anders Linde-Laursen.

I anledning af NIF's 20 års jubilæum i 1979 blev
der arrangeret et festsymposium (8-9 juni 1979) med
temaet: Folklore och nationsbyggande i Norden.

NIF, Nordiska Institutet för Folkdiktning, er et
fællesnordisk forskningsinstitut, hvor man beskæfti-
ger sig med nordisk folketradition, især folkelig
dragt, sæd og tro.

Foredragene under festsymposiet er udkommet
i bogform under titlen: Folklore och nationsbyggan-
de i Norden.

I indledningen til bogen gør Lauri Honko (NIF's
leder) rede for at alle de nordiske lande i perioden
efter 1800 har haft en identitetskrise. Danmark og
Sverige var færdige med at være stormagter. Norge
og Finland kunne under nye tilknytningsforhold ef-
ter Napoleonskrigene begynde at opbygge en nation-
al identitet, en proces også Island senere oplevede,
og som resulterede i national selvstændighed i 1900-
tallet.

En af måderne at opbygge en national identitet
på, var at rette interessen indad, mod folket, hvor
man, inspireret af de romantiske idestrømninger i
hele Europa, anså at man kunne finde spor af svund-
ne tider.

Senere, efter 1850, indså man ved hjælp af den
nye videnskabsgren: folkloristikken, og dennes kom-
parative perspektiv at meget af det man havde an-
set for nationalt, i virkeligheden var "lånt udefra".

Indlæggene på symposiet handlede om hvordan
interessen for folketraditionen voksede frem i de
nordiske lande og om hvilken rolle den spillede.

Jeg vil først prøve at trække nogle hovedsyns-
punkter frem fra de enkelte artikler:

Den første artikel er en oversigtsartikel af Bryn-
julf Alver. Han skriver at folkloren er anvendt som
leverandør af nationalsymboler. Sådanne symboler
kommer oftest i lande uden eller med begrænset
selvstændighed, mens gamle nationer, med en lang
selvstændig historie, ikke har det samme behov. I
de undertrykte lande får man en politisk/ideologisk
inspireret forskning (en national programmatisk
forskning, kalder han det) som skal styrke den na-
tionale kulturelle identitet og dermed selvstændig-
heden. I stærke lande i opgang ser man derimod
nationalromantiske strømninger, man vender sig ud-
ad og søger at se sig selv som verdens navle.

I nogle tilfælde kan tradition være farlig for stær-
ter, der indeholder flere etniske eller sproglige grup-
per, idet folkloren kan understrege manglen på en-
hed i landet (fx. Tyrkiet).

Brynjulf Alver påpeger også at indsamlingen af
folklore var et udslag af en borgerlig elites ideologi,
med folket som objekt. Eliten var stærkt selektiv i
sin indsamling, kun nogle kategorier, og kun det
ældste, det marginelle, det der var på vej ud af tra-
deringsprocessen, blev indsamlet. Ud fra det indsam-
lede materiale mente man at kunne rekonstruere for-
tiden.

Mats Rehnberg skriver om forholdene i Sverige,

hvor folkekulturen i 1800-tallet ikke brugtes til at skabe en national identitet, men derimod mere brugtes til at vise de enkelte landsdeles egenart.

Samtidig søgte man at opdrage folket til dets demokratiske ansvar, til dette brugtes studier af "forngöterna" som tillagdes dyder som prædemokratiske sindelag, hårdt arbejde og rene sæder.

Tidligere (ca. 1200-1700) var "forngöterna" blevet brugt stormagtsideologisk, man forklarede Romerrigets undergang, som følge af en götisk invasion. Denne ide om Sveriges storhed blev brugt i den nordiske magtkamp, i slutningen af middelalderen, mod Danmark.

Når folkekulturen i Sverige ikke blev brugt til at skabe en national identitet, men en regional, må dette ses i lyset af at Sverige ikke blev truet udefra af fremmede magter, som fx Danmark, og at landet havde en lang selvstændig historie; der var intet akut behov for en stærk national identitet.

Lauri Honko skriver om folklorens betydning for dannelsen af en finsk national identitet efter 1809. Efter at være kommet under russisk overherredømme, besluttede en snæver kreds af svensk-talende intellektuelle at opbygge en finsk identitet. midlet skulle være historien, sproget og litteraturen.

Vigtigt i identitetsdannelsesprocessen var Elias Lönnrots udgivelse af Kalevala. Kalevala var et værk bestående af vers indsamlet over store dele af Finland og derefter sat sammen, redigeret og komplementeret af Lönnrot, helt i overensstemmelse med romantikkens tankegang. Kalevala var så vigtigt fordi det alene kom til at tegne finsk litteratur ca. 1835 - 1860.

Først omkring 1885 begyndte man for alvor at interessere sig for den svenske kultur i Finland, og den bikulturelle model for finsk identitet voksede frem.

Bengt Holbek finder at der er tre perioder i folklorens anvendelse i Danmark.

Fra ca. 1500 til ca. 1800 var der interesse for den folklore der støttede fyrsten og eliten. Interessen var således stærkt selektiv og var i nogen grad vendt imod Sverige, i kappelstriden om hvis land der var ældst, mægtigst og herligst.

Fra ca. 1800 var interessen for almuens kultur, sprog og tradition voksende. Det hænger sammen med borgerskabets voksende indflydelse, der resulterede i en omorganisering af samfundet, der krævede at langt flere modtog uddannelse.

I denne periode prægedes folkloren hurtigt af en frontstilling mod det tyske pga Sønderjyllandsproblemet.

Fra 1900 og særligt efter 1945 aftog interessen for folkloren pga borgerskabets internationalisering.

Bengt Holbek mener at man helt overså at det

var underklasses tradition man studerede.

Idag er interessen for folkloren igen blusset op, blandt andet i forsøget på at skabe en folkelig modkultur og i modstand mod medlemskabet af EF. Venstreorienterede kredse der før var internationalistiske, bruger idag nationale argumenter.

Generelt må det siges, mener Bengt Holbek, at folkloren ikke er national, men varierer med sted, køn, stand, alder osv den er derfor ikke egnet til at understøtte noget nationalt, selvom den er blevet brugt sådan.

Eydun Andreassen skriver om folkekulturen på Færøerne, hvor det vigtigste problem i forhold til dannelsen af en national identitet var at få skabt et skriftsprog. I opbygningen af den færøske identitet er der to samtidige tendenser ca. 1880 - 1910. En nationalromantisk (inspireret udefra) som resulterer i fædrelandssange, folkehøjskoler og teaterstykker på færøsk. Denne tendens er tilbageskuende, med fokus på den forsvindende bondekultur.

Den anden tendens er nationalistisk, fremadskudende. Den begyndende kapitalisme på Færøerne resulterede i stærkt skærpede konkurrenceforhold. De gamle færøske ballader blev hentet frem, fordi de med deres individfokusering og heltedyrkelse passede fint ind i den liberalistiske økonomi og de autoritære forhold i fiskeriet.

Eydun Andreassen mener at vi idag vurderer nationalromantikens naturkærlighed positivt, mens nationalismens/kapitalismens udnyttelse af mennesker og natur vurderes negativt.

Olav Bø skriver om Norges situation efter ophævelsen af rigsfællesskabet med Danmark. Der er to kræfter i Norge, en politisk til forsvar for den grundlov der var blevet lavet. Og en kulturel, rettet mod den gamle norske historie.

De første indsamlinger af folkekulturen sker mere ud fra nationalistiske, end ud fra romantiske syn og inspiration. Man ville skabe et norsk kulturgrundlag og et norsk skriftsprog. Den romantiske dyrkelse af bonden, den frie norske bonde, som forbandt fortid og nutid, havde sit højdepunkt i 1840'erne, hvorefter politiske uenigheder mellem bønder og borgere/embedsmænd, udløste et mere økonomisk syn på bonden.

Hallfredur Örn Eiríksson skriver om folkemindernes indflydelse på litteraturen i 1800-tallet i Island, idet han mener at man bedst her sporer sammenhænge mellem folkemindeindsamlingen og den nationale vækkelse.

Folkeminderne fik i Island ikke nogen national symbolværdi, som fx i Finland. Grunden var, mener Eiríksson, at islændingene havde deres klassiske litteratur, et homogent talesprog uden dialekter og eget skriftsprog på forhånd.

Efter en opblødning af kolonistyret i 1830'er-

ne blev der plads for romantiske strømninger i politik og kultur. Man startede indsamlingen af folke-minder og man kæmpede for en ny islandsk litteratur og for anerkendelse af Islands kulturelle egen-art.

Fra 1850'erne dukker en del folkeminder op som motiver i islandsk prosa, skrevet af skoleuddannede forfattere, almueforfattere bruger ikke sådanne motiver.

Isak Keskitalo skriver om samisk folkløse. Han kan konkludere at samisk mundtlig tradition virker som en centripetal kraft på dannelsen af en samisk national identitet. Grunden er den samiske mundtlige traditions karakter, dens indhold er nemlig at sammenhold er uforvarligt, og at modstand mod majoriteten er ulønsom. Det der er vigtigt er at kende sig landområde, så man kan færdes ukontrolleret i smågrupper.

Til sidst skriver Mogens Brønsted om hvordan folkedigtningen har haft indflydelse på skønlitteraturen, formmæssigt og stofligt, mest i den romantiske periode (ca. 1770-1890).

Hvis jeg skal prøve at overskue hele bogen, må jeg først fremhæve det overordentligt positive i at man begynder at tage fagenes historiske og ideologiske oprindelse op til overvejelse. I denne sammenhæng syntes jeg at det er vigtigt at fremhæve, som de fleste af forfatterne også gør det, at da man begynder at lave indsamlinger/behandlinger af folkloristisk materiale i 1800-tallet var resultaterne et udslag af en borgerlig elites syn på folket. Hvad der under mig er at ingen af forfatterne derfor stiller spørgsmålstejn ved den "nationale identitet" og "nationsbyggende" som begreber, der omfatter hele folket. Der er tale om at en snæver elite, blandt andet på noget indsamlet materiale, som de selv har styret indsamlingen af, danner sig en national identitet. Men det siger ikke noget om at denne nationale identitet også gælder alle uden for denne snævre elite, vi får intet at vide om identitetsdannelsesprocessen og identitetssymboler i almuen. Fx nævner Lauri Honko at der tog 12 år at få solgt de første 500 eksemplarer af Kalevala, og både han og andre af forfatterne bemærker almuens ringe interesse i statslige, nationale og kulturelle spørgsmål - og trods dette mener Lauri Honko at "Kalevala blev omedelbart en nationell identitetssymbol" (p 43). Det bogen handler om er i høj grad elitens nationale identitetsdannelselse.

Det under mig også at ingen af forfatterne gør sig nogle overvejelser om, hvad det har betydet, at alle de omtalte indsamlinger/bearbejdnings af folkloristisk materiale er foretaget af mænd. Dette problem kan selvfølgelig ikke ses isoleret fra problemet med at det er en borgerlig elite, med dens syn på kvinder og kvindelighed, der starter indsam-

lingerne. (Det virker iøvrigt påfaldende at bogen har 10 mandlige forfattere, har vi, som mandlige akademikere, stadig svært ved at anderkende kvindelige forskere?).

En ting der også virker påfaldende er, at kun enkelte af forfatterne trækker nogle linier op til idag. I et fag der, efter min mening, skulle udmærke sig ved sit dynamiske samfundssyn, ser det ud til at mange anser såvel identitets- som statsdannelsesprocessen for afsluttet omkring år 1900. Hvad er fx, som Lauri Honko nævner i sin indledning, indholdet i og baggrunden for nutidens mange folkebevægelser? Det var måske et emne til NIF's 25 års fest-symposium?

Linguistic Minorities in Western Europe.

av Meic Stephens

Gomer Press. Llandysul 1978. 796 s. ISBN 0-85088-362-8.

anm. Ingvar Svanberg.

Författaren till denna handbok om språkliga minoriteter i Västeuropa är en kymrisk socialist som stöder den walesiska nationaliströrelsen. Boken beskriver uttömmande ett femtiotal språkliga minoriteters kulturella och politiska situation i 16 västeuropeiska stater. Med språkliga minoriteter avser Stephens inhemska och i några fall autoktona populationer (t.ex baskerna) eller samhällen som är så väletablerade att de vederbörligen betraktas som de historiska besittningstagarna av ett område men som inte talar det språk som majoriteten av nationens medborgare. Judar och zigenare har utelämnats då författaren inte anser att deras problem är vare sig språkliga eller territoriella.

Meic Stephens har under ett tiotal år samlat material om språkminoriteterna och han har verkligen vinnlagt sig om att utförligt skildra deras historia och utveckling fram till i dag. Han bygger sina uppgifter på gedigen beläsenhet, på information från officiella organisationer och från representanter för minoriteterna. Utförligt skildras sådana för det stora flertalet okända minoriteterna som slovenerna i Kärnten, romagnolerna i östra Italien, ticinerna i Schweiz men även sådana kända grupper som ofta figurerar i massmedia, t.ex baskerna, katalanerna, flamländarna och korsikanerna. Här får man t. ex bakgrunden till ETA:s bombningar i Spanien. Språkstriden i Norge tycks kan-

ske en smula malplacerad i en bok som denna, men författaren ägnar 16 sidor åt denna fråga! Däremot har de små tyska språköarna i norra Italien utanför Sydtyrolen fått en undanskynd plats: en del nämns under rubriken furlaner andra inte alls. Inte heller de finskalande i Nordnorge som ännu 1950 uppgick till 1500 personer finns medtagna.

Handboken som innehåller mycken nyttig bakgrundsinformation för språklärare och invandrarforskare och -myndigheter är försedd med personregister, institutions- och organisationsregister samt register över i texten nämnda minoritetstidningar och -tidskrifter. Dessutom en urvalsbibliografi på 28 sidor och så vitt jag kan se har författaren fått med de väsentligaste separata arbetena, möjligen borde Jakkolas och Hansegårds arbeten om Tornedalen och Svalastogas & Wolfs bok om Nordschlesvig ha nämnts. Inga tidskriftsartiklar är medtagna.

Man skulle önska en motsvarighet för östra och sydöstra Europa, men det torde väl knappast vara genomförbart.

Göteborgs Historiska Museum Årstryck 1981, Varbergs Museum Årsbok 1980.

anm. av Ivo Holmqvist.

Göteborgs historia har i mycket bestämts av invandrare. Efter grundandet 1621 inkallades holländare för att få fason på staden. Man erbjöd dem någorlunda torra områden i denna stad som inte hunnit dräneras. Men holländarna valde tvärtom sankta tomter som de var specialister på att bebygga. Vid Kvarnbergets fot, där marken var torrast, byggde man kyrkogården. Så småningom kom staden att delas in också socialt: längs kanaler och torg de ståtliga stenhusen, i de inre delarna av staden hantverkare, längre bort fattigare grupper. Den gamla begravningsplatsen användes i ett par decennier. Nu har man gjort utgrävningar där, liksom av omkringliggande områden, sammanlagt 5000m². Eva Jönsson och Stefan Kihlberg redovisar denna stadshistoriska undersökning och kan lägga en del till den bild vi har av Göteborg på 1600- och 1700-talen, framför allt hur de undersökta kvarteren varit bebyggda. De flesta var enkla trähus med gavlarna vända mot gatan, och med

djurstall inne på gårdarna. En hel del hantverkare har hållit till i denna del av staden. En stor koncentration lädersulor bland fynden visar t.ex. att skomakare har hållit till där. Och en jämförelse med fynden från tidigare utgrävningar, t.ex. tomter längs Södra Hamngatan, visar de sociala skillnader i bebyggelsestruktur. Vid den nyare utgrävningen har man inte som tidigare funnit ostindiskt porslin eller fajans. Ännu återstår en undersökning av allt humanosteologiskt material - skeletten bör kunna ge många uppgifter om ålder och kön, liksom om sjukdomar.

En sen invandrargrupp redogör Eric de Geer för i ett sammandrag av sin rapport "Göteborgs finländare", skriven till den stora utställning som visades på museet: Finsk sisu i Göteborg. Redan 1960 var finländarna den största invandrargruppen, 1970 utgjorde de 40,7% av alla invandrare. Högkonjunktur i Sverige, arbetslöshet i Finland och fri nordisk arbetsmarknad förklarar denna kulmen. Så redovisas yrkestillhörighet, skolor, fack- och annan föreningsverksamhet samt resultatet av en stor enkät. Goda arbetstillfällen har varit den största orsaken till utflyttningen (80% av de tillfrågade). Denna invandring har haft ett snabbt förlopp, ca. femton år, och fortfarande är mer än en tredjedel av alla invandrare finländare, i reella tal mellan 16.000 och 28.000 beroende på hur uträkningen sker.

Anders Gustavsson, specialist på västsvenskt skärgårdsliv, bidrar med en uppsats om Carl Gustaf Bernhardssons folkklivsmålningar från Bohuslän. Som konstverk är de föga märkliga, men de har en detaljrikedom som är avslöjande. Han har dokumenterat skärgårdsbarnas vardagsliv, deras levnadssätt, livsvillkor och föreställningsvärld. Gustavsson jämför med skåningen Frans Lindberg, vars målningar dock rent estetiskt ligger oerhört mycket högre.

Huvudavsnittet i Varbergs museums årsbok handlar också om kyrkogårdar. Kristina Edfeldt har undersökt stadens tre kyrkogårdar och gravvårdarna på dem och har kunnat konstatera en social skiktning också här. De välbärgade har valt gravplatser i öster och söder. Här har inte satsen att vi inför döden är lika gällt - men en sådan skiktning förekommer förstås inte längre. En lokal firma, C.A. Kullgrens Granit AB, har betytt mycket för utformningen av gravstenar, för inskriptioner osv. Numera har mycket av detta ändrats, bl.a. genom stigande kostnader: i stället för gravmonument urnor, i stället för individuella gravplatser minneslunder, i stället för jordfästning kremering. I den andra stora uppsatsen behandlar Henrik Jern J.M. Hultgren, tapetfabrikör och kyrkomålare, och hans elva bevarade kyrkoarbeten från 1789-1819. Han markerade slutet på en lång tradition med rötter i medeltiden, och hans föga sofistikerade målningar pietistiskt ursprung hos de religiösa symbolerna.

Wörterbuch des Chaladsch.

Dialekt von Xarrab.

av Gerhard Doerfer & Semih Tezcan.
Bibliotheca Orientalis Hungarica 26. Akademiai kiado. Budapest 1980. 232 s. ISBN 963-05-1842-2.

anm. av Ingvar Svanberg.

På många håll i Iran talar de bofasta bönderna och nomaderna turkiska dialekter som modersmål. Dessa dialekter (*azeri, turkmen, qashqai* etc.) räknas till de västturkiska dialekterna och är nära besläktade med Turkietturkiskan. De väckte därför stort uppseende när Gerhard Doerfer år 1968 beskrev den turkiska dialekten som talas av bönder i Xäläjestan, beläget omkring 20 mil sydväst om Teheran mellan Sultana-bad och Save, som ett nytt och mycket arkaiskt med andra dialekter obesläktat turkspråk; *chalatjiska*. Chalatjerna har varit kända sedan 1906 men inte ägnats någon mera omfattande forskning och först 1968 kom ett forskarlag i Göttingen att intressera sig för dem. Chalatjerna som är fördelade på ett par dusin byar är bönder och normalt två- eller trespråkiga. Vid sidan av chalatjiska talar de azeri och farzi (=persiska).

Genom upprepade expeditioner till de chalatj-talande böndernas bosättningsområde har forskarlaget från Göttingen under Gerhard Doerfers ledning insamlat ett stort textmaterial som delvis är publicerat. En utvald publikation är en stor samling folkloristiska texter.

Utifrån det insamlade textmaterialet har Gerhard Doerfer och Semih Tezcan sammanställt en ordbok över chalatjiskan. Ordboken omfattar omkring 4000 ord och är den första omfångsrika ordboken över detta ännu mycket ofullständigt kända turkspråk. Förutom de rent språkvetenskapliga skälen till ordboken är den också ämnad som ett hjälpmedel till de kommande folkrutgåvorna.

Bibliografia samiid birra 1960-1969.

Ohcejohka 1980, 203 sid. ISBN 951-95330-1-X.

anm. av Ingvar Svanberg.

Ytterligare en bibliografi om samer har nu utgetts. Den här gången är det Nordiska samerådet (*Samirad-di*) som sammanställt litteratur om samer utgivet under 1960-talet. Bibliografin kompilerades för ca 10 år sedan men har först nu kunnat utges. Den ses av utgivarna som en fortsättning av de bibliografier som

publicerades i *The Lapps Today* I och II. Bibliografin som omfattar gott och väl tre tusen titlar är ämnesordnade under följande rubriker: "Archeology, history"; "Botany, geography, geology, medicine"; "Fauna"; "Agriculture, economy, energy, fishing, mining, trade"; "Reindeer husbandry"; "Anthropology, culture, ethnology, politics, settlement, sociology"; "Sami handicraft"; "Ancient religion, art, folklore, music, mythology"; "Christianity"; "Law, miscellaneous on Samis"; "Linguistics"; "Publications in Lappish (Sami)"; "Education, schools"; "Fiction"; "Tutism, sports, research, miscellaneous"; "Bibliographies" samt "Commemorative material".

Bibliografin innehåller i allmänhet inte titlar ur dags- och veckotidningar vilket också innebär att t.ex artiklar ur *Samefolket* ej finns med. Värdefullt är att man vinnlagt sig om att få med det som skrivs i Sovjetunionen, Nordamerika och på kontinenten. Det är givetvis ofrånkomligt att man missat en del. Själv noterar jag vid genomgång att Nissilä's artikel om ortnamnet Lapua i Österbotten och dess eventuella samhörighet med lappar saknas (V. Nissilä, 1964: Lapuan nimestä. *Virittäjä* 2, s. 135-143) och en artikel av V.V. Carnoluskij (1966: O kul'te mjan-dasa. Obrjady i obyca i Loparej. *Skandinavskij sbornik* 11, s. 111-129). Vad beträffar sovjetisk litteratur vill jag göra en liten anmärkning. Det måste anses som mycket otillfredsställande att kompilatörerna inte varit konsekventa när de återger titeln på sovjetiska arbeten. Artikelns originalspråkiga titel skall *alltid* återges i en bibliografi. Om man sedan återger titeln på resumen om den är författad på något annat språk är ju det en god vägledning för dem som inte behärskar exempelvis ryska. Att återge resumerneas titel bör också eftersträvas på de finska liksom även de nordisk-språkiga artiklarna vilket skulle öka den internationella användbarheten av bibliografin vilket man uppenbarligen eftersträvar av de många versionerna av inledningen att döma. Dessutom vore det att föredra en konsekvent translitterering av kyrilliska alfabetet istället för någon anglosaxisk transkription som ofta används här.

Bibliografin kan ses som en god hjälp för den som intresserar sig för Nordskandinavien och det samiska bosättningsområdet. Om den varit försedd med register, exempelvis ett personregister, hade användbarheten varit ännu större. Här kan det vara värt att påpeka att bibliografier över litteratur om och av samer är tämligen talrika. I Sverige har Lars Thomasson, som också sammanställt det svenska materialet till den här bibliografin, publicerat fyra volymer som nu omfattar åren 1950-1979 (se recension i *Nord Nytt* nr 10, s. 44-45) samt Årskilliga specialbibliografier, vidare har Björn Aarseth utgett en sydsamisk i *Ottar* 1978 och i Trondheim arbetar Justin Siegert med en bibliografi över all litteratur

om samer som utgetts under tiderna - ett mastadontarbete som man ser fram mot med mycket stora förväntningar.

Skansens hus och gårdar.

av Inga Arnö-Berg, Arne Björnstad.
Jönköping 1980. 944 sidor. Illustrerad.

anm. av Allan T. Nilson.

När jag läser igenom den vackra och omfångsrika boken "Skansens hus och gårdar", där 21 författare presenterar världens första och Sveriges största friluftsmuseum kommer jag först att tänka på en episod i en annan bok om Skansen, Andreas Lindbloms "Utsikt från Skansen" 1954, där Lindblom återger tillfället, då Skansen föddes! Viktor Almqvist, som i ett 40-tal år var ledamot i Nordiska museets nämnd, hade berättat för Lindblom hur Artur Hazelius gästade Almqvists föräldrahem i Stockholm. Talet skulle rört sig om museisamlingar, "så kom någon att nämna hurusom det dock skulle vara mera nöjsamt att se hela bondgårdarna med levande invånare, med kor och får och getter i stallen; men sådant kunde ju inte ske i ett museum. Hazelius satt tyst en stund. Det ryckte en smula nervöst över ögonen. Därpå blickade han hastigt upp och med sin energiska röst ropade han till oss: ja, just så skall det bli. Vi skola bygga upp de gamla gårdarna någonstades här omkring. Där skola människor röra sig som de rört sig förr i dessa hus, på spisen skall katten ligga och spinna, hunden skall sola sig utanför sin koja, kreaturen beta på ängen."

Så skulle det alltså ha gått till, då Skansen-iden föddes!

Skansen har ju alltifrån dess begynnelse 1891 skildrats i en mångfald publikationer.

För anmälares del har den vägledning över Skansen som benämndes "Skansens kulturhistoriska avdelning", författad av Sigurd Erixon (3:e upplagan, 1931), varit av störst betydelse. Den var mitt rättshöjre, när jag under 1940-talet visade Skansen för skolor och allmänhet. Den var också med bland kurslitteraturen i etnologi för Sigurd Erixon.

1931 års upplaga på 216 sidor kunde man ha med sig i rockfickan. 1980 års upplaga på 944 sidor kan man omöjligen ha med sig i rockfickan. Man får ta med den i bagen, om man ska ha den

som vägledning, när man går runt på Skansen. Där mitt exemplar står i bokhyllan erinrar den i omfång och bindning mest om statskaledern. 1980 års upplaga inleds med kapitel om Skansens tillkomst och utveckling samt om byggnadsteknik, dateringar och andra övergripande frågor kring det kulturhistoriska byggnadsbeståndet på Skansen.

Därpå följer Landsbygdens hus och gårdar beskrivna på 400 sidor alltifrån Skänegården till Vastveitloftet.

Ett tredje avsnitt behandlar Byggnader från ofentlig miljö på 90 sidor.

Ett fjärde handlar om Stadsbygdens hus på jämt 300 sidor. Avslutningsvis följer sakregister, personregister, topografiskt register.

Boken är rikt illustrerad. Särskilt fäster jag mig vid gamla, ej tidigare publicerade bilder jämte ett otal nytagna fotografier. Bland de förra vill jag nämna Skansenberget 1883 före Hazelius, den okonventionella bilden av Artur Hazelius i samspråk med konstnären Julius Kronberg framför Vaktstugan 1893 samt Skansens timmermän under arbetet med Fatburen 1893.

Bland de senare vill jag nämna de intressanta fotografierna tagna från platserna, där husen och gårdarna låg, innan de flyttades till Skansen samt fotografierna från samernas land.

Till förtjänstfulla nyheter hör t ex sådana partier som livet på gården i beskrivning av Skänegården, byns historia i beskrivningen av Oktorpsgården, skildringen av statsystemet i beskrivningen av Statarlängan, skildringen av Värmland i beskrivningen av Eksåradsgården, skildringen av jordbruk och redskap i beskrivningen av Bollnässtugan, skildringen av byggnadsnyheter i beskrivningen av Delsbogården, skildringen av samerna i beskrivningen av Lappvistet, skildringen av Segloras tidigare sockenkyrkor i beskrivningen av Seglora kyrka, skildringen av lärare och undervisning i beskrivningen av Väla skola etc.

I litteraturhänvisningen slutligen, passerar oförglömliga titlar revy som Erik Andren, Herrgård och stadbebyggelse (1953), Ola Bannbers, Skogen brukas (1934), Gösta Berg, Artur Hazelius, Mannen och hans verk (1933), Gerda Boetius, Studier i den norska timmerbyggnadskonsten (1927), Sigurd Erixon, Svenska gårdstyper (1919), Gotthard Gustafsson, Skansens handbok i vården av gamla byggnader (1972), Marshall Lagerqvist, Tottieska malmgården (1953), Lars Levander, Övre Dalarnas bondekultur (1947), Ruth Liedgren. Så bodde vi (1961), Ernst Manker, De svenska fjällapparna (1947), Mats Rehnberg, Svensk soldat (1943), Gösta Selling, Seglora kyrka (1918) och Möbleringen av Skogaholms herrgårds-hus, Sigfrid Svensson, Härjedalen på Skansen samt Sigurd Wallin, Skogaholm på Skansen (1931).

Vikmanshyttan: Lära för framtida bruk. En bok om studiarbete, frigörelse och Stora Kopparberg.

av Björn Axelsson, Sune Berger och Jon Hogda.

Verdandidebatt nr. 86. Prisma, Arlöv 1980. 255 s. ISBN 91 - 518 - 1404 - 8.

anm. av Magnus Wikdabl.

Sedan 1960-talet genomgår den svenska industrin en omfattande strukturomvandling. Industrigrän efter industrigrän har hamnat i ekonomiska svårigheter. I mitten av 60-talet slog krisen till mot textil och konfektionsindustrin, vilket medfört att den till stora delar lagts ner. Den inhemska produktionen har ersatts av import från s.k. lågprisländer (Sydkorea, Indien, Hong Kong etc.) Under 70-talet har krisen utvidgats till stål, varvs och skogssektorerna. Den statliga politik som reglerat denna utveckling bär namn efter den borgerlige industriministern Nils G. Åsling. *Åslingdoktrinen* innebär att strukturomvandlingen skall ske efter företagsekonomiskt acceptabla principer: Man kan inte låta olönsamma företag leva vidare.

Konkret betyder dock denna politik att tusentals arbetare och tjänstemän tvingas söka nya arbeten. Några blir arbetslösa, andra tvingas flytta eller pendla långa avstånd. Den oro som strukturomvandlingen föder, utlöser också en mängd sociala problem.

I de flesta fall har dock industrinedläggningar och omstruktureringar mötts av motstånd från de irabade. Detta har skett i olika former och på olika plan: T.ex. utvecklade sömmerskorna vid Algots-Nord i Skellefteå nya produkter för den inhemska marknaden, och sömmerskorna vid Eiser i Sollefteå ockuperar sedan sommaren 1981 sin nedlagda fabrik. Det finns fler exempel, men en sak som förklarar dem alla är svårigheten att formulera reella alternativ till nedläggningen, och samtidigt få gehör för dessa alternativ. Osäkerheten har gjort att de försiktiga försöken ofta runnit ut i sanden.

Att av dessa exempel möter man i boken *Vikmanshyttan: Lära för framtida bruk*. Författarna har inte nöjt sig med att besviket se motståndsrörelsen ebba ut, utan man har velat dokumentera de erfarenheter som kampen också gett. Boken handlar alltså om både framsteg och misstag.

I september 1976, strax efter valet, fick samtliga anställda vid järnbruket i Vikmanshyttan besked om att det fanns planer på att lägga ner bruket. Detta kom för de flesta som en blyxt från en klar himmel. Företaget hade tidigare på våren diskurerat att utvidga och nyanställa personal. Nedläggningsplanerna fick en stor uppmärksamhet i svensk

massmedia. Samtidigt började flera anställda och ortsbör att organisera sig i studiecirklar; cirklar som tog upp en rad olika frågor kring nedläggning och framtid: Från konkreta förslag kring alternativ produktion, till en utställning om nedläggningshotet. Dessa cirklar organiserades ursprungligen av studieledare från ABF (Arbetarnas Bildnings Förbund) och stöddes av en särskild sammansatt forskargrupp från Stockholm (Tvärgruppen).

I dag är situationen annorlunda. Järnbruket är nedlagt, men några mindre industriföretag har erstat en del av de arbetsplatser som gick förlorade. Studiecirkarna och kampen mot nedläggningen är efter några intensiva år slut. Mot slutet, när övermakten blev starkare, mattades intresset för cirkarna, och cirkelledarna pekades ut som infiltratörer och orosmoment av såväl facket som företagsledningen. Man förnekar att de överhuvudtaget hade någon betydelse.

I sin sammanfattning visar dock författarna att cirkarna fungerat som opinionsbildare; att protesterna i varje fall ledde till ersättningsindustri, men - kanske viktigast - att de gett en massa människor erfarenhet av hur man motsätter sig en industrinedläggelse. Något som man menar kan vara en "lära för framtida bruk."

Vad har då boken att lära etnologer och folklorister? Ja, förutom att den är en konkret dokumentation av idag ganska vanliga fenomen, industrinedläggningar och folkligt motstånd, så är det också en bra introduktion till en annorlunda pedagogik. En pedagogik som erkänner och använder den konkreta vardagskunskap som folk trots allt har.

A New Tale of the Gods in Norway.

by Daniel Allen Rabuzzi.

In the supernatural folklore collected in Norway (and throughout Scandinavia, for that matter) there is almost no direct mention of the Æsir or other Eddic figures. Countless *sagn* and memorates describe the *underjordiske* and other supernatural beings who sometimes resemble the Eddic trolls, jotuns, *dverg*, and *alfr*, but they virtually never include recognizable characters (Odin, Loki, etc.) or motifs from the old mythology. Prof. Olav Bö wri-

tes in *Utsyn over norsk folkediktning* (Oslo 1972): "Stundom blir slike segner kalla *mytiske*, men sidan dette ordet heng saman med *myte* og eigenleg skulle ha noko med dei gamle gudane å gjere, høver det ikkje så godt... Av eigenleg mytiske segner kjenner vi berre ei einaste ei, den om Tor og Urdebö-ura i Rauland (Telemark). (page 62). He repeats this assertion in *Norsk natur i folketru og segn* (Oslo 1974): "Dette er eigenleg den einaste mytiske segna vi har, dvs. segn med minning om gamle gudar og gudetru". (page 88).

Recently, however, a second *sagn* involving Tor surfaced in an article in *Arbok for Nordfjord, 19-79*. In "Segner, hendingar og tankar kring det gamle tunet", Jon Tunold retells several *sagn* connected with his *odelsgård*, Tunold in Stryn (Sogn og Fjordane.) He notes that "nedunder bakken... er ein plass som vi kallar for hovåkeren den dag i dag. Og segna seier at der stod eit gudehov, der dei ofra til gudane Odin, Tor og Frøy m.fl." (pg. 109). Up on the neighbouring mountain there is "ein fjellformasjon som liknar ei kyrkje, når ein ser han frå ein viss vinkel, men tårnet er borte. Vi kallar han for Trollkyrkja. På nedsida er inngongen til ei hole inne i fjellet. Segna seier at her budde jotnane og trolla." (pg. 110.) These two landmarks form the backdrop for a remarkable etiological *sagn* which includes both Tor and the jotun Thrym.

Tunold begins: "Ein gong var det midtsommarsblot på Tunold, og folket var samla i gudehovet på hovåkeren i bön om godt år og fred." (p. 110). The Tunold-folk were drought-stricken and decided to sacrifice not only horses and thralls, but a free man in order to appease the *Æsir*. There were cries of joy and relief when the gods indicated their choice and the unfortunate victim was placed on the sacrificial altar. "Men oppe i Trollkyrkja höyrdest bulder og bråk. Jotunen Thrym var blitt vekt av uroa frå gudehovet, og vart eitrande sint på dei stakkars menneskekrypa. Han gjorde eit kjempehopp og hanna på Tunoldshaugen. Den dag i dag er det fotspor i svaberget etter jotunen. Men *Åsator* var også på ferde med bukkane sine. Han spente styrkebeltet Meginjord om livet og svinga hammaren Mjölne med stor kraft. Lynet loga, og tordenskrall ljoma mellom fjella. Nå vart jotunen redd, og med *Åsator* etter seg var det berre så vidt han kom sig inn i Trollkyrkja, der han göymde seg langt inne i fjellet." (p. 110). Tor was so furious that he smashed the churchtower into three pieces with his hammer. "Desse kjempesteinane ligg der også i dag. Folk kallar dei hesten, merra og fölet, etter storleiken." (p. 110). The sacrificial victim was spared, it began to rain and the grateful Tunold-folk held a feast at *gudehovet* in honor of the gods. Tunold concludes: "Dette er fritt fortalt for å vise korleis segna om

guden Tor og Trollkyrkja har halde seg levande i folkefantasi og på folkemunne i snart 1000 år, frå den tid her var gudehov på garden". (p. 112).

I wrote to hr. Tunold to get more information about this unique *sagn* and he very kindly replied to all my questions. He informed me that Tunold-gard had been in the family for hundreds of years, and that the traditions associated with it came down from father to son just like the property. He first heard the story in 1912, from his father and grandmother, and then many times thereafter, also from an old man who "hadde plass under garden Tunold." His grandmother had been *odelsjente* and had grown up on the *gard*. "Eg hugsar godt om vinterkveldane," wrote hr. Tunold, "da eg var berre 5-6 år hadde vi kveldsete (hadde ikkje elektrisk lys i dei dagar) og for å spare på oljen på oljelampa sat familien... rundt peisen i mørke... Då kunne far eller bestemor fortelja segner og hendingar frå gamal tid." He was certain that the contents and point of the *sagn* remained unchanged from narrator to narrator, though, of course, the choice of words and *fortellermåte* shifted according to the storyteller's abilities.

The Trollkyrkja-*sagn* is clearly an echo of *Trymskvida*. In reply to my question about contact with Snorre's works, and other written sources, hr. Tunold wrote: "Snorre og den gamle norske gudelæra fanst sjeldan på gardane i dei dagar bestemor og far levde. Det var berre religiöse böker dei las på den tid. Om dei hadde hatt Snorre i bokskapet, hadde bestemor mi aldri lese den. For det var imot hennar religiöse syn."

Finally, hr. Tunold had this to say to my query about what exactly "fritt fortalt" meant: "Med det meinte eg at eg fortalde det fritt etter mitt ordforråd og på min måte. Språket eller dialekta i 19-12, då eg höyrde segna første gongen, har forandra seg. Mykje gamle ord er gått bort og nye kjem til. Men innhaldet i segna blir det same. Skulle eg fortalt segna nöyaktig etter bestemor, ville det koma fleire gamle ord som ikkje er i bruk idag. Dei unge idag ville ikkje forstå dei."

I find no reason to doubt that the Trollkyrkja-*sagn* from Tunold in Stryn is a genuine *mytisk* (*opphavs*) *sagn*. Influence from printed sources seems highly unlikely. *Gudehovet* disappeared from Tunold centuries ago, yet a *sagn* simply makes Tor the main character; "nokon direkte parallell til den gamle mytologien er denne segna ikkje" (Bö, *Utsyn*, pg. 62.) Neither is the Trollkyrkja-*sagn* a direct parallell to *Trymskvida*, but it is certainly closer to the Eddic original than the Urdebö-ura *sagn* is to anything specific in the mythological tales. Jon Tunold's Trollkyrkja-*sagn* deserves recognition as one of Norway's two outright *mytiske* *sagn*.

Folk Tales from Kammu II.

A Story-Teller's Tales.

av Kristina Lindell, Jan-Öjvind Swahn, Damrong Tayanin.
Curzon Press Ltd, London och Malmö 1980, 185 sid. ISBN 0-7007-0131-1

anm. av Ulf Palménfelt.

Inom projektet "Kammu Language and Folklore" upptecknades 350 st av Kammu-folkets sagor mellan åren 1972 och 1977.

Kammu är ett minoritetsfolk, som lever i norra Laos, Thailand och Vietnam samt i södra Kina. De ras minoritetsställning symboliseras i sagorna ofta av den föräldralöse hjälten, som ställs mot guvernören, förtryckaren.

Scandinavian Institute of Asian Studies har nu publicerat den andra volymen i en planerad serie om Kammu-folkets sagor.

Denna volym innehåller 18 sagor, berättade av en enda traditionsbärare, mr Cendii, från norra Laos. Tyvärr är de personliga upplysningar, som ges om berättaren, mycket knapphändiga. Läsaren får inte veta vare sig hans ålder, yrke eller ens hans förmån.

Alla övriga kontextuppgifter redovisas emellertid föredömligt. Sagorna i volymen spelades in på band vid två tillfällen inför publik. De engelska översättningarna följer uppenbarligen originalberättelserna väldigt nära; tvekan, omtagningar, felsägningar finns kvar, liksom den sprudlande berättarglädjen, när den skicklige berättaren behärskar sin saga och sin publik.

Samtliga sagor kommenteras ur såväl språklig/berättarteknisk synvinkel som ur folkloristisk.

Två s k "native categories" har utgivarna bibehållit. Det gäller dels en grupp, som ligger nära Aarne/Thompsons underavdelning "Supernatural Powers of Knowledge" (AT 650-699) bland undersagorna, men också är besläktad med skämtsagornas "The Clever Man" (AT 1525-1639). Kammu eget namn på dessa sagor är ciang-berättelser.

Dels har Kammu en grupp sagor, som handlar är Naar, en hjälte, som erinrar om skämtsagornas dumma figurer, men vars missöden konsekvent orsakas av hans naiva okunnighet. Han föddes nämligen som vuxen in i människornas märkliga värld. Utgivarna menar, att denna grupp sagor är tillräckligt enhetlig för att motivera ett eget typnummer. De avstår från att föreslå något sådan, men placerar den bland skämtsagornas "The Stupid Man" och jämför med den indiska sagan AT 1693.

Ett nytt typnummer föreslås, nämligen 1554, för en saga om en fyndig föräldralös pojke.

Alla sagorna har klassificerats enligt Aarne/Thomp-

sons typkatalog och alla motiv enligt Stith Thompsons motivindex.

Boken är illustrerad med trevliga teckningar av en Kammu-konstnär.

Ordspråk, talesätt och härm på ytterlännasmål.

av Georg Bergfors.
Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B:15. Sollefteå 1981. 89 s.

anm. av Ingvar Svanberg.

I Ångermanland ligger socknen Ytterlännäs. Där växte hembygdsvetenskapen och prosten Georg Bergfors (1882 - 1975) upp. Han växte upp i den del av socknen som brukar benämnas Ovanmon. I hemmet lärde sig Georg Bergfors bygdens dialekt, ovanmonmålet, men han fick också så småningom stifta bekantskap med riksmålet i hemmet genom faderns försorg. Fadern bibringade nämligen den unge Georg elementa i innantilläsning och snart blev han uppmärksam på tvåspråkighetens problematik. Han fick lägga ned mycken möda på att lära sig de rikssvenska motsvarigheterna till dialekten, hans modersmål. Det var inte bara ord utan sammanhängande uttryck som skulle översättas. I skolan kunde det inträffa svårigheter att överföra händelser och upplevelser till "riktig svenska" när han skulle hålla föredrag eller skriva en uppsats.

Iakttagelser av det här slaget ledde också till ett tidigt intresse för bundna vändningar och fraser i dialekten. Ordspråk, talesätt och härm, som är Bergfors egen term för ordstäv eller wellerismer, användes ju flitigt i det talade språket. Uttryckens träffsäkerhet och fyndighet bidrog givetvis till tjukskräften.

Under årens lopp kom Georg Bergfors att samla ett stort antal ordspråk och talesätt men han gjorde också andra gärningar inom hembygdsvetenskapens och lokalhistoriens område förutom alla andra humaniora-ämnen som ompände hans intresse. Han har förövrigt tidigare publicerat en större ordspråkssamling, nämligen en samling finska ordspråk från Tornedalen. Bergfors var en polyglott av den gamla goda stammen och förutom finska talade han även flytande lapska. Dessutom behärskade han en lång rad språk. Med den här samlingen, utgivarens sista arbete, återkommer han dock till sitt eget mo-

dersmål och hembygdsdialekten. Det är en mycket omfattande samling som återges på dialekt med fonetisk skrift och översatt till rikssvenska. Utgivaren ville med samlingen hedra minnet av sin mor som var uppvecklarens första meddelare - ett förhållande som många av oss känner igen. Samlingen är ordnad efter ett mindre antal rubriker som på något sätt anger släkt- eller betydelsesammanhang.

Dag og Merke. Folkeleg tidsrekning og merkedagstradisjon.

av. Brynjulf Alver.
1981 2. utg. kr. 93,00 187 sider, illustrerad.

anm. av Lars Brink.

Det blir alltmer uppenbart att vår tids snabba upplösning av den kollektiva identifikationen, sammanhangen i tid och rum, börjar slå tillbaka. Människor blickar bakåt för att bättre se framåt. I många fall i ren protest mot - men inte sällan i rädsla för - storsamhällets haltande teknologiska visioner.

Rörelsen är fullt märkbar. Parallellt härmed har uppstått - på likartat sätt i hela Norden - en mindre sund reaktion, ett moment av obetänksam över-individualism som gnager på solidaritetstraditionen.

Det är dags att utan politiska ideologiska förtecken erkänna människans begränsning, hennes behov av vanlig förankring i den lilla, överblickbara sociala miljön, i olika familjeformer, i grannskapssamhället, i det lokalt styrbara närområdet. Folklivsforskarna får här en allt viktigare uppgift att stå till förfogande med kunskaper och undersökningar.

Sökandet efter rötter och traditioner märks även i kulturutbudet. Böcker om allt från tomtar till sockenhistoria kan säljas på den allmänna marknaden oberoende av förlagskriser och åtstramad privatekonomi.

Därmed är vi på sätt och vis tillbaka i den förindustriella människans kosmos. Situationen där det nära sammanhanget, familj och bygd var grunden för så centrala ting som tideräkning, högtider, märkesdagar. Det sistnämnda inte minst viktigt i naturhushållets osäkerhet.

Om detta på många sätt aktuella långa tidsskede i vår nordiska folkliga historia föreligger nu den andra upplagan av den mycket lärdomsfyllda, väl-illustrerade och populärt skrivna boken "Dag og merke. Folkeleg tidsrekning og merkesdagstradisjon", av Brynjulf Alver (första upplagan 1970, an-

dra upplagan reviderad).

Som vi minns berättar Alver här inte bara om hur utan också om varför man tog sig till att räkna tiden och livet utifrån vad som egentligen skedde.

Det förtjänar att påminnas om även här i Nord-Nytt att tvärtom vad man vill tro om hustavlans kristet ideologiska värld så spelade formella årtal och begrepp som Kristi födelse högst obetydliga roller. Tiderräkningen utgick istället från vad den lokala kollektiva erfarenheten hade att berätta. Det må sedan ha rört sig om så disparata händelser som en förödande fimbulvinter eller en storbondes sjudagarsbröllop. Eller kanske bara det året konskalvning var extra besvärlig.

Det är inte helt osannolikt att vår tids revolutioner och andra globalt uppfattade händelser inom en snar framtid kommer att få en ytterst perifer behandling, det kontinuerliga mediapådraget till trots - eller kanske just därför.

För visst kan man ställa frågan vad som är mest en pseudohändelse i en människas liv, ett partiledarskifte eller första barnet.

Grundproblemet är bara det att de små och nära tingen och händelserna idag förblir enskilda. Uttebliven gemenskap i arbete och fritid ger inga förutsättningar för kollektiva erfarenheter. Tillvaron privatiseras.

Alvers bok är tredelad. Första avsnittet behandlar de tusenåriga traditioner som bildar grunden för en tideräkning. Om hur man tog naturens växlingar och arbetsuppgifternas mångfald som utgångspunkt för kalendrar och runstavar. Om hur uppdelningen av året i sommar- och vinterhalvår gav orsaker till högtider och märkesdagar, göromål och symbolhandlingar.

I kapitlet om almenackor och kalendrar återspeglas dessa traditioner i försöken att i text, bild och symbol strukturera årets gång. Inte minst intressant är att se hur kristendomens intåg påverkade livsföringen i helg och söcken. Visst blev kyrkan snabbt mäktig, men åtskilligt "hednagods" togs över och kristnades. Kulturmöte med sedvanliga förvecklingar.

Det tredje kapitlet, om märkesdagarna, torde ha störst intresse även för en populärpublik. Den fyliga redovisningen av bakgrunden till alla de märkesdagar vi i många fall än idag utövar traditioner kring, är kunskaper generella för hela Norden.

Rent allmänt kan man fråga vilken betydelse kunskaper om traditioner kan ha för dagens sökande rotlösa människa. Till viss del är det fråga om rätten till förankring i det folkliga kulturarvet, det är fråga om identifikationsmöjligheter i vardagen, utan att för den skull bortse från sund skepsis. Att popularisera etnologin och närstående kulturvvetenskaper får därför en allt större betydelse.

Fyra östersjöstäder förr och nu.

En jämförande studie av stadsutveckling och planering.

av Bo Larsson.

Konsthögskolans arkitekturskola 1980, 158 s.

anm. av Ivo Holmqvist.

Det är ett interessant ämne Bo Larsson gett sig i kast med för sin avslutningsuppsats vid Konsthögskolans Arkitekturskola i Stockholm, en jämförelse mellan fyra östersjöstäders historia och framtid vad gäller stadsplanering. Städerna är Lubeck och Rostock, Stettin och Danzig (Larsson föredrar av någon anledning det tyska skrivsättet på dessa polska hamnstäder, i stället för de numera brukliga Szczecin och Gdansk - det hänger delvis samman med att hans studie omhandlar också perioden före krigsutbrottets 1939). Det är en begränsad studie, och i förordet avsjöjar författaren att han tillbragt bara några få dagar i varje stad på fältbesök. Men de besöken har säkert varit väl-förberedda. Han hoppas också att studien i en framtid ska kunna utvidgas. I den form den har går den tillbaka till besök i städerna 1975 och utskrift 1976. De allra senaste årens utveckling visar tydligt framtida utbyggnad. Den verkar, paradoxalt nog, kunna bli relativt likartad för de fyra städerna, trots de stora skillnaderna i fråga om politisk och ekonomisk bas. Stadsutvecklingen i städerna har efter kriget varit homogen, dock förstås med en övertikt av kommersiella intressen i Lubecks centrum, med en dominans av kontor och butiker, där det i östligare städer finns en mera traditionell stadskärna med byråkratiska funktioner. De skilda ekonomiska och politiska systemen, marknads- respektive planekonomi, svarar för skillnaderna: "man lägger större vikt vid stadskärnans roll som ideologiskt och politiskt centrum i DDR och Polen, medan detaljhandeln har större betydelse som cityfunktion i Lubeck". Det medför bl.a. att man i öst fortfarande kan finna bostäder i centrum, medan det i det västkapitalistiska Lubeck skulle vara omöjligt att få tillräcklig lönsamhet på centrumtomter genom bostadsbebyggelse. Det verkar också troligt, enligt Larsson, att den staden kommer att få större problem med sanering i framtiden än vad de tre övriga får. Men Larsson sammanfattar utvecklingen och framtidsutsikterna som i stort sett likadana för alla fyra städerna. Dagens skillnader i ekonomi kommer att avlösas av "den byråkratkapitalistiska planerade ekonomin både i öst och

väst". Så blir det kanske, om än det är en formulering som knappast skulle vinna gehör öster om Lubeck.

Arkivhåndbok.

Innsamling, ordning og oppbevaring av foreningsarkiver.

av Sofie Rogstad.

anm. av Kjell Hansen.

Dette lille heftet på knappe 60 sider er utgitt av Norsk Privatarkivinstitut. Instituttet arbeider for å oppspore, registrere og bevare private arkiver av historisk verdi. Disse omfatter person- og slektsarkiver, gårdsarkiver, bedriftsarkiver, private institusjoners arkiver og foreningsarkiver.

Den lille håndboka som nå foreligger fra NPI er en veiledning for foreninger som ønsker å gjøre en egen innsats for å samle inn, ordne og bevare sine arkiver. Heftet er delt inn i fire kapitler. Etter en kort innledning om arkiv i allmenhet, følger håndbokas to hovedavsnitt. Det første av disse er en grundig gjennomgang av det praktiske arkivarbeidet. Her går forfatteren gjennom hva man gjør når man stilles framfor den ofte uoverskuelige samling papirer som utgjør en forenings arkiv. Her diskuteres sortering i ulike serier, kassasjon, arkivlister, registre osv. Også om oppbevaring gis gode råd.

Det andre hovedkapitlet handler om hvordan man best kan organisere arkivarbeidet i en lokal organisasjon. Også foreninger som ikke er så ambitiøse som forfatteren håper på bør ha utbytte av dette. Avslutningsvis gis en oversikt over institusjoner som kan gi hjelp i arbeidet med arkivet.

På seinere tid har jo den historiske bevisstheten øket ute i foreninger og lag, og det finns nå ofte en utbredt vilje til å forsøke å forstå samtida gjennom viten om fortida. Dessverre har ofte de grunnleggende kunnskapene om hvordan man skal gå til veie manglet, og resultatet har ikke kunnet nå opp til forventningene. Den lille håndboka fra NPI gir nå slik kunnskap på et meget viktig område. Heftets kanskje største fortjeneste er at forfatteren på en klar og pedagogisk måte beskriver nettopp det *praktiske* arkivarbeidet slik det fortøner seg nede på grasrotsnivå. Nå er det bare å håpe at heftet får den store spredning i lokale foreninger som det fortjener.

Kalkugnen i Andrarum 1550-1621.

En bortglömd, riksviktig "storindustri" före Alunbruket tillkomst.

Av Curt Wallin.
Föreningen för Fronminnes- och Hembygdsvård i Sydöstra Skåne. Småskrifter 20, 1980, 31 sidor.

anm. av Göran Sjögård.

I serien, småskrifter från Föreningen för Fronminnes- och Hembygdsvård i Sydöstra Skåne finns en skrift av Curt Wallin med titeln "Kalkugnen i Andrarum 1550-1621. En bortglömd, riksviktig storindustri före Alunbrukets tillkomst".

Författare till tidigare publicerade arbeten om Andrarum har ansett att det var grundläggandet av Alunbruket i början av 1600-talet som omvandlade bondbyn till en tidig "storindustri". Berättelsen om hur grundaren, Jochum Beck under en resa i Gladsax län drömde om en förborgad skatt och hur han sedan tillsammans med sin betjänt fann några svarta stenar har med tiden blivit en sägen. Men för Beck blev alunbruket inte någon lyckat affär och hade han istället brutit kalk hade han troligen haft större chans att lyckas ekonomiskt skriver Kurt Wallin. Alunbruket har medfört att kunskapen om den förhistoriska och framförallt medeltida kalkbrytningen i sydöstra Skåne helt kommit i skymunda. Det är anmärkningsvärt att materialet till uppsatsen hämtats från de publicerade "Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold" och detta pekar på att det finns mer outnyttjat material för historisk inriktade forskare eller kanske omvärderingar av äldre forskningsresultat.

Författaren har letat fram fem urkunder från 1550-1553 som visar att kalkbrytning hade inletts i Andrarum. Bakgrunden var den alltmer tilltagande byggnationen av Danmarks befästningar och adelns slottsbyggen. De ekonomiska förutsättningarna hade skapats genom goda spannmålspriser, Öresundstullen och de indragna kyrkogodsen. I riket fanns flera kalkugnar i drift men råvaran saknades. Kungen lät därför undersöka de inhemska naturtillgångarna och få dem under kungamaktens kontroll. Trots kungens starka intresse för kalken verkar det inte som han hade monopol på verksamheten skriver Curt Wallin. Istället köper han kalk genom förmedling av lensmannen för Gladsax län. De bevarade handlingarna tyder på att kungen istället krävde ett gott resultat av sin lensman. Författaren tror att markägaren själva lät bryta kalk och sedan sälja det till olika köpare. Curt Wallin frågar sig hur mycket kalk som leverades från Andrarum. Svårigheten med olika rymd-

mått och avsaknaden av uppgift om hur mycket kalk som levererades till de adliga slotten gör en exakt bestämning svår men de framtagna uppgifterna redovisas i tabell.

Uppsatsen är et viktigt komplement till den tidigare industrihistorien. Förutom detta ger den en hel del inblickar om villkoren för de människor som var knutna till eller beroende av kalkbrytningen. Akterna berättar om t ex. böndernas transportskyldigheter som inte ens vårbruket på gården fick hindra.

Läsaren får också inblick i sociala och ekonomiska relationerna mellan olika personer som var engagerade i kalkbrytningen och transporten. Bland de officiella tjänstemännen fanns lensmannen, städernas magistrat, tullfogden, byfogden och sockenprästen. Bland folket, skeppare, bönder och kalkbrottsarbetare. De sistnämnda blir synliga i arkivhandlingarna när de hade varit uppstudsiga vilket föranledde myndigheterna att undersöka hur kalkbrytningen skulle fås att fungera utan sådana störningar. Kalkbrytningen i Andrarum har säkerligen påverkat de berörda människornas vardag på flera sätt. En bråkdel av livet kring kalkbruket lyfts fram i ljuset genom arkivhandlingarna som uppsatsen berättar om.

Samene - urbefolkning og minoritet

av Trond Thuen (red.)

Universitetsforlaget, Tromsø-Oslo-Bergen 1980
196 s.

anm. av Venke Olsen

Liten tue kan velte stort lass -. Det har ikke manglet på sarkastiske kommentarer om museumsvesen og statsbyråkrati, da den norske loven om kulturminner (1978/1979) nå nettopp i februar 1981 ble det avgjørende argumentet i stans av utbyggingen av anleggsveien til et framtidig vannkraftanlegg i Alta-Kautokeinovassdraget. Den samiske gruppen som hadde sultestreiket i en måned, avblåste dermed sin aksjon.

Høsten 1979 ble denne aksjonsformen første gang brukt av samer i Alta-saken. Sultestreiken var en protest mot totalsituasjonen for samene og for kravet om å bli godkjent som urbefolkning. Samene ble med i 1975 da Verdensrådet for urbefolkninger (WCIP) ble stiftet i Canada. Det viser forskyvningen fra interne minoritetsforhold til global etnopolitikk i de nordiske lands forhold til samene.

Aksjonene 1979 var foranledningen til et semi-

nar i november det året ved Universitetet i Tromsø. Forskningsgruppen for samiske studier/etniske relasjoner samlet samfunnsforskere, historikere og jurister, representanter fra offentlige instanser og fra samiske organisasjoner. Foredrag og debattinnlegg er nå publisert i boken *Samene - urbefolkning og minoritet*. Boken har 8 hovedinnlegg med påfølgende noter og diskusjonsinnlegg, som oppsummeres i redaktørens lange innledning. I vedlegget er liste over seminardeltakere og Sanders hovedinnlegg på engelsk samt en bibliografi ca. 1970-1980 over samiske samfunnsforhold.

I. *Hva er grunnlaget for samenes krav om rettigheter som eget folk?* er undertittelen - og problemstilling. Anmeldelsen her går ut på å se boken som et diskusjons- og partsinnlegg. Noen argumenter og konklusjoner som svar på spørsmålet skal derfor referes først.

Selv om boken har med *minoritet* i tittelen og begrepet går igjen, er det sentrale *urfolkings*problematikken. (En viss sammenheng har det vel med at aspekter ved minoritetsbegrepet er debattert og definert i kjente artikkelsamlinger som *Eidheim* 1971 (forf.), *Kung* 1971 (red.) og *Schwarz* 1971 (red.).) Thuen diskuterer innledningsvis urbefolkningsbegrepet. En må skille mellom arkeologiske og historiske aspekter ("første spor") og juridisk-politiske aspekter og spørre om samenes historie har så mange analoge likhetspunkter med anerkjente urbefolkninger, at de juridisk kan klassifiseres som sådan. Seminaret konkluderer med at samene *kan* tilskrives en egen etnisk-kulturell identitet og *kan* dokumentere kulturell kontinuitet m.h.t. utnyttningen av et territorium. De er således urbefolkning. (s. 13).

"Statens umatrikulerte grunn i Finnmark", bl.a. formulert i lov av 1863, er foreldet lære. Begrepet står ikke for historisk kritikk, hevder Sandvik. Som historiker og samfunnsforsker er han oppatt av kontinuitet og forandring i en tidsdimensjon. Burde juridiske teorier om rettskilder innføre begrepet "lex posterior" eventuelt "fontana posterior" for å holde rede på kronologien?, spør han (s. 50, 68).

Filosofen Keskitalo understreker den egne samiske samfunnsformen *siidas* grunnleggende betydning, og retter kritikk mot dem som benekter eksistensen av en retstradisjon hos samene. "Å omtale samisk rettsoppfatning til samisk land er å motarbeide en offentlig stereotyp(i) om naturfolkernes iboende lovløshet" (s. 41).

Det er en *samisk særrett* å utøve reindrift i de tradisjonelle samiske områdene i Norge, sier juristen Arnesen. Hans tolkning av Lappekodicillen i 1751 innebærer at Norge og Sverige delte *Sameland* mel-

lom seg. Samene fikk ikke en rett i 1751, den hadde de allerede. I dag kan reindriftssamenes rettigheter likestilles med andre privatrettslige rettigheter, også eiendomsretten (s.70).

Urbefolkningers stilling i samfunnet blir ikke avgjort innenfor systemet "toppfolkernes partnerskap", d.v.s. i forhandlinger mellom likeverdige organisasjoner. Idealene etnisk likeverd, selvbestemmelse og formal likhet eksisterer ikke ennå. Og samebevegelsens politiske dilemma dette århundret er om de skal arbeide aktivt innenfor et innflytelsesrikt parti (Arbeiderpartiet), stille egne lister eller operere innenfor en pressgruppe, hevder historikeren Minde. Alle løsninger har vært prøvd (s. 110).

Det er mangel på enhetlig minoritetslovgivning i Norge. Sørordninger får preg av å bøte på "svakheter" ved den samiske befolkningen og å bekrefte negativt selvilde, mener antropologen Mathiesen. Edel Hætta Eriksen illustrerer dette i et debattinnlegg. Økonomisk nedskjæring på én sektor slår beina under premisene for positive resultater på en annen sektor: Hvordan kan reformer om bruk av samisk i grunnskolen gjennomføres? Grunnlaget for lovgivning er nemlig at det først må foreligge lærebøker i samisk i alle fag og på alle klassetrinn. Men samtidig skjæres budsjettet for Samisk utdanningsråd drastisk ned (s. 128).

Juristen Helgesen kommer til at den internasjonale folkerettens minoritetsvern *kan* tolkes slik at FN's konvensjoner kan ramme inngrep i en eventuell utbygging av Alta-Kautokeine-vassdraget (s. 145).

Sanders, ekspert på internasjonal rett og urbefolkningsrettigheter, spør om nødvendigheten av problemstillingen "Hvem er same?" og "Hvor er Same-land?". Han mener oppgaven i utgangspunktet er å definere samfunn og grupperettigheter. Men målet en låser seg fast i er en rigid definisjon av individet (s. 28). Med eksempler fra Canada, USA og New Zealand viser han til variert internasjonal praksis.

Brøsteds særrområde er dagens grønlandske rettsforhold. Ikke bare som internasjonalt/nordisk komparativt materiale burde innlegget hans ha interesse, men også fordi *samer* og *grønlandere* jo var underlagt den samme statssuverenitet, den dansk-norske, til 1814. Brøsted viser til at det i en instruks av 1782 blir slått fast en distinksjon mellom dansk rett og grønlandsk sedvanerett - med anerkjennelse av grønlandske forestillinger om eiendomsrett til land. For oljelandet Norge skulle det også være av interesse å vite at det var en dansk-grønlandsk konflikt i oppfatningen av omfanget av retten - inkluderte den også undergrunnen med mineraler og olje? Formelt har nå den danske staten frafalt lovkravet

om eiendomsretten til mineralske ressurser i den grønlandske undergrunnen. (s.163).

II.

Internasjonal rett er i en utviklingsperiode. Denne retten påvirker samiske forhold, men det er også tenkelig at Alta-saken også påvirker internasjonal rett, sier Sanders. Han slutter forøvrig at de norske institusjonene er mangelfulle og at en reform derfor behøves (s. 171).

Ennå i 1981 har Norge ikke kunnet ratifisere den internasjonale avtalen om urbefolkninger. Utredningen *Vern av urbefolkninger* (NOU 1980:53) er nå på nyåret ute til høring. Utredningen konkluderer med at Norge bør forbedre undervisning i skolen og avklare samenes rett til bestemmelse over bruk av land for å kunne ratifisere avtalen.

Det vil forresten bli interessant å se hvilken innvirkning dommen i den 15 år gamle "Skattefjälls-processen" fra Jämtland vil få for internasjonal rett. I saken mot den svenske staten har samene formulert søksmålet som vanlig sivilt søksmål. Det har derfor ikke vært grunn til å bedømme samenes stilling som truet folkegruppe, heter det i en avis-melding nå i januar 1981. (Samene *tapte* prosessen. Red. anm.).

Avkoloniseringen i Afrika og Asia samt arbeid med andre urbefolkninger har inspirert samebevegelsen, sier Minde, med henvisning til rikshistorikeren Edvard Bull 1979 (s.109). Allerede i 1968 hadde en fransk og to norske samfunnsforskere uavhengig satt samenes sak i global sammenheng (G.Gjessing 1973). Og læreren og kunstneren Nils Aslak Valkeapää sa i 1971 da fem teser om samenes rettigheter ble offentliggjort i Rovaniemi: Det gir tro på samenes muligheter og eksistens når samene på majoritetsbefolkningens språk får lese om hva som skjer i den tredje verden. Samene får sin informasjon ad omveier.

Men selv om flere på seminariet i Tromsø peker på avkoloniseringen, skal vi ikke se bort fra det som hender innen egne land. Innvandringen til Norden bl.a. fra den tredje verden, har økt interessen og kunnskaper om etnisitet, fremmede kulturer og minoritetsforhold. Samiske forhold har kunnet for-tone seg som lokale utkantsproblemer eller fargerik eksotisme for befolkningstygden i sør. Og for lokalbefolkningen selv, eller deler av den, kunne samene i verste fall representere en hemsko for økonomisk og sosial framgang. Innvanderne derimot blir påtrengende daglige påminnelser i maktområdene - hovedstaden og de større byene - om trangboddhet, arbeidsløshet og sosiale vansker. Innvanderne angår politikere og byråkrater som skal løse problemene, og de angår allmennheten som føler kon-

kurransen. Men bortsett fra disse negative aspek-tene, er det samtidig en økende lojalitet og vel-vilje fra enkeltpersoner og grupper som ser det rettferdige og berikende i kulturell egenart og plu-ralisme med minimale konflikter.

Kan det tenkes, at forståelsen fra storsamfunnene overfor samisk etnopolitikk har akselerert nettopp fordi innvanderne på så mange nivå og i så mange sektorer berører hverdagen til folk som har makt til beslutninger?

Symptomatisk for en slik mulig sammenheng tror jeg artikkelsamlingen *Identitet og minoritet* (Da-vid Schwarz 1971, red.) er. (Og for så vidt også *Etniska minoriteter i Sverige förr och nu* av etno-logene Arnstberg og Ehn, 1976.) Referansen i fo-religgende bibliografi tyder på den betydningen Schwarz' antologi har hatt innen samfunnsforsknin-gen, selv om det strengt tatt er Edmund Dahlströms artikkel som er sentral for samiske forhold og for utvalgskriteriene for denne bibliografien. (Den skul-le jo hovedsakelig begrense seg til det nordsamiske området i Norge og ta med noen rettighetsspørsmål fra Sverige. Her er likevel flere henvisninger til Finland - Ingold, Muller-Wille, Nickul. Ian Whitaker forsket vel forresten i *Lainiovuoma* i Sverige, ikke i Saimiovuoma, som korrekturen har tillatt s.192.)

III.

Nordmenn og samer snakker med ulike begreper og viser en *kulturell blindhet* i forholdet til den andre partens kultur, oppsummerer Sanders (s. 170). De to rettsoppfatningene er en *kollisjon mellom to verdener*, hevder Liv Østmo i et debattinnlegg (s. 64). En rasistisk menneske vurdering, en slags *kolonial underbevissthet* går dypt i det norske, svenske og finske samfunnet, sier Lars Anders Bær i deba-ten (s. 47).

Slike situasjonsbeskrivelser er ikke langt fra det jeg før har kalt det norske samfunnet med en analogislutning: et *etnisk endimensjonalt samfunn*. I "Det en-dimensjonale menneske" hevder Herbert Marcuse at den indre, kritiske bevissthetsdimensjonen feies bort i det moderne, avanserte industrisam-funnet: "Slik dukker det fram et mønster av *en-dimensjonal tanke og adferd* hvor ideer, forhåpning-er og formål som ved sitt innhold transcenderer det etablerte univers for tanke og handling, enten blir slått tilbake eller redusert til dette univers be-greper. De blir redefinert av rasjonaliteten i det git-te system og dets kvantitative utbredelse." (Norsk overs. 1968, s. 31).

Så fjernt fra Sumners etnosentrisme-begrep fra 1906 er det jo ikke. Men analogien innebærer i al-le fall håp om at selvkritikk mot status quo kan etableres. Den illustrerer også påstanden om struk-turell undertrykkelse av samene (Østmo, s. 65) og

de vanskeligheder opprktige men uforstående forvaltere og politikere (og andre) støter på i denne strukturen (Bær, s. 47). "Det er også betenkelig at resultater fra samfunnsforskning i multietniske samfunn er så lite kjent og påaktet i samfunnsdebatten i Norge" (Keskitalo, s. 42). (Psykiatrikeren Leo Eitinger (1981) skiller forøvrig mellom rasisme og fremmedhat på den ene side og etnosentrisme som en slags kollektiv selvoppholdelsesdrift på den annen side.)

Som partsinnlegg er boken nokså ubetinget på samenes side i argumentasjonen, selv om diskusjonsinnleggene innebærer motforestillinger, som før er kjente. Keskitalo, som selv er same, kaller seminaret et konsekvensrikt og seriøst forum (s. 127). Rent generelt synes jeg å registrere en viss dualisme i nordmenns akseptering av samene. I seminaret kan denne dualismen illustreres i diskusjonen s. 67 f. og 78 f.

Det positive aspektet i akseptering kan karakteriseres som en *medborgerlig solidaritet* der en selv er nødt til å avstå fra visse goder når ressurser fordeles. Det negative aspektet i denne dualismen er *nasjonal forfengelighet* i internasjonale fora, dvs. når presset utenfra er drivkraften.

Men alle monner drar - .

Dalarna i kvinnominne.

- kvinnoyrken i bilder kring sekelskiftet.
Dalarnas museum, Falun 1980 (ISBN 91-85378-28-3). 79 s.

af Ingrid Andersson.

anm. af Anne Grethe Sørensen.

Tanken bag bogen er at skildre kvinde-arbejdet omkring århundredeskiftet, en ide der kom frem i forbindelse med Dalarnas museums arbejde med katalogisering af fotografier.

Udgangspunktet for bogen er fotografiets opståen i midten af forrige århundrede, men billedmaterialet daterer sig hovedsagligt fra perioden 1900-1920.

Både gennem tekst og billeder giver Ingrid Andersson os en spændende indfaldsvinkel til datidens arbejdsvilkår for kvinderne i Dalarna.

Med fotoet som et ekstra teknisk øje, tabes den industrielle/tekniske udvikling aldrig af syne. Under 1. afsnit om fotografen problematiserer IA både fotografens vilkår og fotografiet som do-

kumentationskilde. Kan fotografiet bruges til dokumentation af virkeligheden? IA taler om fotografiets spændingsfelt mellem stilstand og bevægelse, noget som - hvis det lykkes - må siges at være "bevismateriale der levendegør". Lad os se om det er tilfældet med denne bog.

I forsøget på at trænge om bag den blanke overflade stiller Erik Hofren i forordet spørgsmålet: Hvis var ansigterne og hvem tilhørte fremtiden?

Ja, hvis var ansigterne?

Fotomaterialet er inddelt i afsnit efter erhverv. Følgende er repræsenteret (citeret efter indholdsfortegnelsen):

Fotograf, bondehustru, tjänarinna, tvätterska, mejerska, sjuksköterska, lärarinna, författerinna/konstnärinna, statstjänarinna, försäljare/hantverkare/uppapperska, hemarbeterska, fabriksarbeterska, skogsarbetare, bryggerikulla/trädgårdskulla/mursmäcka.

Før hvert afsnit kommenterer forfatteren kort erhvervets placering i samfundet og tiden. Det er korte overblikstegnede indledninger, der imidlertid giver de fornødne oplysninger, og bidrager til at læseren oplever en sammenhæng i billedmaterialet. De er dog for generelle til at fortælle os hvis ansigterne var. Det gør derimod de brudstykker af erindringer, interview, gamle sange mm, som IA har valgt at lade ledsage fotografierne.

Ikke minutiøst og detaljeret, men til gengæld medrivende og sanseligt, fremstår kvindernes arbejdsområder og -vilkår for os. I udvælgelsen af fotos og ikke mindst tekstmateriale, samt i kompositionen, viser IA sin intention, som er at vise forskellige samfundslags kvindearbejde indenfor en bestemt periode. IA opnår med sin opsætning at anskueliggøre periodens tekniske udvikling i forhold til kvindearbejdets udvikling i forskellige samfundsgupper. Denne dialektik er væsentlig at fastholde, hvis man skal undgå tomme fraser om det "traditionelle kvindearbejde".

Det er også kulturhistorisk spændende at følge udpluk af arbejdsprocesser. Den interesse der i vore dage vies f.eks. den selvforarbejdede tekstil får et velrettet kæbestød ved at blive forbundet med alvorligt arbejdende kvinde-ansigter i deres langsommelige og også slidsomme del af en nødvendig arbejdsproces. En del af forestillingen omkring vore formødres tilværelse handler om det ideale arbejdsfællesskab, som datidens produktionsmåde nødvendiggjorde.

I skrift kan et arbejdsvilkår ophøjes til ideal, men i fotografisk tryk viser vilkårene sin ubønhørlighed. Se på ansigterne: Der er tålmodighed, hårdt arbejde, styrke og beslutsomhed, mod og handlekraft i trækkene, - men der er meget få roligt smilende kvinder. Arbejdsfællesskab har me-

get lidt med idealer at gøre, men en hel del med moral.

De "ensomme" erhverv er knyttet sammen med bedre uddannelse, f.eks sygeplejerske, lærerinde osv. Her er dog også fortrinsvis tale om gruppebilleder fra seminariet i Falun. Selv kontorbillederne viser oftest flere personer, men det kan jo også være fordi alle de tilstedeværende gerne vil med på fotografiet.

Udover en vis opstillet ubevægelighed - af hensyn til billedets skarphed- er arbejdsbillederne præget af naturlig værdighed og ukunstlede kropsholdninger. Det har givetvis været en begivenhed at blive fotograferet, men hensynet til hvordan man tager sig ud er knyttet til en anden moral, end vore dages salgsfremmende reklame-etik. Ansigt-udtryk og kropsholdninger fortæller meget på disse billeder, udover naturligvis opstillingen, som er afhængig af arbejdets art og karakter.

Der er gode fotografier fra forlagsvirksomheden i hjemmene, og spændende billeder fra den første industrialiseringsperiode. Her sidder kvinderne igen i stort tal, - man aner konturerne af deciderede kvinde-industrier i syfabrikken og i skindfabrikken, hvor de sidder overvåget af en mand.

Allermest spændende finder jeg billederne af kvinder i den "tunge" industri, som man ofte forbinder med "traditionelt" mandsarbejde. F.eks. kvindelige og mandlige savværksarbejdere stående til parade ved deres maskiner, mens de kigger op mod fotografen.

Der er også billeder af kvindelige skovarbejdere og bryggeriarbejdere, samt noget der ligner en vittighedstegning: Kirkegårdskvinder i lange tværstribede forklæder, der får dem til at ligne fanger. Og som rosinen i pølseenden: Murerhåndlangerskernes strejkeviser fra 1888 og et par fotos af et rejsegilde, hvor kvinder stout står sammen med mændene.

Dette er en logisk slutning på bogen, idet kompositionen har fulgt udviklingen i kvindearbejdet, fra bondekoneernes fællesarbejde i det gamle agrarsamfund, over de middelstandsprægede pleje, opdrage og formidlende jobs, samt de underordnede kontorkvindes akuratesse, til det fremvoksende industrielle samfunds arbejdssjak, hvor kvinder altså har spillet en væsentlig rolle, som ofte er blevet fortiet.

Nu er det en lokalhistorisk dokumentation fra Dalarna i Sverige, men det har ikke afgørende betydning for udbyttet, blot skal man være opmærksom på at de samme erhvervsgrupper ikke har haft kvindelig arbejdskraft i alle (nordiske) lande. Ja, end ikke fra egn til egn kan man regne med samme arbejdsdeling.

Imidlertid meddeler fotografiet os sammen med teksten væsentlige træk af arbejdsforholdene og dermed de levevilkår kvinder måtte kæmpe under. En kampsang er på sin plads som en håndsrækning til os om at det kan nytte, og som et meget levende bevis på at fotografisk og lyrisk materiale kan have stor værdi - også som indlevende dokumentation.

Uforklarlige oplevelser. En bok om parapsykologi och psykologiens grensområder.

av Paul Jan Brudal Förord av Georg Hygen.
Universitetsforlaget, Oslo, Bergen, Tromsø 1981. 153
sid. ISBN 82-00-05675-9.

anm. av Ulf Palmfelt.

Inom folkloristiken talar forskarna om en genre, som kallas memorat, dvs berättelser om verkliga övernaturliga upplevelser.

De äldre memorat, som vi hittar i våra folkminnesarkiv berättar ofta om människors möten med övernaturliga väsen. Men även idag har människor övernaturliga upplevelser och berättar om dem. De moderna memoraten handlar ofta om varsel, i samband med dödsfall, om att något förebådar en persons ankomst, om tankeöverföring (två personer telefonerar till varandra samtidigt) eller om sanndrömmar och UFO-upplevelser.

De äldre memoraten har kunnat förklaras (av Lauri Honko och andra) utifrån perceptionspsykologiska resonemang. En stark intressedominans kan lura hjärnan att göra tillfälliga misstolkningar av sinnesintryck.

Möjligen kan somliga av de moderna memoraten förklaras på liknande sätt. Men tänk om det verkligen existerar tankeöverföring och sanndrömmar!

Det är tankeväckande för en folklorist att läsa Paul Jan Brudals "Uforklarlige opplevelser - en bok om parapsykologi och psykologiens grensområder".

Brudal är yrkesverksam psykolog och har en vetenskaplig inställning till de parapsykologiska fenomen, vetenskapen ännu inte kan förklara. Det här är alltså ingen sensationslysten väckelseskrift i von Dänikens anda, utan en exempelsamling med välgörande nyktra kommentarer.

Den parapsykologiska forskningen har två huvudsakliga ämnesområden att befatta sig med: extrasensory perceptions (ESP) och psykokinesi.

Till ESP (förmågan att uppfånga information

från omvärlden utan att använda de vanliga, kända sinnen) räknas telepati, dvs tankeöverföring, clairvoyance, dvs förmågan att uppfatta vad som händer någon annanstans och prekognition, dvs förmågan att få kunskap om framtiden.

Brudal ger en mängd exempel på mer eller mindre vetenskapligt kontrollerade ESP-upplevelser och konstaterar att vi inte kan förklara hur de är möjliga, men laboratorieförsök "har med ganska stor grad av säkerhet vist at ESP eksisterer, at det er et felleseie for alle mennesker og at enkelte har en sterkere legning for slike erfaringer 2" (sid. 70).

Med psykometri menas förmågan att uppfatta händelser, som har inträffat på en bestämd plats tidigare eller som är knutna till ett föremåls eller byggnads förhistoria. Hit hör t.ex upplevelser av att en gengångare visar sig i sitt tidigare hem samt poltergeistfenomen. Brudal menar, att dylika fenomen eventuellt kan framkallas som en yttre manifestation av en inre psykisk spänning hos en individ. Tankengången ligger nära den ovan refererade beträffande de äldre memoraten, men går ett steg vidare. Den inre spänningen, intressedominansen, påverkar här inte bara hjärnan, utan även den fysiska omgivningen, så att för utomstående iakttagbara fenomen uppstår.

Det andra huvudområdet, psykokinesi (PK), innebär ordgrannt förmågan att sätta ting i rörelse med hjälp av psykiska krafter. Begreppet har dock fått en utvidgad betydelse till att omfatta olika manifestationer av energiformer, som kan vara övergångsformer mellan psykisk och fysisk energi. Inte heller PK-fenomenen kan förklaras, men Brudal citerar den i Sverige verksamme forskaren Obrad Dencics sammansättning över var psykokinetiska fenomen kan dyka upp:

- Mikroskopiskt; genom PK kan den radioaktiva delningen av strontium 90 påverkas.
- Makroskopiskt; tärningskast kan påverkas, poltergeistfenomen framkallas.
- Elektromagnetiskt: Gellers och andras böjning av metaller.
- Antigravitetiskt: yogis kan sväva, bord lyftas.
- Interdimensionellt: föremål kan materialiseras och försvinna.
- Biologiskt: puls, blodtryck och kroppstemperatur kan påverkas.
- Biofysiskt: psykisk helbräddagörelse kan påverka sjukdomar.

Om det nu förhåller sig så, att alla de ovan uppräknade fenomenen verkligen existerar, är det då riktigt att kalla berättelser om dylika upplevelser för memorat? Måste man inte då byta ut ordet "övernaturliga" i definitionen mot "oförklarliga" eller kanske rentav "utom sinnliga"? Eller skall man i stället använda genretermen kronikat för dessa be-

rättelser, som sålunda berövadts sina övernaturliga inslag - och överhuvud taget för berättelser om andra ovanliga och skrämmande upplevelser: trafikolyckor, våldtäkter, svåra sjukdomsförlopp osv.

Det avgörande kriteriet måste, såvitt jag kan förstå, bli hurvida man kan konstatera samband med och påverkan av kollektiv folketro. Att många berättelser om UFO-upplevelser har ett sådant samband och bör räknas till memorat verkar klart. Men om telepati inte är folketro, utan vetenskapligt bevisat, var hamnar vi då?

Åtminstone jag kommer fortsättningsvis att använda termen memorat med större eftertanke.

Norsk rosemålning.

av Nils Ellingsgard.

Det norske samlaget 1981. 260 s. With English summary.

anm. av Marianne Wahlberg.

Förf säger sig vilja ge en samlad bild av den norska bygdemålningen och vill belysa dess bakgrund, ursprung och utveckling, samt även något om de lokala stilvariationerna. Han bygger inte på någon totalinventering av det folkliga måleriet eftersom någon sådan ännu inte slutförts, utan han hämtar i huvudsak sitt material från Sydnorge.

Det behandlade materialet är till övervägande del av museal karaktär. Sedan förf talat om syftet med boken försöker han skildra de materiella villkoren för rosmålningens utveckling, sedan följer enligt traditionellt mönster en stilhistorisk bakgrunds-teckning, d v s hur de stora modestilarna påverkat rosmåleriet. Material och teknik behandlas, så och bygdemålaren som individ. Sedan följer en genomgång av de olika geografiska områden och det därtill bundna måleriet.

Begreppet rosmålning används i boken som ett samlingsnamn för norsk, dekorativ bygdemålning från 1700- och 1800-talen. Hit räknas alltså både ornament, figurmålning, olika former av geometriska mönster och skrift som utförts i dekorativt syfte. Dock utgörs den viktigaste delen av "rosorna" med akantus och blommor. Begreppet har under lång tid funnits i dialektalt bruk som en benämning på dekorativ, folklig målarkonst, dock är rosmålningen i jämförelse med norsk trä- och textilkonst av sent datum.

Förf menar att eftersom rosmålarna ofta var ett farande folk är det svårt att försöka få fram någon

specifik lokal stil och han säger också att även om rosmålningen blev uppskattad över hela landet fick den inte samma intensitet överallt, mest framträdande var den i Rogaland och Hordalad.

Som vanligt, frestas man säga, när det gäller de nordliga delarna av våra länder, är Nordnorge det område som är minst känt och utforskat varför förf i liten omfattning berör detta område.

Vem var då bygdemålaren? Enligt Ellingsgard var han ingen amatör i ordets verkliga betydelse, eftersom de flesta hade lärt sig de tekniska grunderna, ibland i direkt lära hos någon annan byhantverkare. Rosmålaren var ingen specialist, han kunde vara både vanlig målare, snickare och snidare i samma person. Förf menar att det aldrig funnits någon skillnad mellan "fri konst" och hantverk förrän efter 1800..

De på landsbygden först kända föremålen var ölbollar och stop, dekorerade med rosetter och geometriska mönster, som från stadshantverkarna fann vägen ut till bönderna under 1600-talet; dessa föremål är föregångare till de bollar och stop som senare dekorerades med rosmönster av bygdemålarna. Samtidigt med att den öppna härden försvinner och husen får sluten rökgång började också särskilda gästrum att byggas i de större bondegårdarna. Dessa dekorerades ofta både på väggarna och i taket, i början mest av målare från städerna, förf tror att det oftast var sådana som var sysselsatta med kyrkmålning. Det fanns alltså inte en utvecklad folklig målarkonst förrän i slutet av 1700-talet.

De ekonomiska förutsättningarna för denna utveckling skapades genom ökad handel med andra länder, nya jordbruksmetoder och mer utvecklad byggnadsteknik. Dessa till synes yttre förändringar följdes av nya möbelformer även om den väggfasta inredningen fortfarande dominerade. Samtidigt med sängar fick man skåp, kärllhyllor, senare även gobvur. En annan begränsande faktor för utvecklingen av rosmålningar var att man behövde olja och köpta färgpigment och detta var dyra komponenter.

Beträffande material och teknik hos rosmålarna menar förf att det finns mycket lite om detta i den muntliga traditionen eller i form av nedskrivna recept. De vanligaste färgpigmenten i rosmålningen var rött (zinner - både naturligt och syntetiskt), gult, preussiskt blått, grönt (genom blandning av preussiskt blått och guld), blyvitt (zinkvitt först efter 1850), svart, guld- och silverpigment förekom i enstaka fall. Sedan försöker förf ge en generell bild av hur rosmålaren tekniskt gått till väga, bl.a. konstaterar han att spackling i nutida bemärkelse inte förekom, möjligen fylldes de djupaste hålen och sprickorna med kitt eller sågspån.

Han konstaterar också att rosmålaren blev en mycket uppskattad yrkesman och även om långt i-

från alla är kända till namnet är det många som tydligen var välkända utanför sin bygd och som lyckades uppnå ett relativt välstånd. Typiskt för många av dessa rosmålare var att de ofta var bönder vid sidan om hantverket. Rosmålarna syns även ha varit personer med intellektuella ambitioner ofta i form av ett allmänt intresse för folkbildning.

Efter 1850 sker det en nedgång i rosmåleriet både kvantitativt och kvalitativt, och förf menar att det gamla rosmåleriet definitivt dör med det gamla bondesamhället.

Boken är estetiskt mycket tilltalande både beträffande bildmaterial och övrig layout. Färgbilderna, ett 70-tal, är omsorgsfullt utvalda, och av hög kvalitet, liksom även de svartvita. Förutom summary har varje bild engelsk text, men det saknas korta översättningar över de dokumenterade områdena vilket åtminstone för en utländsk läsare känns som en brist.

Fra barn til kvinde

En artikkelsamling.
Universitetsforlaget 1980. 75 Nkr.

Anm. af Laila Ottesen.

Bogens titel "Fra barn til kvinde" peger på hovedtemaet, som er socialisering. Forfatterne vil belyse kvinders vilkår før og nu, samt kvinders egne oplevelser og skildringer af disse. Bogen er udgivet af Institutt for språk og litteratur på universitetet i Tromsø og består af 9 artikler der gennemgår forskellig litteratur og litteratur fra forskellige tider. Fælles for den gennemgående litteratur er stort set, at skildringen af udviklingen fra barn til kvinde betragtes som en misvækst, en nedbrydning og afstympning af personligheden.

De 9 artikler skal her kort præsenteres: Synnøve des Bouvrie Thorsen "Hvor blev Persefone av?"; denne første artikel er en gennemgang af græske tragedier fra 0.500-400 f.kr. m.h.b. på at se hvor dan børns situation var.

I tragedierne kommer det til udtryk at børn er værdifulde denne værdi består først og fremmest i at de fortsætter slægten, men også at de forsørger deres forældre, når de bliver gamle. Pigens værdi ligger faktisk kun i moderskabet og primært drejer det sig om at føde drengebørn, da slægtskabet følger den mandlige linie. Drengenes værdi ligger som sagt i at fortsætte slægten og forsvare fædrelandet. Forældre-barn forholdet vises som barnets had overfor moderen og solidari-

tet med faderen. I myten om Persefone er dette ikke tilfældet; her er blodets bånd stærkest på kvindesiden, og mor og datter elsker hinanden inderligt. Denne myte viser resterne af en forgræsk og føndoeuropæisk kultur som bliver fortrængt af den græske.

Ase Hiorth Lervik "Hvor ble søstrene av?", artiklens forfatter vil vise hvordan hindringer og hæmninger i den intellektuelle kvindes liv medførte at så få kvinder blev kunstnere, hvorfor så få kvindelige kunstnere blev virkelig store og derved hvorfor vi har så få kvindelige identifikationsfigurer fra tidligere tider. Forfatteren omtaler fire kvinder der alle er søstre til kendte mænd fra forrige årh. og laver en biografisk undersøgelse af disse. De fire kvinder er: Maren Welhaven, Minna Dunker, Sophie Munch og Camilla Wergeland.

Kvindernes livsforløb er med forfatterens ord -negative: ægteskaber med for mange børnefødsler, melankoli, ofre sig for mandens karriere, en meget lille litterær produktion. Livsforløbene viser hvor svære vilkår kvinder havde (og stadig har) og hvorfor der ikke findes en kvindelig Shakespeare o.s.v.

Gerd Bjørhovde "To oprørske jenter: Jane Eyre og Maggie Tulliver", forfatteren viser v.h.a. Jane Eyre (skrevet af Charlotte Bronte 1847) og Maggie Tulliver (fra "The Mill on the Floss" skrevet af Mary Ann Evans under psydonymet George Eliot 1860) hvordan kvinder i kvindelige udviklingsromaner kunne være. Begge bøger var pionerværker indenfor denne genre, usædvanlig var det også at de beskæftigede sig med pigers opvækst og socialisering.

Artiklen skildre de to pigers oprør mod den traditionelle pige/kvinde rolle og sammenligner dets forskellige udtryk samt viser hvor hæmmet pigerne bliver i deres opdragelse.

Anne-Cathrine Andersen "Gabriele Reuter - en "slem prinsesse"?". Denne artikel handler om Gabriele Reuters forfatterskab. Der, med forfatterens ord, var en af mange kvinder fra Tysklands borgerskab som i det 19. årh. begyndte at svinge pennen istedet for nålen. Specielt omhandler artiklen romanen "Aus guter Familie" (1895) om en ung ugidt pige fra det højere borgerskab der som følge af den traditionelle pigeopdragelse går til grunde både fysisk og sjæleligt.

Wenche Aamold "Clara Viebigs feministiske romaner: oprør eller tilpasning". Med udgangspunkt i negeringen af kvinderne i historieskrivningen trækkes en parallel til litteraturhistorien hvor kvindernes indsats også er fortiet eller endda nedgjort. I artiklen trækkes den tyske forfatter Clara Viebigs tre første romaner frem, der handler om pige-socialisering, de viser at det traditionelle borgerlige

ægteskab må forkastes, da det er dette der omskaber en frigjort pige til en desillusioneret kvinde. De giver en vision om en ny og harmonisk samlivsform hvor mænd og kvinder er ligeværdige partnere. Romanerne er skrevet i 1880.

Anna-Riitta Lindgren "Guttejenter av Teuvo Pakkala", i dette afsnit fremdrages en mandlig finsk arbejder-forfatter der først og fremmest er kendt for sine børneskildringer, her omtales specielt hans "guttejenter" (drengepiger) der skildres som positive alternativer der kan bryde de traditionelle kønsrollemønstre. Ved skildringerne fremhæver han hvordan disse mønstre sætter strenge grænser for børns udfoldelser og særlig hvordan piger hæmmes. Han kortlægger også børnenes legenormer og viser at det også her er de mandlige normer, her fysisk styrke, der er gældende.

Susanne Fabricius "Barnlighetsens bevarelse i Karin Michaelis' forfatterskab", emnet er den danske forfatters produktion og heri især temaet barndom og barnlighed. Barndomsverden er ikke en speciel pigeverden, men en barneverden der er i konflikt med en voksenverden og hvor det at blive voksen, selve opdragelsen har karakter af en undertrykkelsesproces. Barnligheden ses som en kvalitet i sig selv. K.M.'s bøger har selvbiografiske træk og imodsætning til den nyere litteratur hyl-des mor-datter forholdet.

Liv Riiser "Små jenteskildringer i noveller av Sigrid Undset og Bjørk Vik", udgangspunktet er to noveller "Småpiker" fra 1918 af S.U. og "Perleporten" fra 1975 af B.V. der begge handler om pigesocialisering, de siger noget om pigers forhold til sig selv og hinanden og om forholdet til det modsatte køn. På trods af forskellen i tid (57 år) kan Liv Riiser i novellerne vise slående lighedstegn i pigesocialiseringen. Forfatteren har også divergerende opfattelser bl.a. i holdningen til kvinderollen og i holdningen til venskab mellem piger.

Ingvild Broch "Oppdragelse til god sovjetborger", dette afsnit er en gennemgang af en russisk børnebog "Pige på stormfuldt hav" i to dele fra 1966-69 skrevet af Zoja Voskresenskaja. Bogen foregår under 2. verdenskrig. Der vises gennem pigen Antosa, der er hovedpersonen, hvilke idealer man med en børnebog som denne ønsker at børnene i Sovjet skal få, det er f.eks. sovjetpartiotisme, arbejdsomhed, heltemod osv og for kvindernes vedkomne dygtighed i hus- og omsorgsarbejde.

Bogens tema - socialisering - er et tværfagligt emne der også i de senere år har interesseret etnologer meget, her i Danmark havde vi bl.a. en undervisningsrække med temaet i 1980. Netop for forskning omkring tværfaglige emner er det væsent-

lig at holde sig orienteret om de andre fags publikationer og forskningsresultater. I denne bog er der mange spændende emner der vil kunne inspirere en etnolog til at opstille hypoteser og lave undersøgelser om socialisering.

Personligt synes jeg artiklen av Liv Riiser er mest interessant, hendes påvisning af kønsrollesocialiseringens sejhed ligger helt på linie med etnologens forskningsresultater. Endvidere indeholder bogen en mængde detaljerede beskrivelser og flere spændende oplysninger, men som sagt først og fremmest anvendelig som inspirationskilde.

Bevara Din Historia. Handbok för foreningsfolk.

Bo Heurling (red.).
Liber Forlag. Kungälv 1981. Ca-pris S.Kr. 40,-.

anm. av Kjell Hansen.

1972 ga Folkrorelsernas Arkivförbund ut sin "Handbok för Föreningsarkivarier", som var en veiledning i hvordan man praktisk skulle arbeide med organisering, registrering og oppbevaring av foreningsarkiv. "Bevara Din Historia" er resultatet dels av Arkivförbundets arbeid med et reviders opplag av handboka, dels av et utredningsarbeid som det svenske kommundepartementet gjennomfører.

Boka består av 18 forskjellige innlegg, skrevet av tilsammen 14 forfattere. Redaktören har forsøkt å få eksperter innafor hvert enkelt felt til å skrive om det, og har også lykkes godt, sjøl om en del gjentakelser nok burde vært luket ut.

"Bevara Din Historia" er på sitt beste når forfatterne forteller direkte om sine egne erfaringer i arbeidet. Staffan Johanssons avsnitt om insamling av arkivalier er, etter min mening, et fint eksempel på hvordan man pedagogisk og lettfattelig kan beskrive alle de små detaljer som er avgjørende for om et innsamlingsprosjekt skal lykkes. Et annet eksempel på slik levendegjort beskrivning er Eva Karlssons avsnitt om feltarbeidet hos et fagforeningsforbund. Gjennom å beskrive hvordan hun hjalp til med forbundets arkiv, klarer hun dels å gi praktiske råd om ordning av nærarkiv, dels å føre et resonement omkring etiske spørsmål i omgangen med de som har opprettet arkivet.

Boka er også meget solid i de andre avsnittene som behandler arkivrutiner. Tore Johanssons gjennomgang av de generelle prinsippene for arkivering - dvs. av det allmenne arkivskjemaet - er instruktiv

og burde kunne tjene som en liten oppslagsbok, gjerne sammen med Karl-Ivar Åsanders gjennomgang av utsorteringsrutiner. Sistnevnte artikkel aktualiserer også den engstelse man som forsker alltid har når man arbeider med arkivmateriale: Hvor mye er sortert bort av sånt som kunne gi oss et enda bedre innblikk i foreningas virksomhet? For bedre å kunne vurdere dette, er det viktig at også brukerne av arkivene kjenner til arkiveringsprinsippene - og "Bevara Din Historia" gir slik kunnskap.

Mange av de andre artiklene i boka gir kunnskap som er mer begrenset til de som daglig arbeider med foreningsarkiv. Dette gjelder bl.a. Birgitta Förnells utmerkete og detalrike gjennomgang av "Skrivmateriel, arkivbeständighet och förvaringshjälpmedel"; Maria Hedströms "Boksamlingar och tidskrifter"; Göte Asks om bevaring av fotografier; Tore Johanssons om mikrofilm og Göran Henrikssons råd om hvordan arkivene skal nå ut til brukerne. Alle disse avsnittene er fulle av sakkyndige og gode råd, og bør kunne være rettesnor for alle arkivarbeidere.

De som har arbeidet med nyere foreningshistorie veit at papirmengden har økt enormt de siste åra. Dette er ikke bare et problem for forskere og arkivpersonal, men også for de som sjøl jobber i en organisasjon. Tore Johansson og Lars Wessman diskuterer i en instruktiv artikkel i boka hvordan man skal gå til veie for å bemestre dette problemet i en organisasjon. Likeså har den nye teknikkens inntreden i foreningenes informasjonsbehandling skapt nye problemer for arkivene. Åke Kromnow gir råd om dette i sin "ADB og arkiven".

Alt i alt er "Bevara Din Historia" ei informerende og velskrevet bok, sjøl om den ikke helt lever opp til sin undertittel: "Handbok för foreningsfolk". Grunnen til det er at forfatterne gjennomgående tar utgangspunkt i det forholdsvis store og ressurssterke arkivet. En vanlig arkivinteressert foreningsmedlem kan nok bli temmelig frustrert når han eller hun konfronterer bokas råd med de midler som står til buds i virkeligheten. Dette er riktignok en tilsynelatende svakhet ved boka, men løsningen ligger ikke i å forandre den uten i å arbeide for å forsterke de lokale arkivinstitusjonene.

Svakest blir boka når forfatterne beveger seg utafor sitt egentlige emneområde. Carl-Uno Hannos avsnitt om intervjuer gir riktignok veloverveide råd om tekniske og oppbevaringsmessige spørsmål, men skulle, i sin iver etter å få teknisk gode opptak, være en katastrofe for intervjusituasjonen. Men sjøl om også et par andre artikler faller utafor ramma og drar ned helhetsinntrykket, er "Bevara Din Historia" ei utmerket handbok og et nyttig hjelpemiddel for alle som arbeider med arkiv. At den avsluttes med ei lite arkivordbok og et sakregister forhøyer dens verdi og brukbarhet betraktelig.

Når døden gaester.

Danske begravelsesskikke gennem 100 år.

av Charlotte Bøgh.

Københavns Bymuseum 1981. 30 s.

Vårt møte med døden.

av Einar Hovdhaugen.

Norsk kulturarv. Det norske samlaget. Oslo 1981
125 s.

anm. av Birgitta Frykman.

Människans förhållande till döden är ett ämne som i dag lockar många författare. Två av de senaste arbetena är Hovdhaugens "Vårt møte med døden" och Bøghs "Når døden gaester" med förord av John Ericson. Hovdhaugens bok ingår i den populärvetenskapliga serien Norsk kulturarv och Bøghs lilla häfte har utgivits i samband med en utställning på Köpenhamns Bymuseum 1981. Båda vänder sig alltså till en bred publik, och med samma syfte. Genom att visa på de förändringar som skett, vill de bidra till att skapa ett öppnare och naturligare förhållningssätt till döden.

Författarna belyser på olika sätt det i arbeten om döden numera välkända temat, att vi i dag förtränger, tabuerar, allt som har med döden att göra. Den ensamma sjukhusdöden, anförvanternas bristande beredskap, kommersialiseringen av de praktiska arrangemangen och kravet på undertryckande av sorgen ställs i kontrast till en äldre tid, då döden hade en självklar plats i människornas medvetande som en väl integrerad del av ett kulturellt system.

Hovdhaugen ägnar större delen av sin bok åt döden i det traditionella bondesamhället. Trots bokens begränsade format ger han en mångsidig belysning av förhållningssätt, seder och trosföreställningar, som ofta sätts in i ett samhälleligt och ekonomiskt sammanhang. Strävan efter en helhetssyn framgår också av att förändringen följs ända från den yngre stenålderns gravskick. Det förhistoriska materialet hanteras varsamt och dess begränsningar framhålls tydligt. Dels, säger Hovdhaugen, representerar gravfynden ofta bara en social överklass, dels vet vi vad gäller de äldre förhistoriska perioderna mycket litet om människornas föreställningar om döden.

Med kristendomen sker stora, men inte totala förändringar. Hovdhaugen betonar att förkristna inslag som förfäderskult och ödestro länge har levt kvar och framkastar, tyvärr bara i förbigående, en tanke om att ödestron kanske just i dagens sekulariserade samhälle spelar en större roll än vi egentligen är medvetna om. Seden med gravgods, menar han, hör där emot till det som upphörde helt med kristendomens

införande. Louise Hagberg har i "Når døden gaester" från 1937 många exempel på att föremål som den döda ansågs behöva i livet hinsides fick följa med i kistan. Var förhållandena verkligen annorlunda i Norge?

Det gamla ättesamhället lever reservationslöst starkt i Hovdhaugens framställning. En populärvetenskaplig bok om döden är knappast platsen för diskutera problemet i detalj, men mot bakgrund av Hovdhaugens starka ställningstagande för ättesamhället hade det varit klagvordande med en hänvisning till den aktuella diskussionen bland historikerna, där ättesamhället av flera forskare nu helt ifrågasätts eller tillmätts en mer begränsad betydelse än tidigare.

Materialtillgång och behovet av kontraster kan kanske delvis förklara varför det är så gott som enbart det traditionella bondesamhällets förhållningssätt till döden som jämförs med dagens. Hur förhöll det sig bland olika sociala grupper i städerna i äldre tid? Den nutida människan framstår också som *en* i sitt förhållande till döden. Det är en brist som Hovdhaugen delar med de flesta forskare som behandlar döden i dag, trots att det är välbekant att det moderna samhället är pluralistiskt och socialt differentierat. Dödsolyckorna i arbetslivet har minskat, men det finns fortfarande i dag riskyrken med långsamt nedbrytande effekter på arbetarna. Hur påverkar den vetenskapen människors förhållande till döden? Säkert finns det också i dag skillnader i inställningen till döden mellan relativt välintegrerade lokalsamhällen jämfört med anonyma storstadsmiljöer. Frågorna är många och såvitt jag vet fortfarande obearbetade. Just mot bakgrund av Hovdhaugens uppmärksamhet på sambandet mellan döden och den sociala strukturen i det äldre bondesamhället blir avsaknaden av ett socialt differentierat perspektiv på den moderna människan så mycket mer tydligt.

Bøghs "Når døden gaester" har nästan bara huvudtiteln gemensam med Louise Hagbergs avhandling från 1937. Den mest iögonenfallande skillnaden är formatet, men Bøghs lilla häfte väger ändå tungt med tanke på all den koncisa och lättillgängliga information som ryms på de 25 text- och bildsidorna.

Redogörelsen för förändringen i förhållningssättet till döden baserar Bøgh uppenbarligen i stor utsträckning på den franske historikern Aries resultat (som de presenteras i exempelvis "Döden. Föreställningar och seder i Västerlandet från medeltiden till våra dagar" Stockholm 1978). Hans teser illustreras sedan med danskt material, där den äldre tidsperioden inte bara representeras av landsbygdsmiljö utan också stadsmänniskan får framträda. Det är givetvis naturligt med tanke på att boken skrivits för Köpenhamns Bymuseum, men det är ovanligt och tillfredsställande att skymta exempelvis en viktig grupp som skrähantverkarna, vars traditioner i

flera avseenden fortsatts av hantverks- och fackföreningar. De sociala kontrasterna förr är starkt markerade - kungabegravningar ställs mot småfolkets - men liksom i Hovdhaugens bok framstår människan i dag som en socialt och kulturellt utjämnad varelse.

Den bild författarna ger av döden i dag kan sammanfattas i nyckelorden ensamhet, privatisering, främlingsskap, fragmentarisering, institutionalisering, kommersialisering och sekularisering. Det är uppenbart att förändringen reflekterar samhällsomvandlingen och understryker det starka sambandet människa-kultursamhälle. Det innehåller emellertid också en annan dimension - traditionen. Även om det har skett stora förändringar i vårt förhållande till döden, har vi knappast gjort oss helt urarva. Genom att inte bara kontrastera dagens förhållande med gårdagens utan också analysera samspelet mellan förändring och tradition skulle just etnologer kunna bidra till en ökad förståelse av nutidsmänniskans förhållande till döden.

Illustrationsmaterialet kompletterar texten väl i båda böckerna. Det angelägna innehållet i lättillgänglig och samtidigt substantiell form gör, att det finns all anledning att önska att böckerna ska nå den vida läskrets de är avsedda för.

Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv.

av Erik Allardt & Christian Starck.
AWE/Gebers. Stockholm 1981. 307 sid.

anm. av Ingvar Swanberg.

I Europa finns en mångfald av etniska minoritetsgrupper som definieras språkligt, kulturellt och/eller rasligt. Under de senaste 10-20 åren har vi upplevt en etnisk väckelse bland dessa minoriteter. Det har vuxit fram en lång rad etnisk-regionala rörelser, inte bara i Europa utan i hela världen. Dessa minoriteter ställer krav på ökat självstyre, politiskt inflytande och kulturell autonomi. Sådana rörelser utgör också en av de viktigaste incitamenten till väpnade konflikter i dag. Man behöver bara påminna om den brittisk-ockuperade delen av Irland, vidare Baskien och Korsika.

Det här uppvaknandet är dock ingalunda unikt. Många snabba nationella uppvaknanden inträffade under mitten av 1800-talet och gav upphov till nationalstaterna i Europa. Finland är ju ett bra exem-

pel på det. Men det som utmärker nyväckelsen i dag är att den sker bland grupper som befinner sig i periferier: i marginalområden eller underutvecklade områden.

I den här boken som är ett resultat av den forskning i komparativ sociologi som bedrivs vid universitetet i Helsingfors. Författarna gör en analys av etniska minoriteter i Europa med tyngdpunkten lagd på, och som undertiteln anger, finlandssvenskarna. Boken är indelad i tre avsnitt. Del 1 "Etniska identiteters bestånd och föränderlighet: allmäneuropeiska erfarenheter" är en mycket vidsynt kulturell och samhällspolitisk analys av utvecklingen i Europa och den etniska nyväckelsen.

Författarna framhåller att den historiska faktorn är ett väsentligt inslag i de etniska nyväckelserna. Till skillnad från 1800-talets nationaliströrelser, som kunde betona den språkliga samhörigheten, kan många av medlemmarna i minoritetsgrupperna sällan tala gruppens ursprungliga språk. Bland baskerna är det uppskattningsvis bara 15% som talar baskiska som modersmål. Situationen torde vara likartad bland samerna. Men även om baskiskan eller lapskan inte talar av hela gruppen, så är gruppens medlemmar medvetna om sin historia och tillhörighet. Typiskt för den etniska revitaliseringen under 1970-talet har varit en stark betoning av de historiska rötterna.

Ett utmärkande drag för den etniska nyväckelsen i dagens Europa är att det är minoriteterna som gått in för att kategorisera sig själva. Från att ha varit stigmatiserade och ofta dolt sin bakgrund, har gamla skymf- och skällsord på sina håll fått en motsatt betydelse. I dag finns det ett positivt intresse för t.ex samisk folklöre och för den samiska identiteten. Samerna betonar själva samhörigheten med de cirkumpolära folken och man framhåller att de har ett "ekologiskt anpassat" levnadssätt som ett viktigt värde. Minoriteterna har ju annars många gånger framställts som pittoreska och lustiga. I dag använder minoriteterna de folkloristiska inslagen för att betona sin enhet och identitet.

Författarna diskuterar också de etniska gruppernas natur. Sinsemellan är de etniska grupperna i Europa mycket olika. Inom en del grupper kan endast ett fåtal tala sitt "modersmål" - jag nämnde tidigare ett par exempel - medan man inom andra minoriteter praktiskt taget alla talar sitt eget gemensamma minoritetsspråk. Kriterierna på olika etniska minoriteter är olika, men olika individer kan också höra till samma minoritet på olika grunder. Det finns dock, enligt Allardt, vissa kriterier som måste uppfyllas för tillhörighet i en etnisk grupp. En del av gruppens medlemmar måste uppfylla dessa kriterier för att kunna räknas som en etnisk grupp. Vidare måste varje medlem uppfylla någon av de kriterierna för att kunna räknas som medlem. Sådana krite-

rier är självkategorisering, genom t.ex ett etnonym; vidare härstamning och helst också specifika kulturdrag såsom språket. Vidare bör en etnisk grupp ha en social organisation för samspel inom gruppen och med personer utanför gruppen. Detta kriterium framhåller ju bl.a Fredrik Barth som väsentligt.

De flesta minoriteterna i Europa är språkligt territoriella minoriteter. I Västeuropa räknar man med 50-60 olika minoritetsgrupper. I östra Europa tillkommer en lång rad. Där finns det också en del minoriteter vars främsta etniska kännetecken är religiösa, t.ex rysk-rotodoxa kareler i Finland. Ett aktuellt exempel för svenskt vidkommande är ju assyrier-na från Turkiet.

Man brukar annars tala om nationella minoriteter, som är historiskt knutna till sitt land men talar grannländernas språk. Hit här finlandssvenskarna. Finlandssvenskarna blev ju som bekant en minoritet först 1809. Tidigare var de ju en del av den svenska majoriteten. En del tycker t.o.m. att man kan tala om finlandssvenskarna som en särskild etnisk grupp, enkannerligen om den är invandrad i Sverige. Bokens två övriga delar behandlar just finlandssvenskarna. Del 2 "Finlandssvenskarna: en minoritet i både centrum och periferin" ger en allmänöversikt och analys av finlandssvenskarnas historia och utveckling i Finland. Del 3 "Helsingforsvenskarna: en öppen men språkligt medveten minoritet" är en detaljundersökning av de svensktalande i Helsingfors.

Sammanfattningsvis kan man säga att det här är en av de viktigaste arbeten som producerats om nationalitetsproblematiken och det skulle förväna om inte åtminstone del 1 av boken dyker upp på kurslistorna inom ämnen där man intresserar sig för etniska frågor, t.ex etnologi.

Daghemmen, jämlikheten och klassamhället.

av Svenning och Svenning.
Liber läromedel 1981.

anm. av Lars Ragvald.

"Undersökningar om utbildningsintresse, skolframgång och yrkesval visar att det fortfarande, trots de utbildningsreformer som genomförts i redikalt socialt utjämnade syften, finns påtagliga skillnader ifråga om studieframgång och aspirationer beroende på föräldrarnas sociala situation och utbildningsbakgrund.

En av förskolans väsentligaste uppgifter är att ta tillvara utvecklingsmöjligheter och anlag hos barn från alla slags miljöer och låta dem komma till fullt uttryck i samhället (SOU 1927:27, s. 17)".

Utifrån denna förhoppning i barnstugeutredningen konstruerar Svenning/Svenning sina huvudfrågeställningar.

1. *Ger daghemmen barn mer likartade kunskaper inför skolstarten och förutsättningar att klara skolarbetet.*
2. *Motverkar daghemmen en social differentiering av människor i "bättre" och "sämre med avseende på bl.a. etnisk tillhörighet och konsttillhörighet?" (S/S s. 16).*

Grovt sagt kan man säga att frågeställningarna bli:

1. *Har förskolan några utvecklings och jämlikhetsgrämjande funktioner?*
2. *Varför varför inte.*

Den arbetsmodell man använder för att besvara sina frågeställningar kallar man Struktur-process-produkt-modellen. Tanken i denna är att barn är en produkt av den struktur och den fostran som är förhärskande i de socialisationsmiljöer som de konfronteras med, utifrån en kunskaps sociologisk tradition, som anser att människor producerar sig själv i en dialektisk trestrepsprocess.

Snart upptäckte man att det som var det betydelsefulla i modellen var strukturerna, och den struktur som fanns i hemmiljön var likartat den i förskolan.

Undersköningen gällde barn födda 1967 i Malmö, och den sträckte sig mellan åren 1974-1977, alltså från förskolan till tredje klass.

Barnen delades i grupper efter vilken tillsynsform de haft.

1. Daghem, 2. Familjedaghem, 3. Familjedaghem og lekskola, 4. Hemmabarn, 5. Hemmabarn og lekskola, 6. Blandad grupp.

Man inledde med intervjuer och observationer på 25 daghem, här passade man även på att knyta kontakter med förskollärare som sedan var behjälpliga med undersökningen. Därefter lagom innan skolstarten gick man ut med en postenkät till 2000 barn där man företrädesvis samlade in bakgrundsdata.

När så barnen hade börjat skolan gick man ut med personliga interjuer med särskilt uttagna barn. Även resultaten i inskolningstesten studerades.

Under första skolåret gjordes en segregationsstudie, för att se efter hur de olika socialgrupperna hade fördelat sig i boende och på daghemmen.

Undersökningen under årskurs ett avslutades av att man studerade resultaten på de diagnostiska proven.

Sedan lät man barnen vara ifred under ett helt skolår. Tanken bakom detta var att om det, tänk-

ta goda, intehunnit visa sig i årskurs ett så skulle det få ytterligare ett år på sig att utvecklas (Tänkt positiv effekt av dagis).

I årskurs tre så gjordes återigen personliga samtal och intervjuer, samtidigt studerade man resultaten och betygen i årskursen.

Svenning/Svenning har en "Marzistisk" grundsyn dvs man ser bl.a. den sociala strukturen som avhängig av produktionsförhållandena.

Men i sitt teoretiska resonemang försöker man ändå att belysa så många infallsvinklar på problemområdena. Man citerar bl.a. Feyerabend's syn på vetenskap, om sina egna data säger man "Statistiska data enligt traditionell terminologi och "mjukdata" har fått komplettera varandra för att förmedla den verklighet vi studerat, daghemmens socialisationsförmedling. För vår del har förställesen av problematiken hela tiden varit det primära." (S/S s. 28).

Resultaten då? Ja om vi tittar på segrationsstudien, så visar det sig klart att befolkningen i Malmö bor efter tjockleken på sin plånbok. Men det är inte bara boendet som är segregerat även på daghemmen märks detta. S/S sammanfattar resultaten.

1. *Det finns en uttalad daghemssegregation i Malmö kommun, där barngrupperna på vissa daghem framför allt består av överklass- och medelklassbarn, medan barngrupperna på andra daghem mestadels består av arbetarbarn. Denna typ av arbetarbarn. Denna typ av daghemssegregation är förmodligen även generaliserbar till andra större kommuner med utpräglad bostadssegregation.*
2. *Daghem med stor andel arbetarbarn har snävare upptagningsområden än andra daghem. Barn från arbetarklassen har oftare än medelklassen - och överklassbarn daghemmet i samma kvater som bostaden. Daghem med överrepresentation av barn från de övre samhällssikten har ofta vidsträckt upptagningsområde och är ofta centralt belägna i staden. De s k innerstadsdaghemmen har socialt homogena barngrupper med övervikt av barn från socialgrupperna 1 och 11. "(S/S sid 96)".*

I Familjestödsutredningen har man kommenterat S/S avhandling i kapitel 5: Samhällsproblem som slår igenom i barnomsorgen, SOU 1981:25.

"I sina slutsatser kommer de fram till att barnstuguetutredningens förhoppning om att barnstugeverksamheten skulle bidra till ökad social jämlikhet ter sig väl optimistisk. Daghemmen lyckas inte åstadkomma ens den mest rudimentära form av jämlikhet - likhet i möjligheter - och det bland annat därför att daghemmen liksom skolan endast är en del av en större helhet som formas barns världs- och identitetsuppfattning. Pedagogiken i förskolan kan inte överskrida de strukturella ramar som samhället

skapat. Den uppfattning av arbetslivet som barnen får i daghemmet överensstämmer med den bild av mellanmännsliga relationer som får i samhället i övrigt, en bild där över- och underordning av människor är naturligt och där människor som är överordnade i arbetslivet också förtjänar att bo och leva bättre än de som betraktas som underordnade. I denna process växer barnets uppfattning om den egna och familjens plats i samhället fram.

De framhåller att uppväxtvillkoren för de uppväxande barnen intimt hänger samman med deras föräldrars levnadsvillkor. Att förändra barnets värld blir således också en fråga om att förändra föräldrarnas värld." (SOU 1981:25 sid 163).

Men förutom detta pekar S/S på ytterligare en konsekvens detta enligt dom medför i daghemsdebatten. Och denna är nog den som är mest brännbar i undersökningen.

"Tills vidare får vi acceptera att daghemmens funktion framför allt består i att ta väl hand om barnen medan föräldrarna arbetar" (S/S sid. 251).

Nu får inte detta tolkas som ett inlägg mot daghem, S/S tycker daghem är den bästa *tillsynsformen* i samhället. Men då den framvuxit ur behov om barnomsorg ej ur krav om pedagogisk stimulans av barn, och att daghemmen aldrig kan sätta sig över samhällets sociala struktur så kan den aldrig lyckas att genomföra de högflygande mål Barnstugeutredningen satte upp.

För personalen på förskolorna tycker jag själv som förskollärare att detta innebär att man kan arbeta utifrån mer realistiska förutsättningar. Vi måste arbeta vidare på att vara en bra tillsynsform vilket för mig känns lika viktigt som att arbeta mot mål man vet man inte kan nå.

Om vi lämnar denna debatten och går in lite på vad som inte känns rätt i avhandlingen Mycket av S/S resonemang har förts länge ute på förskolorna så resultaten kommer inte för oss som personalgrupp som någon överraskning. Men en del av avhandlingens resultat borde nog genomarbetas igen. 1. Därför att studien, liksom faran är med denna typ av studier iallmänhet, under den tid själva undersökningen håller på hinner bli inaktuell. Mycket av den pedagogiska debatten ute på barnstugorna har tagit fart efter 1974 då undersökningen på daghemmen gjordes. Det samma gäller om hur förskollärarytbildningen har ändrat sig.

1. Därför att studien, liksom faran är med denna typ av studier iallmänhet, under den tid själva undersökningen håller på hinner bli inaktuell. Mycket av den pedagogiska debatten ute på barnstugorna har tagit fart efter 1974 då undersökningen på daghemmen gjordes. Det samma gäller om hur förskollärarytbildningen här än-

drat sig.

Visserligen har väl detta endast haft marginella effekter om överhuvudtaget några på de frågor S/S ställer. Men faran är att de förskollärare som läser den skrotar dem bara för att dom menar att daghemmen inte fungerar som dom är beskrivna i boken, utan att verkligheten ser annorlunda ut.

2. För att låna ett uttryck av de norska författarna Raundalen ur boken "Barnens vardag" - *Av mjuka intervjupersoner får du inga hårda data*. Mycket av S/S material bygger på intervjuer och samtal, vilket i sig innebär en fara när det gäller oobjektivitet och sanningshalten i svaren. Deras tabeller som bygger på detta materialet blir därför lite osäkra.
3. Som förskollärare vänder jeg mig också lite mot de resultat som visar att hemmabarnen verkar att ha lättare för sociala kontakter än dagisbarn. Jag tycker här att S/S har använt för få och för trubbiga instrument för att visa detta. Man borde ha gjort mer gruppobservationer under längre tid, istället för att bygga på rent intervju-material.
4. När det gäller vilket område som är "bäst" för barn att växa upp i villaområde eller hyreshusområde. Här har S/S en brasklapp med, där dom säger att även villaområdena eventuellt kan ha negativa effekter för uppväxtmiljön. Men i själva undersökningen utgår man ifrån att hyreshusområdena har den mest negativa uppväxtmiljön. Nu har emellertid på senare allt fler resultat visat att lite av omvända fakta råder. Särskilt när det gäller saker som kreativitet, grupplekar (ex regellekar) visar det sig att barn i hyreshusområden ligger före barn i villaområden. Att sedan familjer med sociala problem oftast samlas i hyreshusområden och att detta ger ett negativt inslag i boendemiljön är ju helt klart. Troligen är också villabarns kunskaper mer anpassade för att lyckas i skola och samhälle, men jag är inte säker på att det är liktydigt med en gynsam uppväxtmiljö.
5. S/S diskuterar jämlikhet i förhållande till skolframgång i stor utsträckning. Men vad är då jämlikhet? Är det att alla skall kunna utbilda sig till ex.läkare oavsett kön eller social tillhörighet? Både ja och nej, för mig måste det hela kopplas till arbetes värde. Så länge det anses som att en läkares arbete har större värde än en industriarbetare, råder det ingen jämlikhet, oavsett om det är procentuellt rättvis fördelning mellan klasserna på läkarutbildningarna. Man måste alltså höja statusen på lågstatus arbetena, och inse alla arbetes värde för att ett sam-

hälle skall fungera. Detta är svårt kanske omöjligt men borde vara ett av målen för de olika "arbetarpartierna".

Denna debatten finner jag tyvärr inte hos S/S.

Slutligen tycker jag att boken i hög grad är värd att läsas och diskuteras. Det är också med glädje jag ser att den finns med på kurslistan för ex förskolläraryrket.

Bonedagbøger.

Kilder til dagliglivets historie.

af Karen Schousboe og Bjarne Stoklund.
Udgivet af Etnologisk Forum i samarbejde med Landbohistskabs Selskab Brede 1980.

anm. af Martin Zerlang.

Interessen for dagliglivets historie, de skjulte eller umærkelige ændringer i den brede befolknings hverdag, har været stigende i de seneste år. I nogle artikler hist og her har denne interesse manifesteret sig i analyser af dagbøger og erindringsbøger, og det har været oplagt, at *her* foreligger der et spændende og stofrigt kildemateriale. Med den nye registrant over bonedagbøger er der kommet en velkommen oversigt over en del af dette kildemateriale. Og det er sikkert, at de prøver, som udgiverne giver på "folkelig" dagbogsskrivning, vil anspore mange historikere, etnologer og litterater til at beskæftige sig med denne.

I to indledninger skriver Karen Schousboe og Bjarne Stoklund kort og præcist om henholdsvis 1700-årenes og 1800-årenes optegnelser. De peger på litterære mønstre fra bondepraktika'en og fra almanakkerne, skiftende kompositionsformer i takt med at landbrugsskoler og adskillelse af økonomi og dagligliv præger forholdet til omverdenen, og de nævner de folkelige bevægelser og højskolens betydning for indhold og stil.

Man kunne nok ønske sig en mere omfattende redegørelse for inspirationen fra de andagtsbøger, som ikke altid samlede støv på

bøndernes hylder. Jonas Ramus (1649-1718) skrev således i sin bog "Naadens aandelige Markedstid eller Tidsmarked", der blev udgivet i 1799 - lige i tilpas tid til at blive købt af "de stærke jyder": "Derfore ligesom en Kiøbmand er dagligdags i sine Regnskabsbøger, og indfører i sin Journal, hvad til hver Dag er passeret: Saa burde vi ingen Dag lade gaa forbi, uden vi efterforske med vor Sjæl, om vi har af eller tiltaget bleven skulle fordres til Regnskab. Og saaledes finder jeg en gudfrygtig Siel og retsindig Christen at have gjort som i sin Journal flittigt nedtegnede, hvad han hver Dag havde gjort, og hvor meget han i sin Gudfrygtigheds Øvelse daglig forfremmedes: Hvoraf jeg her en kort Extract vil indføre, saasom det forefindes, om nogen maatte behage at practisere det efter".

I de korte angivelser af indholdet i de registrerede dagbøger kan man se, at mange skrev/afskrev salmevers, prædikenstumper, guddelige betragtninger, og at nogen havde nedskrevet lister over deres bogsamlinger osv. Her kan man godt ærgre sig lidt over, at der ikke er angivet noget mere præcist om arten af disse ting.

Men rundt omkring er der alligevel så mange snap-shots af sindstilstande og skrivemåder at man kan se et mentalitetshistorisk forløb for sig.

Først det levende engagement i en omverden, hvor det praktiske livs problemer og trængsler dominerer: Der er Christian Hansens dagbog fra 1760-1810, der giver "gode beskrivelser af kvægsygens virkninger, myndighedernes indgreb og bøndernes reaktioner på f.eks nedslagning", ligesom Anders Petersen (1740-84), der giver bemærkelsesværdigt levende skildringer af kvægsygens omfang og betydning.

Disse første dagbøger ser ud til nærmest at være skrevet, som om forfatteren befandt sig i den mundtlige fortællerrelation, som kendetegnede landsbykulturen før fællesskabets ophør. I hvert fald, når forfatteren frigjorde sig fra en slavisk efterligning af regnskabsopstillingens eller almanakkens modeller. Dog fremhæves Niels Rasmussens snakkesalige og malende fortællestil som enestående: "Niels Rasmussen Strangesen taler som oftest om Os/ Vi i forbindelse med landbrugsarbejderne. Hans notater giver da også enkelte spredte billeder af samarbejdet i fællesskabets tid... NRS's fortælleform er i modsætning til de andre bønders udpræget malende og afslører en medfødt sans for sproglige virkemidler".

Blandt de tidlige dagbøger optræder kodesprog undertiden. Det er måske et udtryk for, at forfatteren er så indlevet i en kollektiv, mundtlig kultur, at han har svært ved at forstå, at andre mennesker ikke kan høre det, når han skriver om sine kæresteforhold? Vi hører f.eks. om Peder Knudsens dagbog (1829-57): "Notaterne er daglige og på trods af det korte og knappe sprog relativt fyldige. De indeholder så godt som ingen refleksioner, men registrerer fortrinsvis arbejderne på gården, omfanget af disse, afsætningen af varer, tjenestefolkenes forhold og den sociale omgang. Nogle få af oplysningerne i dagbogen er affattet i kodesprog, således notaterne om PK's kæresteforhold". Nå, ja, man kan naturligvis også forestille sig, at han faktisk ikke har været sikker på, at tjenestefolkene ville holde fingre og øjen væk fra deres husbonds intime betøelser.

Sådan en sikkerhed har Kirsten Hansdatter derimod nok haft i sine "stærkt følelseladede" optegnelser. Men det er interessant, at side om side med hendes højt udviklede, litterært påvirkede naturfølelse udtrykkes den nye tidsoplevelse, hvis baggrund var stigende markedssamkvem: "Kirsten Hansdatters dagbog vrimler med præcise angivelser af klokkeslæt". For egen regning kan jeg tilføje, at det gør Severin Weiersøes dagbog (1824-35) også. Sammenlignende læsninger af disse dagbøger må kunne give et fint billede af sådanne bevidsthedsmæssige nybrud.

Jeg kunne blive ved med at nævne eksempler på, hvordan registrantens kortfattede oplysninger kan stimulere nysgerrigheden, men vil slutte af med at gentage Karen Schousboes og Bjarne Stoklunds opfordring til at få ikke-registrerede bondedagbøger registreret på Institut for europæisk folkelivsforskning i Brede. Vise-forskeren Jens Henrik Koudal gjorde mig samme dag, som jeg skrev denne anmeldelse, opmærksom på en dagbogsskriver, som er en oplagt opgave for en specialeskrivende historiker eller litterat eller etnolog eller...: "Poul Evald Rasmussen (1776-1860— har efterladt sig optegnelsesbøger og 17 (!) bd. foliodagbøger på over 5000 sider skrevet i en af ham selv opfundet stenografi - der derfor stort set aldrig er udnyttet af forskningen! Han var bondesøn fra Farum, blev Evald Storms plejesøn og opdraget som et lovende eksempel på oplysningstidens skoleideer, fik studentereksamen og juridisk eksamen, blev auditør i Sørensen 1802-09, men tvunget til at tage sin afsked, fordi han sa-

boterede retshandlingerne og levede derefter uden fast arbejde i Farum resten af sit lange liv. Foliodagbøgerne dækker perioden 1810-1860."

Der er masser af stof til dagliglivets historie - både det med de umærkelige skred og det med de voldsomme brud.

Mini- Anmeldelser

Folkbildning och livsmiljö på 1920-talet. En presentation av ett bildningsprojekt och dess upphovsman Carl Cederblad. Av Tordis Dahllöf. LTs förlag. Stockholm 1981. 69 sid. Anm. av Ingvar Svanberg.

I början av 1930-talet tog folkbildaren Carl Cederblad (1886-1954) i Uppsala initiativ till ett omfattande och märkligt insamlingsarbete om det folkliga bildningstillståndet i Sverige. Av ekonomiska orsaker men kanske framförallt på grund av motstånd från det etablerade forskarsamhället som ställde sig skeptiska till den yviga forskningsuppgiften kom endast små bitar av materialet att bearbetas. Kvar blev dock ett mycket stort material som väntar på att utnyttjas. Av särskilt intresse är de över 90 ofta mycket utförliga svar som kom in på enkäten "Ljus och skuggor över svenska bygder" som ger fina och konkreta skildringar över förhållandena i 1920-talets Sverige. I den här lilla skriften presenterar etnologen Tordis Dahllöf folkbildaren Cederblad och hans undersökningsprogram. Syftet är att göra folkbildningsintresserade och forskare, inte minst etnologer, uppmärksamma på detta material.

Norsk Personnamleksikon. Det norske Samlaget, 1982. 239 s. (C). Anm. af Kristian Kristiansen.

Selv om man får god besked - såvel i de indledende afsnit om navngivning og -brug og norske personnavnes historie som i leksikondelen - kan det ikke skjules, at det snarere er en populærvidenskabelig end en egentlig videnskabelig bog, man her står med. Det lægger redaktøren heller ikke selv skjul på.

Det anlagte synspunkt er primært filologisk, og de få ansatser, der er til at relatere navngivning til folkelivsforskningen, er både for få og for spredte.

Sønderjysk Sølv. Af Sigurd Schoubye. (Skrifter udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 56, 1982). 232 s., ill. Kr. 250. anm. af Holger Rasmussen.

Det var en væsentlig begivenhed indenfor dansk kulturhistorie, da Schoubye i 1961 opnåede doktorgraden på bogen om Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønder-egnen. Siden da har han utrætteligt forsket videre i dette håndværk og inddraget hele det sønderjyske område som sit arbejdsfelt med en række bøger som resultat. Med den foreliggende bog sættes kronen på værket med en fortegnelse over mestrene fra de sønderjyske byer og - det specielt sønderjyske fænomen - landsbyguldsmedene. Med berettiget selvfølelse fastslår han, at hermed præsenteres den første landsdelsbeskrivelse af emnet.

I sit anlæg er bogen en mesterfortegnelse efter det velkendte mønster fra Chr. A. Bøjes mestermærkebog, der netop er kommet i en ny udgave, hvor Schoubye har svaret for bindet om Sønderjylland. Men hertil slutter sig en redegørelse for de sønderjyske guldsmedes genstandstyper og en illustrationsdel omfattende ialt 312 fotos af genstandene, hvor forfatteren med flid har opsøgt sølvarbejder på de tre store museer i Flensborg, Slesvig og Altona, der - som han bemærker - ikke er tilstrækkeligt kendt i Danmark. Da inventarværket om kirkerne i Sønderjylland (Danmarks Kirker) har behandlet de kirkeligt sølvarbejder, har Schoubye afstået fra at medtage dette materiale, men har til gengæld fået et omfattende udvalg af verdslige sølvarbejder med.

Bogen er et smukt monument over Schoubyes profunde viden om emnet, hvor han har kunnet bygge på sit andet imponerende hovedværk: generalregistratoren over sølv i privateje, der sammenholdt med den store og eksemplarisk udstillede sølvsamling i Tønder Museum placerer ham i forreste række indenfor emnet.

Bogen er selvfølgelig forsynet med noter, henvisninger og registre i fornødent omfang.

Boes, landsby i Dover sogn. Af Kaj Gottlob. Ry kommune. Herning 1981. 26 sider, A-4 format. anm. af Mogens Melchiorsen.

En smuk bygningsregistrator for den idylliske landsby Boes beliggende i Søhøjlandet ved Mossø. Indledningsvis gøres nogle betragtninger omkring

nødvendigheden af, at værne om smukke gamle huse og miljøer. Herefter en kort gennemgang af karakteristiske træk i de forskellige byggemåder for landbygninger. - Fra bindingsværk og kalkede mure til maskinformede sten og gasbeton. De 21 huse og gårde gennemgås et for et, dels for deres bevaringsværdi i sig selv og dels for deres tilpasning ind i landsbymiljøet. Der medfølger udførlige planer, en af et harmonisk gadeparti samt en over hele landsbyen.

Om lokalhistorie - en introduktionsbog. Kbh. 1982 172 s., 108,50 d kr. ISBN 87-412-3664-5. anm. af Mogens Melchiorsen.

I den såkaldte "æbleserie" har forlaget Hans Reitzel fået en række fagfolk med formidlingserfaringer til at bearbejde brede videnskabelige emneområder til undervisningsbrug. Niveaet i disse må placeres omkring det der undervises i på gymnasieskoler og højskoler. Dette gælder også Søren Villadsens bog, der har en klar samfundsfaglig synsvinkel altså med focus på de politiske, sociologiske og økonomiske aspekter i et meget nutidigt perspektiv, idet det meste omhandler strukturer og processer fra og med kommunalreformens indførelse i Danmark i 1970. Således er historiske og etnologiske synsvinkler meget sparsomt behandlet, måske forbeholdt en kommende bog "Om lokalhistorie"!

Bogen består af fire store kapitler, hvoraf de to første er langt de bedste. Heri sammenfattes meget af den nye forskning på en letforståelig form. Dette ses bl.a. i første kapitels gennemgang af de to magtforholdsmodeller: elitemodellen og pluralismemodellen. Dette kapitel indeholder en udmærket diskussion af begrebet lokalsamfund, her udskilles tre former: Det lille samfund "landsbyen", provinsbyen og boligkvarterene i storbyen. Der tales om mulighederne for - og nytten af lokalsamfundsstudier.

I kapitel to fremdrages urbaniseringsprocessens påvirkning af lokalsamfundet. Som udtryk for situationen i dag problematiseres forholdet lokalsamfund og storsamfund med ordene modsætning eller integration efterfulgt af spørgsmålstegn. Modsetningerne udtrykkes i tre forhold: Centrum - Ud-kant, Massesamfund - Lokalsamfund, Storsamfund - landsbysamfund. Integrationen består klart nok i den passive indordnende sig storsamfundet. Til organisering af modstanden og dannelsen af en egen lokalidentitet begræfter Villadsen dannelsen af foreninger og bevægelser i de tre lokalsamfundsformer.

De to sidste kapitler omhandler hhv. Politik i lokalsamfundet og Kommunen - selvstyre eller statsapparat? Synsvinklerne er her mere traditio-

nelle politisk/økonomisk analyse af græsrodder og kommunalforvaltning.

Helhedsindtrykket er en meget aktuel introduktionsbog som samler meget af den senere tids forskning. Uddragsvis har bogen et stort anvendelsesfelt, specielt indenfor studiekredse.

Nederst ved bordet - en rapport om fattigdom og fattigdomspolitik i Danmark, Socialforskningsinstituttet, publikation 108, Kbh. 1981, red. Henning Friis. anm. af Mogens Melchiorsen.

Denne rapport leverer med sine mange kommenterede tabeller et vigtigt grundmateriale omkring fattigdommen i Danmark fra 1950 til 1980, med vægten på de sidste fem år. Det understreges at fattigdom må forstås bredt, således at det ud over økonomien også og ikke mindst drejer sig om hele komplekset omkring levevilkår: sundhed, bolig, uddannelse, arbejde og arbejdsforhold. I vore dage er fattigdom karakteriseres ved en ophovning af dårlige levevilkår hos bestemte grupper: ældre, unge, handicappede, enlige mødre og bistandsmodtagere. Disse grupper omtales specielt. Hele 10% af befolkningen havde i 1976 svært belastede levevilkår. De økonomiske og sociale processer der har påvirket fattigdommen klarlægges, hvorefter gennemgås påvirkningsmulighederne via forskellige såkaldte "politikker". Et appendixafsnit ser på nogle af de frivillige organisationer i denne sammenhæng. På tyve sider gøres en god sammenfatning og sammenkædning.

Streif i sør-samenes saga. Av Kaare Granøyen Rogstad. Trondheim 1980. 190 s. Pris: 94 Nkr. Anm. av Ingvar Svanberg.

I Norge har sydsamerne och deras historia ägnats alltmåra intresse de senaste åren. Det har också hunnit komma ut flera böcker om och i viss mån av sydsamer. En särskild sydsamisk bibliografi med tyngdpunkten på Røros-samerne kompilerad av Björn Aarseth publicerades 1979 i tidskriften Ottar, som förövrigt ägnades flera artiklar åt sydsamerne.

Författaren till den här opretentiösa boken har varit sokneprest i Snåsa 1962-1973 och har alltså under lång tid levt i en sydsamisk centralbygd. Boken ägnas helt en kanske inte så djuplodande men ändå ambitiös historik över sydsamerne från förhistorisk tid fram till våra dagar. Författaren har också vinnlagt sig om att försöka täcka hela den sydsamiska området varför såväl norska som svenska förhållanden behandlas. Boken tar upp åtskilliga av dagens vetenskapliga och politiska pro-

blem, bl.a. huruvida sydsamerna är autoktona eller om de i historisk tid invandrat till södra lappmarken. Andra kapitel ägnas åt sydsamernas gamla religion, sydsamerna och kristendomen, den sydsamiska litteraturen, skolfrågor m.m. En del sydsamiska förgrundsgestalters biografier tecknas också utförligt alltifrån Anders Fjellner till Ella Holm Bull. Man saknar dock i sammanhanget Andreas Wilks som ej heller omnämns i kapitler om sydsamer som pionjärer i de samiska organisationssträvandena.

Förtjänstfullt är att författaren gör långa utdrag ur källskrifter som annars är svårtillgängliga. Boken är också rikt och vackert illustrerad med en del fotografier till och med i färg. Däremot saknar man kartor som skulle ha underlättat läsningen en hel del.

Borgare, smeder och änkor. Ekonomi och befolkning i Eskilstuna gamla stad och Fristad 1750 - 1850. Av Ann Hörsell. *Studia Historica Upsalien-sia* 131. Uppsala 1983. 205 sid. Anm. av Ingvar Svanberg.

Historikern Ann Hörsells avhandling behandlar de ekonomiska och demografiska följderna av den "fristad" som inrättades 1771 i Eskilstuna. Det innebar att skräväsendet avskaffades lokalt, skattefrihet och en rad andra ekonomiska fördelar gavs till de smidshantverkare som flyttade in i det nya samhället. Målet med fristaden var att man genom dessa lättnader ville genomföra en omorganisation av produktionen från ett traditionellt hantverk till en tillverkning enligt engelsk modell som innebar ökad arbetsdelning och en inriktning på en större marknad. Av särskilt intresse för etnologer är vilka följder detta "experiment i kapitalism" fick för Eskilstunas befolkningsstruktur. I synnerhet då vad det innebar för giftermåls- och familjemönstret i staden - en fråga som behandlas ingående i avhandlingen.

Järnet och människorna. Verklighet och vidskepelse. Av Carl-Herman Tillhagen. LTs förlag. Stockholm 1981. 300 sid. Anm. av Ingvar Svanberg.

Folklivsforskaren Carl-Herman Tillhagen samlade åren 1935 - 1937 på uppdrag av Nordiska museet in ett mycket omfattande uppteckningsmaterial rörande järnbruken och dess människor i Medelpad, norra Hälsingland och södra Ångermanland. Detta intervju-material med gamla smeder och deras familjer är basmaterialet till denna omfattande och allsidiga belysning av arbetsliv och levnadsförhål-

landen för gruv-, hytt- och järnbruksarbetare under århundradenas lopp. Tillhagen behandlar inte bara vardagslivets materiella och sociala sidor utan har också beaktat vidskepelsen/folketroföreställningarna som dessa människor hade. Författarens stora beläsenhet, enorma materialinsamling och stilistiska förmåga har lett till denna mycket läsvärda syntes av alla aspekter på järnet och människorna. Ett exempel på ett folkets historia av bästa märke!

Djupintervju. Av William H. Banaka. Teknik och analys. (188s.) Stockholm 1981. Anm. av Bodil Bjerring.

Bogen behandlar primärt det sociale samspel mellan interviewer/interviewperson, och giver mange eksempler på gode og dårlige fremgangsmåder i en interviewsituation. Desuden er der en grundig gennemgang af, hvordan man kan næranalyserer de indkomne oplysninger. Bogen er oversat fra amerikansk (Training in depth interviewing), og udkom første gang i 1971.

Den er velegnet for nybegyndere, men rummer ikke nye synspunkter, og det er derfor lidt forunderligt, at den 10 år efter 1. udgivelse udkommer på svensk.

Digging up Bones af D.R. Brothwell. Oxford University Press. 1982. Anm. af Lykke Pedersen.

"Digging up Bones" er en bog, der først og fremmest henvender sig arkæologer, der har brug for at vide noget om menneskets knogler, både når der udgraves og når materialet skal bearbejdes og bestemmes. D.R. Brothwell mener, at den fysiske antropologi er vigtig, når man skal forsøge at rekonstruere fortidige samfund, og at sociale hypoteser kun kan bekræftes ved et indgående studie af de levn, som udgøres af selve mennesket. Arkæologer har i høj grad koncentreret deres arbejde omkring kulturelle, materielle levn i form af keramik, metal, bopladsfund, osv. Det osteologiske materiale er en lige så vigtig kildeggruppe, og for at kunne arbejde hermed, har Brothwell lavet en beskrivelse af skeletdele, men også hvordan man arbejder med dem. Ved hjælp af instruktive illustrationer gennemgås aldersbestemmelse, kønsbestemmelse, deformationer af skeletmateriale, samt de mere tekniske ting i forbindelse hermed, nemlig mikroskopering, måling af materialet, konservering, fotografering. Bogen er vigtig, fordi den præsenterer kombination af to videnskaber, der kan berige hinanden, nemlig fysisk antropologi og arkæologi.

Dräkthistoria, folkdräkter, uniformer. Bibliografisk hjälpreda sammanställd av Mats Rehnberg. Institutet för Folklivsforskning. Stockholm 1981. 74 s. Anm. av Mary-Ann Elfving Owens.

Varje gång en ny bibliografi publiceras underlättar den många mänskors arbete. Det kommer också Dräkthistoria, folkdräkter, uniformer att göra. Rehnberg kallar skriften helt anspråkslöst en liten hjälpreda och säger i förordet att den kommit till för att minska behovet av förfrågningar angående litteratur om den svenska klädedräktens historia. Speciellt folkdräktsrörelsen som har vuxit så mycket på sistone sänder floder av förfrågningar till institutioner och museer, och där kommer Rehnbergs bibliografi att göra stor nytta. Folkdräkterna upptar också en tredjedel av skriften. Rehnberg har grupperat dem landskapsvis, i alfabetisk ordning.

Resten av bibliografin ägnas åt dräkthistoria, dräkt enligt kön och ålder, funktion samt accessoarer. Dräktgrupper som fått egna kapitel på basen av funktion är prästdräkt, bröllopsdräkt, sorgdräkt och uniformer. All övrig funktion finner man under dräkthistoria eller kvinno- respektive mansdräkt/barndräkt. Accessoarer med egna kapitel är huvudbonader, skor, handskar och vantar samt smycken. Också frisyrer har blivit medtagna.

Uppställningen av en bibliografi kan man alltid diskutera. Var dra gränserna, i synnerhet när det gäller kläder där funktion, form och symbol går in i varann? Så länge bibliografin är såpass liten som Rehnbergs ännu är, fungerar den ovannämnda uppställningen bra, men när den expanderar fordrar den nog en mer detaljerad kapitelindelning.

Samernas dräkt har inte alls tagits med, vilket författaren noggsamt framhåller i förordet. Däremot är en del litteratur om dräktskicket i det svenska Finland upptaget, dock något inkonsekvens vald. (En fullständig förteckning över finlandssvenska publikationer ingår i Folklivsforskning, Bo Lönnqvists bibliografi över Svenskfinland. Meddelanden från Folkkultursarkivet 5). När det blir tid att utöka Dräkthistoria, folkdräkter, uniformer, kunde ett författarregister med fördel ingå.

Tvåspråkig samhällsservice - exemplet Finland. Av Sven Hjelmkog. SIV Rapport nr 5. Linköping 1981. 55 sid. Anm. av Ingvar Svanberg.

Det stora antalet invånare i Sverige som inte har svenska som modersmål aktualiserar behovet av samhällsservice på de olika invandrar språken. För

att skaffa kunskap om hur den verksamheten skall organiseras har invandrarverket (SIV) studerat förhållandena i Finland. I den här lilla skriften belyser Sven Hjelmkog hur tvåspråkigheten fungerar i praktiken i Finland. Trots att förhållandena inte är jämförbara mellan Finland och Sverige menar Hjelmkog ändå att vi kan dra vissa lärdomar ur detta. Skriften vänder sig i första hand till ansvariga för utbildning och anställning av personal inom samhällsorgan som kommer i kontakt med invandrare.

Turkmenische Märchen mit Uebersetzung, Glossar und Anmerkungen. Av Karl Reichl. Materialia Turcica. Beiheft 4. Bochum 1982. 140 s. Anm. av Ingvar Svanberg.

Den här lilla samlingen av turkmeniska sagor består av fem djurfablar och fem undersagor. De återges dels på den turkmeniska originaltexten med den i Sovjetunionen brukade modifierade kyrilliska ortografin, dels i tysk översättning. Exemplet är hämtade ur moderna sovjetiska sagosamlingar, nämligen *Chapys aga* utg. av B. Garryäv 1979, *Chutdy Chumar* utg. av N. Shukurov 1980, *Ash-tjägashbtjan* utigen 1969 samt *Chudagberdi gorkak bilän tilki* utgiven 1969. Turkmenerna är ett turkiskt boskapsskötande och jordbrukande folk i Sovjetunionen, Iran och Afghanistan. Vid sidan av en samling utgiven i Berlin 1969 är det här den enda samling av turkmeniska sagor som finns tillgänglig på ett västerländskt språk. Sagorna är kommenterade och klassificerade enligt A-Th:s index och boken avslutas med en liten turkmenstysk ordlista.

Teologiska fakulteten vid Uppsala universitet. Årsbibliografi 1978-1980. Av Oloph Bexell. Uppsala 1981. 154 sid. Anm. av Ingvar Svanberg.

Denna årsbibliografi som omfattar tre år är den första i en planerad serie. Bibliografin ger en samlad bibliografisk dokumentation av de skrifter som utgivits av forskare vid teologiska fakulteten vid Uppsala universitet. Såväl separata arbeten, artiklar i antologier, uppslagsverk, tidskrifter och tidningar som recensioner förtecknas. Bibliografins omfång vittnar om den livliga forskarverksamhet som bedrivs vid de teologiska institutionerna i Uppsala. Många arbeten som förtecknas i bibliografin är ju också av intresse för humanister och samhällsvetare. Vi ser därför fram mot de kommande årgångarna med stort intresse och hälsar detta fina initiativ som vi hoppas manar till efterföljd vid andra fakulteter och institutioner.

Teknologi og regional udvikling - en nordisk antologi, af Peter Friis og Peter Maskell. Kritisk Samfundsgeografi Bd. 1, GeoRuc 1981. ISBN 87-88183-00-9, pris 50 kr. Anm. af Mogen Melchiorssen.

Der opstilles teoretiske analyseredskaber og redegøres for konkrete undersøgelser. Læseren præsenteres for tre hovedforklaringstyper omkring teknologiens indflydelse på virksomheders lokalisering, heri gøres en vigtig skelnen mellem - udvikling af en region - og udviklingen i en region. I en god artikel forklares hvorledes teknologien påvirker arbejdsprocessens tre elementer - arbejdskraft, arbejdsmiddel og arbejdsgenstand. Fire bidrag tager fat på konkrete analyser i Skandinavien: Norsk Hydro, Emmaboda Glasværk, svensk jernindustri samt dansk pumpefremstilling (Grundfoss og Smedegård). Disse artikler udmærket sig ved at se udviklingen i den store sammenhæng. Konklusionerne er ikke just opløftende: 1) Den producerende kapital er blevet mindre stedafhængig. 2) Virksomheders tilknytningsperiode til bestemte områder er af stadig kortere varighed.

Generation efter generation. Om tonårskultur, ungdomsrevolt og generationsmotsætninger. Malmø: Liber Förlag, 1982. 236 s., ill. Anm. af Anne W. Johannsen.

Denne bog er baseret på empiriske undersøgelser af ungdommen - dvs en årgang fra Gøteborg skolevæsen, som er blevet fulgt fra 1965 til 1974. De unge er født omkring 1951, og i bogens første del præsenteres data fra spørgeskemaundersøgelser i 1965 og 1967, hvor de unges syn på skolen og deres relationer til jævnaldrende og familie beskrives. Endvidere gives et rids af samfundsudviklingen 1951-71 både internationalt og nationalt. Netop på baggrund af udviklingen sidst i 60'erne med studenteroprør og diverse ungdomsprotester blev Andersson opfordret til at lave en ny undersøgelse af ungdom og generationsmotsætninger, og det blev således til en opfølgende undersøgelse af skoleungdommen i Gøteborg. De unge besvarede dels spørgeskemaer i 1971 til 1974, dels blev en del af de unge og en del af deres forældre interviewet. Hovedvægten i bogen ligger således på det senere indsamlede materiale med kapitler om at blive voksen, de unges oplevelse af deres egen situation og af samfundet, og om generationsmotsætninger.

Generelt var de unge relativt tilfredse med deres egen situation, og hovedparten var ikke synderligt politisk radikale, hverken mht synspunkter eller handlinger. Heri lignede de forældregenera-

tionen. Ligeledes var kontakten mellem generationerne god både på gruppeniveau og inden for den samme familie, og selv om meningsforskelle forekom, indebar det dog i de færreste tilfælde en afstandtagen fra den anden generations synspunkter. Det betyder dog ikke, at der ikke var modsætninger mellem generationerne mht meninger, men Andersson påviser, at der i høj grad er tale om en oplevelseskløft, dvs at de faktiske forskelle mellem de to generationers meninger om samfundsændringer, arbejde og familie kan opleves som større eller mindre, end de reelt er. Endelig mener Andersson at finde nogen støtte for hypotesen om, at en god psykologisk kontakt mellem forældre og børn er en vigtig forudsætning for at undgå generationsmotsætninger.

Bogen kommer ind på mange væsentlige problemstillinger. Den er også tankevækkende især mht de unges ambivalens over for voksenrollerne og deres politiske apati, hvad forfatteren selv ser som en foruroligende udvikling. Derimod skal man have in mente, at datamaterialet stammer fra spørgeskemaer og enkeltinterviews, og undersøgelsen siger således ikke noget om ungdommens kollektive problemtolkning.

Släkthistoriskt forum Årg 2, nr 1. 1983. Anm. av Ingvar Svanberg.

För ett år sedan startades tidskriften "Släkthistoriskt forum". Den utkommer med fyra nummer per år och utges av föreningen Genealogisk Ungdom i Göteborg. Tidskriften riktar sig i första hand till yngre släktforskare och innehåller artiklar om släkt- och kulturhistoria samt om släkthistorisk forskning. Stort utrymme ägnas åt metodiska problem förenat med sådan forskning. Adress till tidskriften är Genealogisk Ungdom, Tellgrens-gatan 2, 414 60 Göteborg.

Breast-feeding and Reproduction. Studies in marital fertility and infant morality in 19th century Finland and Sweden. By Ulla-Britt Lithell. *Studia Historica Upsaliensia* nr 120. Uppsala 1981. 87 s - 4 uppsatser. Anm. av Ingvar Svanberg.

I den här avhandlingen undersöker historikern Ulla-Britt Lithell vilken betydelse amningsmönster haft på den äktenskapliga fruktsamheten i skilda bygder i Sverige och Finland under 1800-talet. Hon undersöker också förhållandet mellan levnadsstandard och barnadödlighet. Det visar sig att det är få födselar i områden där man tillämpar en utsträckt amningsperiod.

Folkloristiken i U.S.A. sedan 1970:

Ett urval av viktigare arbeten.

av Barbro Klein.

Denna bibliografi är baserad på en liten telefonenkät i vilken amerikanska folklorister ombads att utan betänketid svara på följande: "Vilka fem arbeten som utkommit sedan 1970 har, enligt din uppfattning, varit viktigast för folkloristiken i U.S.A."? De följande besvarade villigt min fråga: Simon Bronner, Linda Degh, Kenneth Goldstein, Lee Haring, Catherine Kirst, Barbara Kirshenblatt-Gimblett, Barbro Klein, Yvonne Lockwood, Elli Köngäs-Maranda, Maxine Miska, Eleanor Wachs, Gerald Warshaver och Yael Zerubavel.

Bascom, William R. ed. *Frontiers of Folklore*. Boulder, Colorado: Wewtview Press, 1977 (AAAS Selected Symposia Series, No. 5). (2)

Basso, Keith. *Portraits of the "Whiteman"*. London: Cambridge University Press, 1979. (2)

Bateson, Gregory. "A Theory of Play and Fantasy". *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballantine Books, 1972, s. 177-193. (2)

Bauman, Richard. "Verbal Art as Performance". *American Anthropologist* 77 (1975), s. 290-311. (2)

Bauman, Richard & Sherzer, Joel, eds. *Explorations in the Ethnography of Speaking*. London: Cambridge University Press, 1974. (1)

Ben-Amos, Dan, ed. *Folklore Genres*. Austin, Texas: Texas University Press, 1975. (5)

Ben-Amos, Dan & Goldstein, Kenneth S. *Folklore: Performance and Communication*. The Hague: Mouton, 1975. (4)

Bouissac, Paul. *Circus and Culture*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 1976. (1)

Buchan, David. *The Ballad and the Folk*. London: Routledge & Kegan Paul, 1972. (1)

Dorson, Richard M., ed. *Folklore and Folklife*. Chicago: University of Chicago Press, 1972. (2)

Dundes, Alan. *Essays in Folkloristics*. New Dehli: Folklore Institute, 1978. (3)

Geertz, Clifford. "Deep Play: Notes on a Balinese Cockfight". *The Interpretation of Culture. Selected Essays by Clifford Geertz*. New York: Basic Books, 1973, s. 412-453. (4)

Glassie, Henry. *All Silver and No Brass: An Irish Christmas Mumming*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 1975. (3)

Glassie, Henry. *Folk Housing in Middle Virginia*. Knoxville, Tennessee: University of Tennessee Press, 1975. (7)

Glassie, Henry. *Passing the Time in Balltwymenone. Culture and History in an Ulster Community*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, (under tryckning). (3)

Hymes, Dell. "Folklore's Nature and the Sun's Myth". *Journal of American Folklore* 88 (1975), s. 345-369. (2)

Jones, Michael Owen. *The Handmade Object and Its Maker*. Berkeley: University of California Press, 1975. (2)

Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. "A Parable in Context: A Social Interactional Analysis of Storytelling Performance". *Folklore: Performance and Communication*, edited by Dan Ben-Amos & Kenneth S. Goldstein. The Hague: Mouton, 1975, s. (2)

Kirshenblatt-Gimblett, Barbara, ed. *Speech Play. Research and Resources for the Study of Linguistic Creativity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1976. (2)

Labov, William. *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University Pennsylvania Press, 1972. (2)

McDowell, John Holmes. *Children's Riddling*. Bloomington: Indiana University Press, 1979. (1)

Myerhoff, Barbara. *Number Our Days*. New York: Dutton, 1979. (2)

Paredes, Americo & Bauman, Richard. *Toward New Perspectives in Folklore*. Austin: University of Texas Press, 1972. (5)

Renwich, Roger. *English Folk Poetry: Structure and Meaning*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1980. (2)

Schechner, Richard. "Restoration of Behaviour". *Studies in Visual Communication* (Summer 1981), s. 2-45. (1)

Toelken, Barre. *Dynamics of Folklore*. Boston: Houghton Miffling Co., 1979. (1)

Williams, Raymond. *The Country and the City*. New York: Oxford University Press, 1973. (1)

Yoder, Don, ed. *American Folklife*. Austin: University of Texas Press, 1976. (2).

Tvårvetenskaplig migrationskurs anordnas i Uppsala HT 1983.

Multietniska samordningskommitten (MESK) vid Humanistiska fakulteten i Uppsala kommer höstterminen 1983 - vårterminen 1984 att ge en tvårvetenskaplig migrationskurs om 5 - 5 poäng.

Kursen vänder sig i första hand till forskarstuderande och forskare inom Humanistiska fakulteten samt andra (t.ex. lärare, forskare vid andra högskolor, expertis vid myndigheter m. fl.) som intresserar sig för invandrar- och minoritetsproblematik, migration i historia och nutid, kulturmötesfrågor, hur kulturmönster skapas och vidarebefordras, språk i utveckling och liknande problemområden.

Kursen avser att belysa migrationen och dess följdverkningar utifrån ett brett humanvetenskapligt perspektiv med Jugoslavien som exempel. Jugoslavien har valts dels för att inre och yttre migration har präglat Balkanhalvön alltsedan antiken, dels för att Jugoslavien har många skilda folkslag, språk och religioner. Dessutom är jugoslaverna den största icke-nordiska invandrargruppen i Sverige. I kursen behandlas bland annat historisk och samtida migration, nationsbildning och etnisk identitet, språk - migration, emigrantkultur samt religion - migration. Kursens uppläggning består av seminarier och föreläsningar och avslutas med en två veckors resa till minoritetsbosättningar m.m. i Jugoslavien preliminärt i slutet av april 1984.

Den som är intresserad av att delta i kursen kan vända sig till Multietniska samordningskommitten (MESK) c/o Finsk-ugriska institutionen, Box 513, 751 20 Uppsala.

INBJUDAN

NEFA, Nordisk Etnologisk Folkloristisk Arbetsgrupp, firar i höst sitt 20-års jubileum. NEFA-Stockholm inbjuder Dig härmed att delta i en jubileumsfest på Hotell MALMEN, Stockholm (Tunnelbanestation: Medborgarplatsen), Lördagen den 8. oktober 1983 kl. 19.00.

Program:	kl. 19.00	Välkomstkål
		Festmiddag
	...	Etnologisk show

(Kostnad: Middag ca. 150,- inkl. service. excl. dryck.

På söndagen planeras en ETNOLOGISK ORIENTERING med ett blandat program. (Medtag: Erixon: Atlas för Svensk folkkultur, alternativt Hansen: Österlen). Vi planerar besök på:

Nordiska Museet
Det nya universitetsbiblioteket
Ångbåttur
m.m.

Anmälning til NEFA-Stockholm, c/o Petita Onne, Timmermansgatan 9, 11725 Stockholm.

Indhold

Forord	3	Anmeldelser:	
Släkterelationers betydelse för rederibildningen i en roslagssocken .. af Kerstin G:son Berg	4	Kystmuseenes vandreutstilling: Liv- berging langs kysten	93
Familie- og slægterelationernes betydning for finansiering af fragtfartøj og bygning af større fartøjer vises i dette studie fra skærgården nord for Stock- holm o. 1800.		Kågen. Dokumentation av ett båt- bygge	94
Ejerforhold inden for småskibslangfarten i det 19. årh. - baseret på den danske besejling af Sydamerika	13	Kvinner i fellesskap	94
af Karen Elisabeth Follett		Svedjebruk förr och nu	95
Artiklen viser forskellige rederitypers indflydelse på besætningsstørrelse og sammensætning samt skibenes rutevalg.		Folklore och nationsbyggande i Norden	96
Jørgen Bruhn (1781-1858) - lokal matador og typeeksempel	21	Linguistic Minorities in Western Eu- rope	98
af Ole Morkegaard		Göteborgs Historiska Museum Års- tryck 1981.	
Skibsreder Jørgen Bruhn's karriere i første halvdel af 1800'tallet vises som typisk eksempel fra redemiljøet i Aabenraa.		Varbergs Museum Årsbok 1980	99
Stimulerende fartygsmiljø	33	Wörterbuch des Chaladsch.	100
af Rikard Küller		Bibliografia samiid birra 1960-1969	100
Studiet belyser hvorledes miljøet i et skib opleves af de forskellige kategori- er af søfolk. Med udgangspunkt i en psykologisk aktiviseringsteori, kan der formuleres krav til interiørets udformning.		Skansens hus och gårdar	101
Kvinner og menns livsløb i ei kystbygd	45	Vikmanshyttan: Lära för framtida bruk	102
af Inger Jensen		A New Tale of the Gods in Norway	102
I det tidlige industrielle samfund var kvinder og mænds livsløb i stor grad fastlagt. Med eksempel fra Vesterøy på Hvaler vises det normale livsløb for kvinder og mænd.		Folk Tales from Kammu II	104
Notlag og normann	51	Ordspråk, talesätt och härm på ytterlännasmål	104
af Jarle Sanden		Dag og Merke	105
Det traditionelle landnotfiskeri i Norge var organiseret i lag, hvor ejerfor- hold og fordeling af udbytte var baseret på lighed og gensidig tillid. Lagets leder, notmanden, var en demokratisk leder valgt på baggrund af indsigt og dygtighed.		Fyra östersjöstäder förr och nu	106
Maritimmuseum - samtidsmuseum	61	Arkivhåndbok	106
af Alan Hjorth Rasmussen		Kalkugnen i Andrarum 1550-1621 ..	107
Maritime museer skal gå i offensiven omkring deres samtid i stedet for ude- lykkende at koncentrere sig om fortiden, som de kun kan redde stumper af. Ud fra Nordsømuseet i Hirtshals sammenfattes synspunkter om samtids- dokumentation og museumsdrift.		Samene - urbefolkning og minoritet	107
Fra fiskerimuseum til fiskerisamling	65	Dalarna i kvinnohinne	110
af Torbjørn Sørli		Utforklarlige oplevelser	111
Ud fra Trøndelag Folkemuseums fiskerisamling fra det tidligere Trondheims Fiskerimuseum diskuteres dens brugsmuligheder til forskning og formidling. Artiklen viser samtidig udviklingen fra 1800-tallets fiskerimuseer og folke- museer frem til vor tids museer.		Norsk rosemåling	112
Bohusläns samhälls- og näringsliv. Ett projekt vid Etnologiska insti- tutionen, Göteborgs Universitet och Bohusläns museum i Uddevalla.	73	Fra barn til kvinne	113
af Ann-Marie Brockman og Christine Fredriksen		Bevara Din Historia	115
Fra 1977 til 1987 foretages løbende en forskning af sociale og kulturelle processer i området for at give grundlag for en kritisk og konstruktiv sam- fundsdebat.		När døden gæster Vårt møte med døden	116
En geografis overvejelser omkring maritim etnologi	87	Språkgränser och samhällsstruktur ...	117
af Horst Meesenburg		Daghemmen, jämlikheten och klass- samhället	118
Kun gennem et dynamisk studie af et samfund over et langt åremål, kan de udviklingskabende kræfter analyseres. Forfatteren opremsrer forhold fra nog- le af Skandinaviens kystsamfund.		Bøndedagbøger	120
Anmeldelser	93	Mini-anmeldelser:	
		Folkbildning och livsmiljö på 1920- talet	122
		Norsk Personnamleksikon	122
		Sønderjysk Sølv	122
		Boes, landsby i Døver sogn	122
		Om lokalhistorie	123
		Nederst ved bordet	123
		Streif i sør-samenes saga	123
		Borgare, smeder och ånkor	124
		Järnet och människorna	124
		Djupintervju	124
		Digging up Bones	124
		Dräkthistoria, folkdräkter, uniformer Tvåspråkig samhällsservice - exemplet Finland	125
		Turkmenische Märchen mit Überset- zung, Glossar und Anmerkungen	125
		Teologiska fakulteten vid Uppsala universitet	125
		Teknologi og regional udvikling	126
		Generation efter generation	126
		Släkthistoriskt forum årg 2, nr. 1 ...	126
		Breast-feeding and Reproduction ...	126
		Folkloristiken i USA sedan 1970	
		Ett urval av viktigare arbeten	127